

DISSERTATION

Titel der Dissertation

„Burián István, egy magyar diplomata az Osztrák-
Magyar Monarchia szolgálatában“

Verfasser

Mag. Tamás Goreczky

angestrebter akademischer Grad

Doktor der Philosophie (Dr. Phil.)

Wien, im November 2010

Studienkennzahl lt. Studienblatt:

A 092 312

Dissertationsgebiet lt. Studienblatt:

Geschichte

Betreuer:

Univ. Prof. Dr. Horst Haselsteiner

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	5
I. CSALÁD ÉS IFJÚKOR.....	9
1.1. A Burián-család.....	9
1.2. Iskolai tanulmányok.....	11
II. ALEXANDRIÁTÓL SZÓFIAIG (1872-1882).....	14
III. A MOSZKVAI FŐKONZUL (1882-1886).....	18
3.1. Osztrák-magyar diplomaták Oroszországban a 19. század második felében.....	18
3.2. A konzulok helyzete és feladatai Oroszországban.....	25
3.3. Az új moszkvai főkonzul.....	28
3.4. Diplomataélet Moszkvában.....	32
3.5. Oroszország az 1880-as években Burián István jelentéseinek tükrében.....	38
3.5.1. A nihilizmus és Oroszország belső viszonyai az 1880-as évek elején.....	38
3.5.2. A pánszlávizmus.....	48
3.5.2.1. Szlavofilizmus és pánszlávizmus.....	48
3.5.2.2. Az 1881-82. évi külpolitikai válság.....	52
3.5.2.3. Személyi változások az orosz belpolitikában.....	61
3.5.2.4. Az orosz belpolitika útvesztői – konzervatívok és liberálisok.....	64
3.5.2.5. A konzervatívok külpolitikai irányváltása.....	68
3.5.2.6. A moszkvai polgármester lemondása.....	72
3.5.2.7. Találkozó Ivan Akszakovval.....	74
3.5.2.8. Pánszlávizmus – eszme és valóság.....	77
3.5.3. Oroszország vallásos viszonyai.....	80
3.5.4. Oktatásügy Oroszországban az 1880-as években.....	83
3.5.5. A bolgár válság és oroszországi visszhangja.....	85
3.5.6. Akszakov halála.....	90
3.6. Oroszországból Oroszországról.....	91
3.7. A Balkán felé.....	93

IV. SZÓFIÁBAN (1886-1895).....	95
4.1. Osztrák-magyar konzulátusok Bulgáriában a 19. század második felében.....	95
4.2. Rüdiger Biegeleben szófiai főkonzuli tevékenysége.....	98
4.3. Egy szófiai áthelyezés körülményei.....	102
4.4. Burián István Szófiában.....	105
4.5. A bolgár válság második szakasza és a szakítás Szentpétervárral.....	107
4.6. Osztrák-magyar-bolgár kapcsolatok Sztefan Sztambolov miniszterelnöksége idején....	112
4.7. Nehézségek és sikerek Szófiában – karrier és magánélet.....	116
4.8. Sztambolov bukása és a bolgár külpolitikai irányváltás.....	128
4.9. Búcsú Szófiától.....	137
4.10. Osztrák-magyar-bolgár kapcsolatok Sztambolov után.....	138
V. A STUTTGARTI KITÉRŐ (1896-1897).....	140
VI. ISMÉT A BALKÁNON – ATHÉN (1897-1903).....	143
6.1. Kréta a 19. században.....	143
6.2. Az 1896-97-es krétai válság.....	144
6.3. A nagyhatalmak kísérletei a válság kezelésére.....	147
6.4. Az 1897-es görög-török háború és az előzetes béke.....	148
6.5. Az előzetes békétől a végleges békeszerződésig.....	150
6.6. Görögország pénzügyi helyzetének rendezése.....	154
6.7. Egy keleti válság tanulságai.....	156
6.8. Burián István Athénben.....	158
VII. A DIPLOMÁCIÁBÓL A POLITIKÁBA (1903).....	161
ZÁRSZÓ.....	169
FORRÁSJEGYZÉK.....	176
IRODALOMJEGYZÉK.....	180
ABSTRACT.....	187
ABSTRACT (ENGLISH).....	188
LEBENS LAUF.....	189

ELŐSZÓ

Az 1867-es kiegyezés a Habsburg Birodalom külpolitikáját nem érintette. Ahogy a Monarchia első közös külügyminisztere, Friedrich Ferdinand Beust határozottan kijelentette: „az egyes királyságok és országok kisebb vagy nagyobb autonómiájának hasznosságáról bizonyos fokig eltérhetnek a nézetek anélkül, hogy azok veszélyeztetnék a legmagasabb államérdekeket, de a külpolitikai rendszernek az egész államban egységesnek kell lennie... Dualizmust vagy pluralizmust ezen a ponton megengedni azt jelentené, hogy elszabadítjuk az egymás ellen törő és harcoló erőket, ami szükségképpen az állam összeomlásához vezetne”.¹

És Beust álláspontját – amíg a Monarchia fennállt – soha senki nem kérdőjelezte meg. Ellentétben a közös minisztériumokkal, a diplomáciai kar esetében nem merült fel annak igénye, hogy a magyarok számát a két birodalomfél paritásának megfelelően növeljék. A jelenség magyarázata részben abban áll, hogy a 18. század óta számos magyar szolgált a birodalom diplomáciai karában. Zömmel nyugat-magyarországi, hagyományosan aulikus arisztokrata családok tagjai, akik legalább annyira kötődtek a birodalomhoz, mint a szűkebb Magyarországhoz. Esterházyak, Apponyiak, Zichyek, Pálffyak, Károlyiak és Széchenyiek fontos állomáshelyeken álltak missziók élén: Londonban, Madridban, a német államokban vagy a Szentszéknél. Pozíciójukat sem az 1848-as forradalmak, sem az 1849-es debreceni magyar trónfosztás nem érintette, ők tovább képviselték Ausztria császárat.²

Az osztrák-magyar kiegyezés közvetlenül nem foglalkozott azzal, milyen arányban alkalmazzanak magyar állampolgárokat a közös hivatalokban. Ellentétben a horvát-magyar kiegyezéssel és a magyar minisztériumok horvát osztályaival, ahol a horvát felfogás szerint a horvát tisztviselőknek a horvát érdekeket kellett képviselniük, a magyar diplomata ugyanazt az összbirodalmi érdeket képviselte, mint osztrák kollégája. A magyar közösgyes felfogás szerint a birodalom diplomáciai képviselte a közös külügyminiszter és a közös külügyi apparátus feladata volt, amely egy és oszthatatlan. A külön magyar érdek oly módon juthatott érvényre, hogy a közös külügyminiszter „minkét fél minisztériumával egyetértésben és azok

---

¹ Vortrag von Beust, 21. Dezember 1867. Idézi: Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. Budapest, 2006. 139.

² Uo.

beleegyezése mellett jár el”.³ A közös birodalmi külpolitika ilyen értelmezése tette lehetővé, hogy a dualizmus évtizedeiben tovább élt a diplomáciai kar összbirodalmi identitása, és a kiegyezés után felnőtt diplomatanemzedék magyar nemzetisége és összbirodalmi küldetése komolyabb konfliktus nélkül élt egymás mellett.

A fentieknek nem mond ellent, hogy a magyar kormányok, különösen a századfordulótól kezdve, igényt támasztottak a magyar diplomaták számának növelésére. Kezdetben praktikus okokra hivatkozva. Tisza Kálmán írja Gustav Kálnoky külügyminiszternek, hogy a magyar nyelvű levelezés zökkenőmentessége érdekében legalább egy magyarul tudó tisztviselő legyen minden cs. és kir. követségen, illetve konzulátuson. Ezt a kérést 1890-ben Szapáry Gyula miniszterelnök is megismétli, de a minisztérium válasza ugyanaz: kevés a magyar diplomata, a Konzuli Akadémiára is kevés magyar jelentkezik. A fenti esetekben valójában nem klasszikus diplomáciai, hanem konzuli feladatokról van szó: magyar ügyfelek, magyar nyelvű iratokkal konzuli ügyekben fordulnak a Monarchia külképviselőihez.⁴

Az az igény, hogy a diplomáciai szolgálatban megfelelő számú magyart alkalmazzanak, politikai követelésként először 1892-ben merült fel a magyar delegációban. Ennek hatására szólítja fel a külügyminiszter valamennyi külképviselőt vezetőjét, tegyen jelentést arról, beosztottjai közül ki a magyar – ezúttal nem a magyar nyelvtudásról, hanem a magyar állampolgárságról van szó. A Külügyminisztériumban a nyelvtudás szokásos alkalmazási feltétel volt, de hogy ki magyar, azt eddig senki sem kérdezte. Az állampolgárság ettől kezdve számon tartandó minősítési szempont lesz, vagyis annak bevallása és elfogadása, hogy az elméletileg nemzetekfeletti birodalmi bürokráciát mégis csak nemzetek fiai, vagy legalább is a két állam polgárai alkotják. A következő években a közösügyes tárgyalások fontos témája lesz a magyarok alkalmazása a külképviselőken.⁵

Agenor Goluchowski külügyminiszter álláspontja azonban világos és egyértelmű volt: nem kívánatos, hogy bizonyos konzulátusokon csak vagy túlnyomó többségben magyar vagy éppen osztrák állampolgárokat alkalmazzanak. „És egyáltalán nem látom célszerűnek,” – szögezi le a miniszter – „hogy közös hivatalnokok állampolgárságának túlzott jelentőséget tulajdonítsunk. Tárcám hivatalnoki karának mindig is legjobb hagyományai közé tartozott, hogy valamennyi közös hivatalnokot, legyen akár osztrák, akár magyar állampolgár, az a

---

³ 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s azok elintézésének módjáról. 40-41. §. Magyar Törvénytar 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. 1836-1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 337.

⁴ Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. 140.

⁵ Uo. 141.

kötelességtudat hatotta át, hogy mindkét állam polgárainak érdekeit ugyanazzal az igyekezettel és ugyanazzal a lelkiismeretességgel kell képviselnie. Különös gonddal fogok törekedni arra, hogy a közös tisztviselők kötelességének ilyen értelmezéséhez a jövőben is szigorúan és maradéktalanul ragaszkodjunk. Másrészt azonban a legnagyobb súlyt helyezem arra, hogy a Monarchia érdekeinek a külföld irányában történő közös képviseletét nemzeti szempontok ne kérdőjelezhessék meg.”⁶

A külkapcsolatok bizonyos területein azonban adódhat olyan kérdés, amely egyik vagy másik állam számára sajátos jelentőséggel bír. Ezt a külkereskedelem terén törvény is elismerte, és Ferenc József személyesen is megerősítette, amikor egy közös minisztertanácsi ülésen kijelentette: nincs kizárva, hogy „kereskedelempolitikai ügyekben az egyik, vagy a másik birodalomfél érdekei jussanak érvényre... A külpolitika azonban mindenkor csak az összbirodalom politikája lehet”.⁷ A konzuli vagy diplomáciai tisztviselőknek azonban e speciális érdekeket is saját nemzeti vagy állami kööttségeiktől függetlenül kellett képviselniük. A Monarchia külkapcsolataiban nemzeti szempontok nem juthattak érvényre, a diplomáciát egy nemzetek felett álló testület irányította.

Az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztériumának és diplomáciai testületének tagjai sajátos hivatástudattal rendelkeztek, amit ők kitartóan ápoltak és a kívülállókka is elfogadtattak. A Monarchia diplomatai és külügyi tisztviselői az osztrák hivatalnok valamennyi jellegzetes tulajdonságát egyesítették magukban: rendíthetetlen kötelességtudat, feltétlen diszkréció, erős önértzet, előzékenység és tiszteletteljes érintkezési formák jellemezték őket. Azokat, akiknek homo novusként sikerült bekerülniük ebbe az előkelő társaságba, ahol még a hivatalsegédek is különleges státuszt élveztek, lenyűgözte, és rögtön rabul ejtette ennek a sajátos miliőnek varázsa. Ugyanakkor annál kellemetlenebbül érezhette magát az, aki azt a benyomást keltette e tiszteletreméltó társaságban, hogy érdemtelenül lopózott be soraiba.⁸

Az egységes hivatástudat mellett is a Monarchia külügyi tisztviselői kara jelentős mértékben nemzetközi volt, különösen a diplomáciai testület képviselői, akik bel- és külföldi

---

⁶ Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. 141-142.

⁷ Protokoll des gemeinsamen Ministerrates, 1. Juni 1895. Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie, 1883-1895. Szerk.: Diószegi István. Budapest, 1993. 662.

⁸ Lieven, Dominic: Abschied von Macht und Würden. Der europäische Adel 1815-1915. London, 1992. 273.

Rumpler, Helmut: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Habsburgermonarchie, ed. Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Bd. 6/1. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. Wien, 1989. 88-91.

Lützow, Heinrich: Im diplomatischen Dienst der k. u. k. Monarchie. Wien, 1971. 88.

Engel-Janosi, Friedrich: Der Ballhausplatz 1848-1918. Friedrich Engel-Janosi (ed.): Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830-1945. Graz-Wien-Köln, 1963. 22.

nemesi és hivatalnokcsaládokkal egyaránt rokoni kapcsolatban álltak. A rokoni kapcsolatok és a különös mentalitás egyfajta közösségi identitás kialakulását eredményezték, amely akár arisztokratikusként is jellemezhető. Mindamellet a 19. század második felében a nemesség elsöprő túlsúlya a külügyben már egyre kevésbé volt igaz, kivéve talán a nagyköveteket és a követeket. Ezért arisztokrata hivatástudat helyett célszerűbb inkább egyfajta sajátosan konzervatív életfelfogásról és beállítottságról beszélni. Tény azonban, hogy hivatástudatuk, sajátos neveltetésük és a társasági életforma identitásteremtő és –fenntartó erőnek bizonyult.⁹

Jelen munka egy, a Monarchia diplomáciai testületébe homo novusként bekerült magyar tisztviselő, Burián István diplomáciai karrierjének főbb állomásait tekinti át az első konzulátusi megbízatásuktól közös pénzügyminiszteri kinevezéséig. A téma alapvetően a diplomáciai karrierre történő szűkítésének egyik oka az volt, hogy Burián közös külügyminiszteri tevékenységével (1915-17, majd rövid ideig 1918-ban) az általános diplomáciatörténeti és az I. világháború történetét feldolgozó munkák már részletesen foglalkoztak. Közös pénzügyminiszterségével (1903-1912) kapcsolatban pedig a főként a Bosznia-Hercegovina történetét feldolgozó, a nemzetközi Balkán-kutatás eredményeit bemutató munkák szolgálnak fontos és megbízható adatokkal. Ezért célszerűnek tűnt a kutatást kizárólag a diplomáciai karrierre szűkíteni, amivel viszont a témába vágó szakirodalom eddig szinte egyáltalán nem foglalkozott.

Burián István politikai életútja igazi osztrák-magyar sikertörténet is lehetne, hiszen arról szól, hogyan lett egy szegény pozsonyi ügyvéd fiából egy ötvenmillió lakosú birodalom pénzügy-, majd külügyminisztere. Mindez azonban csak részben fedí a valóságot, mert Burián István pályája nem nélkülözi azokat az ellentmondásokat, amelyek az egész dualista korszakot általánosságban is jellemzik. Életútja jól elkülöníthető korszakokra oszlik, ezek megítélése azonban még ma sem egyértelmű a hazai történetírásban, ami elsősorban a rendelkezésre álló források feltáratlanságával és azok kritikai vizsgálatának hiányával magyarázható. Jelen munka ehhez kíván segítséget nyújtani a konzuli és diplomáciai pálya főbb szakaszainak és eseményeinek áttekintésével.

---

⁹ Wakounig, Marija: „The Right Man on the Right Place”. Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860-1899). Bericht über den einundzwanzigsten österreichischen Historikertag in Wien, veranstaltet vom Verband Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine in der Zeit vom 6. bis 10. Mai 1996. Wien, 1998. 189.

I. CSALÁD ÉS IFJÚKOR

1.1. A Burián-család

Burián István 1851. január 16-án született a Pozsony megyei Stomfán.¹⁰ A 19. század közepén Stomfa vegyes lakosságú, szlovák-magyar település volt, lakosai közül 2970 római katolikus, 1 evangélikus és 830 zsidó, akik alapvetően mezőgazdasági és kézműipari munkából éltek. Fényes Elek leírása szerint „épületei elég csinosak, s köztük nevezetesebbek: a katolikus parókiai templom, az uraság 4 toronnyal felékesített roppant várkastélya, melyhez egy szép angolkert is tartozik; a nagy vendégfogadó, az uraság roppant gazdasági épületei, a postaház, a zsinagóga, s egynehány nemesi kúriák. Szántóföldei bár homokosok, de jól műveltek; rozs, kender, árpa, burgonya termesztésére igen alkalmasok. Erdeje tágas, rétje, legelője elég. Szőlőhegye közönséges bort terem, gyümölcs sok és jó. Van vadaskertje és több vízimalma.” Földesura a század derekán gróf Pálffy Károlyné volt.¹¹

A századfordulóra Stomfa jelentős fejlődésen ment keresztül, ekkor már nagyközség a morvavölgyi vasút stomfai szárnyvonalán, legnagyobb részben római katolikus vallású lakosokkal. A házak száma 364, a lakosoké 3327 volt ebben az időben, a községnek volt postája, távírója és vasútállomása is. Stomfa egykor mezőváros volt, majd Miksa és Lipót királyoktól vásárszabadalmakat nyert. Későbbi birtokosai 1518-tól a Pálffyak lettek, majd 1867-ben a Károlyi grófok tulajdonába került. A századfordulón Károlyi Lajos gróf volt a birtokosa. 1866-ban 20 000 porosz tartotta megszállva Stomfát, határában kisebb ütközet is zajlott.¹²

A Burián család címeres nemeslevelét Burián György és Menyhért nyerték el 1604-ben Rudolf királytól.¹³ A minden valószínűség szerint Árva vármegyéből származó családból László az 1755. évi nemesi összeírásban Pozsony vármegye nemesei között szerepel. A „Rajeczi” előnevet 1893. december. 28-tól használhatták hivatalosan.¹⁴ A család tagjai a

¹⁰ Stomfa (Stampfen, Stupava): község Pozsonytól kb. 20 km-re északkeletre.

¹¹ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, III. Pest, 1851. 44.

¹² Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város. Szerk. Borovszky Samu. Magyarország vármegyéi és városai 14. Szerk. Borovszky Samu. Arcanum DVD Könyvtár IV.

¹³ Nagy Iván: Magyarország családai. Pótlék-kötet. Budapest, 1988. Arcanum DVD Könyvtár IV.

¹⁴ Kempelen Béla: Magyar nemes családok, 2. kötet. Budapest, 1911. Arcanum DVD Könyvtár IV.

század folyamán különféle vármegyei tisztségeket töltöttek be Pozsony megyében, így például István unokatestvére, Burián Pál királyi ítélőtáblai bírósági és ismert helytörténész, míg testvére, ifj. Burián Pál főszolgabíró volt.¹⁵ Burián István nagyapja, Ignác egy időre a Ledniczky vezetéknévét vette fel lakhelye, a Trencsén megyei Lednice után, később azonban ismét a régi Burián családnevet használta. A család „Rajeczi” előneve is egy Trencsén megyei településre, Rajecre utal.¹⁶

A kivétel nélkül római katolikus Burián-család nem volt gazdag. Komolyabb vagyonnal, birtokokkal sohasem rendelkeztek. Burián István apja, id. Burián István Pozsonyban folytatott ügyvédi praxist. Egy Pozsony vármegye cs. kir. törvényszéke által 1852-ben kiadott tanúsítvány szerint „hites ügyvéd Burián István úr az 1837. évi május 11-én s következő napjain tartatott megyei közgyűlés alkalmával, méltóságos Erdődy Gróf Pálffy Ferdinánd Lipót, akkori főispáni helytartó úr által, Pozsony megyei tiszteletbeli alügyésznek kineveztetvén, 1840. évi október hó 15-én tartott megyei tisztújítónak alkalmával valóságos fizetésbeli 1. alügyésznek, az 1843. évi április 20-iki megyei tisztújításkor pedig ezen megyebeli 2. főügyésznek választatott”.¹⁷ Ezt a hivatalt 1849. november 16-ig viselte, „midőn nagyméltóságú Gróf Pálffy Ferdinánd Lipót uradalmi rendszerinti ügyészségét elvállalván, a közszolgálatból kilépett”.¹⁸ Ettől kezdve id. Burián István a Pálffy grófok, majd 1867-től a stomfai uradalmat megszerző Károlyi grófok mellett működött, mint ügyvéd és jószágigazgató. Így fia, ifj. Burián István is azon politikusok sorába tartozik, akik a társadalmi mobilitás egyik korszakra jellemző ugródeszkájáról, a grófi tisztartó vagy ügyvéd családjából indultak el, mint például Wekerle Sándor vagy Darányi Ignác.¹⁹

---

¹⁵ Ifj. Reiszig Ede dr.: Pozsony vármegye nemes családjai. Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város. Szerk. Borovszky Samu. Magyarország vármegyéi és városai 14. Szerk. Borovszky Samu. Arcanum DVD Könyvtár IV.

¹⁶ Lednice: község Trencsén vármegyében, Rajectől kb. 30 km-re nyugatra.

Rajec vagy Rájec: község Trencsén vármegyében, Körmöcbányától kb. 50 km-re északnyugatra.

Szabó Zsolt: Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst vom Jahre 1867 bis 1895. Innsbruck, 1962. 200.

¹⁷ Tanúlevél, kiadta Pozsony vármegye cs. kir. törvényszéke, kelt a törvényszék 1852. szeptember 13-án tartott bírói tanács ülésén. Aufnahmegesuch, in welchem Stefan von Burián, Advokat zu Pressburg, bittet um Zulassung seines Sohnes, Stefan Burián zur Prüfung für die k. k. orientalische Akademie und Verleihung für denselben eines Stiftplatzes daneben. 14. 7. 1868. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Konsularakademie, Kart. 74.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). Történelmi Szemle 2007/ 4. 549.

1.2. Iskolai tanulmányok

Burián István 13 évesen, 1864-ben kezdte meg gimnáziumi tanulmányait a Pozsonyi Királyi Katolikus Főgimnázium ötödik osztályában. Tanulmányi előmenetele mindvégig kiváló volt, tanulmányi eredményei alapján minden félévben az osztály legjobbjai közé tartozott.²⁰ 17 évesen 1868. július 11-én érettségizett kitűnő eredménnyel.²¹ Még ugyanazon a nyáron felvételért folyamodott az Osztrák-Magyar Monarchia híres diplomataképző intézetébe, a Keleti Akadémiára.

A Keleti Akadémiát 1753-ban Mária Terézia alapította azzal a céllal, hogy a Konstantinápolyban korábban működő tolmácsképző intézet, a Sprachknaben-Institut helyett olyan bentlakásos iskola jöjjön létre Bécsben, ahol a párizsi Ecole des Langues Orientales mintájára magas színvonalon képeznek tolmácsokat – akiket aztán a birodalom a török Portával való diplomáciai és kereskedelmi érintkezésben alkalmazhat. A Keleti Akadémia azonban nem tisztán tolmácsképző intézet volt. Végzett növendékei számára kezdettől fogva nyitva állt az út, hogy az állami és diplomáciai szolgálatban különféle tisztségeket töltsenek be. Így például Heinrich Haymerle báró, aki 1879 és 1881 között az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere volt, szintén az akadémián végzett.²²

Amikor Burián István felvételét kérte a Keleti Akadémiára, a patinás intézetben még az 1833-ban bevezetett és később többször módosított öt évfolyamos tanterv szerint folyt az oktatás. E szerint az intézetben nemcsak idegen nyelveket, hanem különféle jogi- és diplomáciai tárgyakat is oktattak. Az 1868 és 1871 közötti időszakban, amikor Burián István az akadémia növendéke volt, a jogi-diplomáciai tárgyak körébe olyan tantárgyak tartoztak, mint polgári jog, kereskedelmi, váltó- és hajózási jog, polgári eljárásjog, büntetőjog és büntetőeljárás-jog, statisztika, nemzetgazdaságtan és pénzügytan, diplomáciatörténet és nemzetközi jog, valamint osztrák konzuli ismeretek. Az akadémián oktatott idegen nyelvek

---

²⁰ Burián István gimnáziumi bizonyítványait lásd: Aufnahmegesuch... i. m.

²¹ A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1867/8 évről. Közli Wiedermann Károly igazgató. Pozsony, 1868. 31.

²² Petrisch, Ernst Dieter: Erziehung in guten Sitten, Andacht und Gehorsam. Die 1754 gegründete Orientalische Akademie in Wien. Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22-25. September 2004. Wien-München, 2005. 494.

Weiß Edler von Starkenfels, Victor: Die k. k. Orientalische Akademie zu Wien. Ihre Gründung, Fortbildung und gegenwärtige Einrichtung. Wien, 1839. 6.

Die k. u. k. Konsularakademie von 1754 bis 1904. Festschrift zur Feier des 150-jährigen Bestandes der Akademie und der Eröffnung ihres neuen Gebäudes. Hrsg. Agenor Graf Goluchowski. Wien, 1904. 1-2., 6-7., 24., 34.

Zur 1. Säkularfeier der k. k. Akademie der orientalischen Sprachen im Jänner 1854. Wien, 1854. 6.

Plechl, Pia Maria: Diplomatische Akademie Wien. Wien, 1968. 3., 5., 7.

között török, arab, perzsa, francia, olasz, angol és újböörög nyelv szerepelt, valamint a török történelmet is idegen nyelven, törökül oktatták.²³

Burián István nevében édesapja, id. Burián István fordult a Keleti Akadémiához, hogy fia felvételét kérje az abban az évben megürült két ösztöndíjas hely egyikére. Levelében leírja, hogy fia évek óta készül erre a pályára, a 8. gimnáziumi osztályt és az érettségi vizsgát is kitűnő eredménnyel teljesítette, magyar anyanyelve mellett tud németül, latinul, görögül, franciául, angolul és kevésbé spanyolul, de arab nyelvből is folytatott előtanulmányokat. E mellett fia magas, erős testfelépítésű és jó egészségnek örvend, az ezt igazoló orvosi bizonyítványt a felvételi kérelemhez csatolja. Önmagáról azt mondja, hogy mint pozsonyi ügyvéd 1849 óta több uraság jogi képviselőjét látta el, előtte 1836 és 1849 között állami szolgálatban állt mint vármegyei tisztviselő és bírósági tanácsos. Hét gyermeket nevel, akik közül hat még kiskorú, és gondoskodást igényel, ehhez azonban vagyona, ami némi földbirtokból és néhány épületből áll Pozsony megyében, sajnálatára nem elegendő. Ennek ellenére készségét fejezi ki, hogy fiát „az akadémián előírászerűen és illő módon” támogatni tudja, és erre szükség esetén kezességet is vállal. Id. Burián István leveléhez mellékelte fia orvosi bizonyítványát, a Franz Hiller pozsonyi nyelvtanár által kiállított bizonyítványt, amely szerint fia francia és angol nyelvből „mind szóban, mind írásban a legnagyobb jártasságra tett szert”, valamint gimnáziumi bizonyítványait, a pozsonyi Szent Márton plébánia plébánosának ajánlását és fia oltási bizonyítványát Bettelheim stomfai orvos aláírásával.²⁴

Az 1868. október 15-én tartott írásbeli felvételi vizsgán a történelem tárgyköréből vett fogalmazás mellett három fordítást kellett elkészíteniük a felvételizőknek, egyet latinról németre, egyet franciáról németre és egyet németről franciára. Burián István a 11 jelentkezőből egyedülként mind a négy feladatra jeles minősítést kapott, és mivel az érettségi bizonyítványa is kitűnő volt, a felvételizők rangsorának első helyéről felvételt nyert a Keleti Akadémia ösztöndíjas helyére. A másik ösztöndíjas helyre egy galíciai lengyel földbirtokos fia, Stanislaus Wysocki tudott bekerülni.²⁵

Barb, Heinrich: Über die Zwecke der k. u. k. Orientalische Akademie. Wien. 1876. 13.

²³ Joukova, Alexandra: Dolmetscher- und Sprachausbildung an der Orientalischen bzw. Diplomatischen Akademie in Wien. Wien, 2002. 30., 35., 43-45.

Erlach, Daniela: Die Orientalische Akademie in Wien. Wien, 1988. 7., 9.

²⁴ Stefan von Burián, Advokat zu Pressburg an das hohe kais. königl. Ministerium; Pfarramtliches Zeugnis; Aerztliches Zeugnis; Zeugnis vom Franz Hiller, Lehrer der französischen und englischen Sprache an der Pressburger Ober-Realschule; Impfzeugnis; Gymnasiumi Bizonyítvány: Burián István 1864–1868.

Aufnahmegesuch, in welchem Stefan von Burián, Advokat zu Pressburg, bittet um Zulassung seines Sohnes, Stefan Burián zur Prüfung für die k. k. orientalische Akademie und Verleihung für denselben eines Stiftplatzes daneben. 14. 7. 1868. HHStA, Konsularakademie, Kart. 74.

²⁵ Concurs-Elaborate 1868. HHStA, Administrative Registratur (a továbbiakban: AR), F8, Kart. 291.

Vortrag des Ministers des kaiserlichen Hauses und des Äußern. Wien, 7. November 1868. Ah. Entschließung:

A stomfai uradalom gazdája, Károlyi Alajos gróf, hosszú ideig berlini nagykövet, éppen akkoriban, a porosz háború után átmenetileg kilépett az aktív diplomáciai szolgálatból és néhány évre hazatért Stomfára. Nem elképzelhetetlen, hogy a szegény jószágigazgató fia számára a Keleti Akadémia és a konzuli karrier ötlete tőle származott, ahogy az sem, hogy kapcsolatai révén segítette ifjabb István felvételét – bár ez a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem bizonyítható. Valószínűbbnek látszik az a feltételezés, hogy Burián István saját képességei alapján nyert felvételt a Keleti Akadémia ösztöndíjas helyére, mivel gimnáziumi tanulmányi eredményei, szorgalma, kitartása és nem utolsósorban nyelvtudása egyértelműen alkalmassá tették a konzuli, később a diplomáciai pályára.

Tanulmányi előmenetele is ezt a feltételezést látszik alátámasztani. Burián a Keleti Akadémián is kimagasló tanulmányi eredményeket ért el. Az 1868-as évfolyam egyik legjobb növendéke volt, vizsgáit mindig kiváló eredménnyel teljesítette, vizsgabizonyítványaiában az egyes tantárgyak mellett rendre a „teljesen kielégítő”, „megkülönböztetetten kielégítő” vagy „kitűnő” minősítések szerepelnek. Legutolsó vizsgáit – konzuli jogból, diplomáciatörténetből és statisztikából – 1872. július 22-én teljesítette, ezzel az elméletileg ötéves akadémiát mindössze három és fél év alatt teljes egészében elvégezte.²⁶

A Keleti Akadémia mellett 1871. október 10-étől a 72. cs. kir. gyalogezrednél teljesített katonai szolgálatot mint egyéves önkéntes. A Freiherr von David nevet viselő 72. közös gyalogezred hadkiegészítési körzete Pozsony volt, állomáshelye viszont Bécs, 1871. július 1-jétől azonban már Pozsony. A saját költségén teljesített katonai szolgálatból 1872. október 16-án bocsátották el, a leszerelésről kiállított rendes „végelbocsájtvánnyal”.²⁷

Gödöllő, 9. November 1868. HHStA, AR, F8, Kart. 276.

²⁶ Copien der Studienzeugnisse 1862-1871. HHStA, Konsularakademie, Bücher, 109.

Fortgangs-Zeugnisse 1871-1872. HHStA, Konsularakademie, Bücher, 110.

Classifications-Tabelle, Semestral-Prüfungen von 1871-1880. HHStA, AR, F8, Kart. 291.

²⁷ Kaisl. Königl. Militär-Schematismus für 1871. Wien, 1871. 410.

Kaisl. Königl. Militär-Schematismus für 1872. Wien, 1872. 331.

Geschichte des Inf.-Regiments Freiherr von David No. 72. Wien, 1904. 110-113.

Minősítvényi táblázat: Rajeczai Burián István. Hadtörténelmi Levéltár, AKVI, 7788.

II. ALEXANDRIÁTÓL SZÓFIÁIG – – AZ ELSŐ KÜLFÖLDI MEGBÍZATÁSOK (1872-1882)

Hiába végezte el azonban valaki a Keleti Akadémiát mégoly kiváló eredménnyel is, egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy rögtön fel is veszik konzuli szolgálatra. Noha a növendékek száma többé-kevésbé a Külügyminisztérium mindenkori személyzeti igényeihez igazodott, mégsem vettek fel minden végzett növendéket konzuli szolgálatra. De a Ballhausplatz-ra is igaz volt, hogy a megüresedett tisztviselői helyekre nem kizárólag a Keleti Akadémia növendékei közül választották ki a megfelelő embereket.²⁸ Burián István külügyi karrierje azonban a körülmények szerencsés összjátéka következtében rögtön az akadémia befejezése után elindulhatott. A kiegyezés után a magyarok a Monarchia diplomáciai karában meglehetősen alulreprezentáltak voltak, és a Ballhausplatzon keresték a magyarokat. Gróf Andrassy Gyula külügyminiszter (1871-1879), majd Kállay Béni minisztériumi osztályfőnök (1879-1882) mindent elkövetett, hogy a magyarok arányát a dualista Monarchia immáron közös cs. és kir. külügyi szolgálatban a paritásnak megfelelően növelje. A külügyi apparátusban ők ketten voltak Burián magyar mentorai, akik a kezdő konzulátusi tisztviselőt az első lépések megtételénél segítették, és pályáját a későbbiekben is sikerrel egyengették.²⁹

Andrassy felfedezettjei közül egyértelműen Burián István futotta be a legnagyobb karriert. Pályafutása 1872. december 9-én vette kezdetét, amikor a külügyminiszter III. osztályú konzuli gyakornoknak nevezte ki Alexandriába. Esküjét két nappal később, december 11-én tette le báró Orczy Béla minisztériumi osztályfőnök előtt.³⁰ Huszonkét éves sem volt tehát, amikor megkapta első kinevezését. December 27-én érkezett meg első állomáshelyére, és még ugyanazon a napon meg is kezdte szolgálatát a főkonzulátuson.³¹ Ezen a kereskedelempolitikai szempontból fontos állomáshelyen még nem tudta különösebben felhívni magára felettesei figyelmét. Mint III. osztályú konzuli gyakornok, még

---

²⁸ Agstner, Rudolf: Die Direktoren, Hörer und Hörerinnen der Orientalische Akademie und der Konsularakademie 1754-1941. 250 Jahre - Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. Hrsg. Oliver Rathkolb. Innsbruck-Wien-München-Bozen, 2006. 405-406.

²⁹ Röss Imre: Ungarn im gemeinsamen Finanzministerium. Kaiser und König 1526–1918: eine historische Reise. Wien, 2001. 93.

³⁰ Ministerialdekret, Abschrift, 9. 12. 1872. HHStA, AR, Personalia (a továbbiakban: F4), Kart. 44, Burián. Eidesurkunde, 11. 12. 1872. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³¹ Cischini an Andrassy, Telegramm, Alexandrien, 27. 12. 1872. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

csak provizórikusan állt állami szolgálatban, és a konzulátusok működésére vonatkozó belső előírások szerint rangban még a fizetés nélküli követségi attasé is megelőzte. Csak 1873. november 23-án véglegesítették és léptették elő rendes konzuli gyakornokká, előbb 700, majd 800 forintos fizetéssel.³²

1874. november 6-án egy miniszteri rendelkezéssel Bukarestbe helyezték át, és november 24-i hatállyal felmentették az alexandriai szolgálat alól.³³ Burián azonban csak 1875. január 1-jén érkezett meg új állomáshelyére, amire Andrássy külügyminiszter azonnali magyarázatot követelt tőle, mivel a késedelemről a minisztériumot haladéktalanul értesítenie kellett volna.³⁴ Burián a kezdők körülményességével és a legtiszteleteljesebb hangon magyarázkodott, mi szerint az, hogy Alexandriában és Konstantinápolyban városnézéssel és vásárlással kissé elvesztegette az időt, egyáltalán nem igaz, a késedelmet az okozta, hogy Egyiptomban felmentése után még egy ideig szolgálatban kellett maradnia.³⁵

1875. november 1-jén alkonzullá nevezték ki, az esküt november 16-án tette le.³⁶ Három évig maradt Bukarestben, ezután Belgrádba helyezték. A román fővárost 1878. december 13-án hagyta el, és 1879. január 1-jén érkezett meg új állomáshelyére.³⁷ A Balkán nagyon más világ volt, mint az arisztokrata ifjak számára fenntartott nyugat-európai fővárosok, ahol a Buriánnal egyidős fiatal emberek élvezve az életet, az előkelő társaságot, valójában semmit sem csináltak.³⁸ Burián Belgrádban dolgozott, tanult, nagyon igyekezett és akaratlanul is belekeveredett a diplomáciai ügyvivő, Franz Paul Herbert báró és a főkonzul, Adalbert Anger lovag hatásköri vitájába. Ez utóbbi Buriánt áskálódónak nevezte, aki teljesen magára vonta a főkonzul féltékenységet, amikor Herbert báró egyszer őt bízta meg Burián helyettesítésével, aki pedig elméletileg a beosztottja volt.³⁹

Ez a légkör nem volt kedvére a fiatal és becsvágyó alkonzulnak, ezért mielőbb el akart kerülni Belgrádból, amivel Anger főkonzul mélyen egyetértett. Egyik levelében némi

---

³² Kanzleikonzept, 23. 11. 1873. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³³ Ministerialdekret, Abschrift, 6. 11. 1874. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³⁴ Calice an das Ministerium, Telegramm, Bukarest, 1. 1. 1875. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Calice an Andrássy, Bukarest, 5. 1. 1875. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³⁵ Burián an das Ministerium, Bukarest, 10. 1. 1875. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³⁶ Kanzleikonzept, 1. 11. 1875. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Eidesurkunde, 16. 11. 1875. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³⁷ Ministerialdekret, Abschrift, 30. 11. 1878. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Hoyos an Andrássy, Telegramm, Bukarest, 13. 12. 1878. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Herbert an das Ministerium, Telegramm, Belgrad, 3. 1. 1879. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³⁸ Csáky, Eva-Marie (Hg.): Vom Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k. und k. Diplomaten und k. ungarischen Außenministers Emerich Csáky 1882-1961. Wien-Köln-Weimar, 1992. 91.

Musulin, Alekszandr Freiherr von: Das Haus am Ballplatz. Erinnerungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten. München, 1924. 27.

³⁹ Anger an Kállay, Belgrad, 28. 12. 1879. HHStA, Politisches Archiv (a továbbiakban: PA), XL, Nachlass Kállay, Kart. 333.

aggodalommal és ellenszenvvel ezt írta Kállay Béni külügyminisztériumi osztályfőnöknek a huszonéves kezdő konzuli tisztviselőről: ha Burián Bécsbe utazik, hogy ott áthelyezését kérje, úgy a minisztériumnak támogatnia kellene kérelmét, mert „ő ide nem illik és Herberthez sem, aki őt egészen el fogja rontani. Ha jó kezekbe kerül, olyan ember vezetése alá, aki képességét és önbizalmát kordában tartja, akkor kiváló ember lehet belőle, ellenkező esetben állandó csalódások érik majd, és tökéletesen tönkre fog menni”.⁴⁰ Valószínű, hogy főnöke egyszerűen szabadulni akart túlzottan becsvágyó fiatal beosztottjától. Burián okult az esetből, ettől kezdve mindenki csak dicséri, főként persze képességeit és „szolgálati igyekezetét”. Észrevehette, hogy túlzott ambíciói ellenérzést válthatnak feletteseiből és kollégáiból, ezért csendes, visszafogott magatartás mögé rejtette őket, de azért nem mondott le róluk. Alapvetően zárkózott személyisége mellett innen is ered híresen hűvös, távolságtartó viselkedése és professzoros modora, amit a vele külügyministersége során kapcsolatba kerülő osztrák emlékiratírók egyszer sem mulasztottak el megemlíteni munkáikban.⁴¹

Angel kérésének megfelelően Burián Istvánt egyévi belgrádi szolgálat után Szófiába helyezték át.⁴² 1880. április 7-én hagyta el Belgrádot, és két nappal később érkezett meg a bolgár fővárosba, ahol szintén alkonzulként működött, pótlékokkal együtt 1200 forintos fizetéssel.⁴³ Alig telt el azonban néhány hónap, főnöke, Rudolf Khevenhüller gróf máris rendkívüli konzuli kinevezését kérte. Khevenhüller írja: „Burián nem ismeretlen Excellenciád előtt, ezért nem tűnik különösebben szükségesnek dicsérő szavakkal illetnem őt. Burián egy értékes erő, akinek magasabb és jelentőségteljesebb szolgálati helyeken történő alkalmazása a legfelsőbb szolgálat szempontjából igen ajánlatosnak tűnik. Burián nemcsak egy a tehetséges fiatalemberek közül, akiket diplomáciai és konzuli pályafutásom során megismertem, hanem bizonyosan ő a legszorgalmasabb és a legalaposabb is közülük”.⁴⁴ Továbbá úgy véli, lehet, hogy ez soron kívüli előléptetést jelent, de Burián esetében ez mindenképpen indokolt. „Kérésem teljesítését”, zárja sorait a belgrádi követ, „személyem iránt megnyilvánuló kegyességnek és elismerésnek tekinteném, és végtelenül boldog lennék, ha elmondhatnám, hogy egy derék tisztviselőnek közbenjáróként szolgálatára lehettem”.⁴⁵

Khevenhüller a levelet elküldte Bécsbe, ahol a minisztériumban az alábbi megjegyzés került a levél margójára: „a Külügyek Minisztériuma tökéletesen ismeri, és nagyra értékeli

⁴⁰ Anger an Kállay, Privatbrief, Belgrad, 21. 10. 1879. HHStA, PA, XL, Nachlass Kállay, Kart. 333.

⁴¹ Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. 193.

⁴² Ministerialdekret, Abschrift, 15. 3. 1880. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴³ Herbert an Haymerle, Telegramm, Belgrad, 9. 4. 1880. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Khevenhüller an Haymerle, Telegramm, Sofia, 12. 4. 1880. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴⁴ Khevenhüller an Haymerle, eigenhändiger Brief, Sofia, 16. 11. 1880. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴⁵ Uo.

Burián szolgálatait, de még csak 8 éve áll szolgálatban és egy sor ember vár előléptetésre, akiket nem lehet minden további nélkül átugrani.”⁴⁶

Jó híre azonban meg volt alapozva a minisztériumban. Az uralkodó 1882. február 12-én kelt legfelsőbb elhatározásával Burián Istvánt valóságos konzullá nevezte ki, és egyidejűleg ügyvivőként Moszkvába, az ottani főkonzulátusra rendelte. Burián a konzuli esküt 1882. február 27-én tette le, és március 31-én érkezett meg Moszkvába, ahol még aznap átvette a főkonzulátus vezetését.⁴⁷ Fizetsége 1600 forintot tett ki, amit egy 1200 forint összegű pótlék is kiegészített. Fizetése még ugyanabban az évben május 13-án 2200 forintra, az ezt kiegészítő helyi pótlék pedig 3800 forintra emelkedett.⁴⁸

---

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Kanzleikonzept, 12. 2. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.
Burián an das Ministerium, Telegramm, 1. 4. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.
Trautenberg an Kálnoky, Telegramm, 5. 4. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴⁸ Ministerialdekret, Abschrift, 15. 3. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.
Zirkular, Abschrift, 13. 5. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

III. A MOSZKVAI FŐKONZUL (1882-1886)

3.1. Osztrák-magyar diplomaták Oroszországban a 19. század második felében

Az osztrák-magyar diplomaták feladata minden fogadó országban az volt, hogy a bécsi külügyi vezetés számára jelentéseket írjanak, egyúttal tartózkodjanak minden olyan kezdeményezéstől, amelyre kifejezett utasítást nem kaptak. Önálló politikai lépések a diplomaták részéről kifejezetten nemkívánatosak voltak, így kevés diplomata tett kísérletet arra, hogy a jelentéstétel és a reprezentáció szűk szerepkörén túllépve részt vegyen a külpolitika alakításában. A külpolitika az uralkodó hatáskörébe tartozott, a külügyminiszter – legalábbis elméletben – csak végrehajtotta az uralkodó akaratát. Az uralkodóház iránti feltétlen lojalitás a diplomaták számára is kizárta annak lehetőségét, hogy a felsőbb utasításokkal szembeszegülve önálló politikai lépésekre vállalkozzanak. Különösen igaz volt ez a nemesi származású diplomatákra, és a 19. századi Európa majd minden államában a külügyminisztériumi apparátust és a diplomáciai kart nemesi túlsúly jellemezte. Mindez garanciát jelentett az uralkodó számára, hogy a külpolitikában keresztül tudja vinni akaratát.⁴⁹

Amikor a krími háborút lezáró 1856-os párizsi békét követően Bécs és Szentpétervár viszonya fagyossá vált, a bécsi külügyi vezetésnek számos szempontot figyelembe kellett vennie, mielőtt új nagykövetet nevezett ki Oroszországba. A kiküldeni szándékozott diplomatának nemcsak jó diplomáciai érzékkel, megnyerő modorral és határozott fellépéssel, valamint jó társadalmi alkalmazkodóképességgel, nagy türelemmel és még nagyobb vagyonnal kellett rendelkeznie, hanem azt is figyelembe kellett venni, hogy Oroszországban ebben az időben úgy tekintettek a magyarokra, mint a két nagyhatalom megegyezésének legfőbb akadályára. A pétervári osztrák-magyar követnek ezért valamely más nemzetiséghez kellett tartoznia. E mellett a nehéz éghajlati és a megszokott európainál mostohább higiénias viszonyok miatt az oroszországi állomáshelyen olyan külső tulajdonságok is rendkívüli fontossággal bírtak, mint az erős testfelépítés és a jó általános egészség. A Finn-öböl kedvezőtlen klímája több osztrák-magyar diplomatának is aláásta egészségét. Friedrich Langenau gróf (1871-1880) esetében például joggal feltételezhető, hogy nagyköveti

---

⁴⁹ Beust, Friedrich Ferdinand: Aus Drei-Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen. Bd. 1.

működése során szerzett maradandó egészségkárosodása miatt hunyt el.⁵⁰

Az osztrák-magyar nagykövetek Szentpéterváron egy másik európai nagyhatalmat képviseltek, ezért a nagyköveti reprezentációnak is a nagyhatalmi ranghoz illőnek kellett lennie. Ez viszont hatalmas összegeket emésztett fel. Mindez a többi európai nagyhatalom fővárosára is igaz volt, de különösen jellemző volt Szentpétervárra, ahol magasabb társadalmi körökben nemcsak a nemesi származás, hanem a vagyon és a külsőségek, a csillogó reprezentáció is ugyanakkora jelentőséggel bírt. Előkelő orosz udvari és társadalmi körökben már a bebocsátatásnak is feltétele volt a megfelelő származás és vagyoni helyzet, a felsőbb körökkel való kapcsolatok ápolása pedig rendkívül fontos volt egy nagykövet számára, hiszen ily módon a hivatalos találkozóknál sokkal részletesebb információkat szerezhetett az orosz politikáról, amiket aztán jelentéseiben hasznosíthatott. Minderre viszont a Ballhausplatz által folyósított nagyköveti fizetés és költségtérítés messze nem volt elegendő, ezért az oroszországi szolgálat a nagykövet magánvagyonát is igénybe vette, és a szolgálati idő végére jelentősen felemésztette.⁵¹

Hogy a mindenkori szentpétervári osztrák-magyar nagykövet magánvagyonra milyen fontos szerepet játszott a társadalmi és politikai kapcsolatok kialakításában és ápolásában, arra jó példa a későbbi külügyminiszter Gustav Kálnoky gróf alig kétesztendő nagyköveti működése. Kálnoky elégtelen anyagi eszközei nem tették lehetővé, hogy a korabeli Európában legdrágább diplomáciai szintéren társadalmi sikereket arasson. Kérdéses persze, hogy a merev, zárkózott jellemű és erősen konzervatív beállítottságú nagykövet egyáltalán alkalmas lett volna-e a társasági élet egyik kulcsfigurájának szerepére. Mindenesetre tény, hogy Kálnoky egész nagyköveti működése során nem tudta elfoglalni a mindenkori osztrák-magyar nagykövetet a cári birodalom fővárosának társasági életében megillető helyet.⁵²

A bécsi külügyi vezetés tehát nem bízhatta akárkire a nehéz oroszországi állomáshelyet, hanem a személyek kiválasztásánál arra kellett törekednie, hogy a leendő nagykövet minél inkább megfeleljen a már említett ideálnak. A testfelépítésen és a nemzetiségen kívül majdnem minden tulajdonság elsajátítható volt, fáradságos munkával vagyont is lehetett szerezni, azonban volt valami, amit nem lehetett szorgos tanulással

---

Stuttgart, 1885. 236.

⁵⁰ Hobel, Adolf Heinrich: Die k. u. k. Gesandtschaft (Botschaft) in St. Petersburg und die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rußland in der Zeit zwischen dem Vorfrieden von Nikolsburg und dem Ende des Berliner Kongresses (1866-1878). Wien, 1981. 3-6, 939-942.

⁵¹ Lieven, Dominic: Abschied von Macht und Würden. Der europäische Adel 1815-1915. 196-197.

⁵² Rauscher, Walter: Zwischen Berlin und St. Petersburg. Die österreichisch-ungarischen Außenpolitik unter Gustav Graf Kálnoky 1881-1895. Wien-Köln-Weimar, 1993. 20-27.

Wakounig, Marija: Die Mission von Franz Lichtenstein in St. Petersburg 1894-1898. Ein Grandseigneur in der Diplomatie. Wien, 1996. 46.

beépíteni – és ez nem volt más, mint a nemesi életforma. Ebbe bele kellett születni, és ez egy mégoly kiváló polgári származású hivatásos diplomatánál is hiányzott. Az orosz udvar és a szentpétervári társaság pedig nagy súlyt fektetett a nemesi habitusra.⁵³

Az osztrák-magyar külügyminiszter is számos elvárást támasztott oroszországi diplomataival szemben. Kétségtelen, hogy a szentpétervári küldetés politikailag a lehető legkényesebb volt, ezért még hivatalba lépésük előtt szóban közölték velük a legfontosabb instrukciókat. A diplomáciai képviselőkre Oroszországban elsősorban társadalmi szerep várt, mivel ezen a szinten többen lehetett megtudni a különféle ügyek politikai háttéréről, mint a pusztán hivatalos találkozók alkalmával. Mindezt jól példázza Anton Wolkenstein gróf és Franz Lichtenstein herceg nagyköveti ténykedése 1881 és 1899 között.⁵⁴

A magasabb társadalmi körökkel ápolta szoros kapcsolatok azonban azt a veszélyt hordozták magukban, hogy a diplomaták a fogadó országgal azonosulva letérnek arról az útról, amelyet a külügyminisztérium kijelölt számukra. Friedrich Revertera gróftól kezdve Franz Lichtenstein hercegig majd minden mértékadó osztrák diplomata alighogy elfoglalta pétervári állomáshelyét, hamar megfélemlített arról az alapvető szóbeli utasításról, hogy Oroszországot a krími háború óta a Balkán félszigeten és a keleti kérdésben ellenséggént kezeljék, és a Ballhausplatz kifejezett nemtetszése ellenére a cári és a Habsburg birodalom közti megegyezésen kezdtek munkálkodni. S tehették mindezt abban a biztos tudatban, hogy az Oroszországhoz fűződő viszony kulcsfontosságú a Monarchia külpolitikája számára, és nem könnyű alkalmas személyt találni a nehéz és nagy felelősséggel járó pétervári nagyköveti posztra. A politikai tanácsadás a misszióvezetők részéről azonban nemkívánatos volt, az ilyen kísérleteket a külügyminiszter dolgába való illetéktelen beavatkozásnak tekintették. Oroszország esetében ezért már a diplomaták legkisebb olyan kísérletét, hogy hivatalos jelentéseikben vagy magánleveleikben a cári birodalommal való megegyezésre célozzanak, a diplomáciai ügyvitelre nézve zavarónak tartották. Ezért még az olyan diplomaták jelentései is Oroszországgal szemben sokszor indokolatlanul kritikusak és előítéletesek voltak, akik egyébként szószólói voltak egy osztrák-magyar-orosz megegyezésnek.⁵⁵

Amikor Friedrich Revertera gróftól 1859-ben Szentpétervárra küldték, hogy követségi tanácsosként gróf Friedrich Thun követet helyettesítse, egész figyelmét a pánszlávizmusra és

---

⁵³ Wakounig, Marija: „The Right Man on the Right Place”. *Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860-1899)*. 189-190.

⁵⁴ Wakounig, Marija: *Die Mission von Franz Lichtenstein in St. Petersburg 1894-1898. Ein Grandseigneur in der Diplomatie*. 50-54.

⁵⁵ Wakounig, Marija: „The Right Man on the Right Place”. *Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860-1899)*. 190-191.

az orosz kancellár és külügyminiszter, Alekszandr Gorcsakov személyére összpontosította.⁵⁶ Jelentéseit a bécsi elvárások szellemében Gorcsakov és a cári birodalom elleni erős ellenszenv jellemezte, egészen egy orosz grófnővel kötött házasságáig. Az 1863. évi lengyel felkelésre Berlinnel ellentétben Bécs feltűnően visszafogottan reagált, ami egyáltalán nem felelt meg az uralkodók közti szolidaritás eszméjének. Az osztrák reagálás Szentpéterváron nemtetszést váltott ki, mindez Reverterát igen kellemetlenül érintette, és egy szorosabb együttműködés kialakításán kezdett fáradozni a cári és a Habsburg birodalom között, a lengyel kérdésben fennálló közös érdekek mentén. S tette mindezt Johann Rechberg külügyminiszter kifejezett ellenkezése dacára, így nem meglepő, hogy állása megrendült, és rövidesen új osztrák követ érkezett Szentpétervárra.⁵⁷

Friedrich Reverterához hasonlóan Gustav Kálnoky gróf is, akit egy évvel a berlini kongresszus után, 1879 júliusában a megbetegedett Friedrich Langenau helyett küldtek Szentpétervárra, hamarosan felismerte, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia számára kedvezőbb lenne egy tartós megegyezés Oroszországgal.⁵⁸ Ebben a felismerésében Bismarck német kancellár is megerősítette, aki Franciaország teljes diplomáciai elszigetelése érdekében jóformán már a berlini kongresszus óta a három császár szövetségének felújításán munkálkodott. Noha Kálnoky felfogása szöges ellentétben állt Bécs ekkor még oroszellenes külpolitikájával, nem hagyta magát eltántorítani attól, hogy jelentéseiben felhívja a figyelmet egy, a berlini kongresszus alapján álló megegyezés előnyeire. Hogy Kálnokynak végül sikerült Heinrich Haymerle külügyminisztert és az uralkodót is meggyőznie, és 1881 júniusában Oroszország, Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia aláírta a három császár egyezményét, nem utolsósorban Bismarcknak köszönhető, aki a tárgyalások során folyamatos nyomást gyakorolt a Ballhausplatzra.⁵⁹

⁵⁶ Friedrich Revertera gróf 1864. július 18-ától 1868. április 14-ig volt oroszországi követ.

Matsch, Erwin: *Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720-1920*. Wien-Köln-Graz, 1980. 122.

⁵⁷ Hobel, Adolf Heinrich: *Die k. u. k. Gesandtschaft (Botschaft) in St. Petersburg und die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rußland in der Zeit zwischen dem Vorfrieden von Nikolsburg und dem Ende des Berliner Kongresses (1866-1878)*. 18-56.

⁵⁸ Fredinand Langenau báró 1871. szeptember 18-ától 1880. január 12-ig, Gustav Kálnoky gróf 1880. január 26-ától 1881. november 20-ig volt szentpétervári nagykövet.

Matsch, Erwin: *Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720-1920*. 122-123.

⁵⁹ Az 1881. június 18-án Berlinben újból megkötött három császár szövetsége biztosította a Monarchia nagyhatalmi helyzetét és befolyását a Balkánon: a térség hatalmi viszonyain ezentúl csak Bécs egyetértésével lehetett változtatni. Az egyezményhez csatolt jegyzőkönyvben Oroszország hozzájárult, hogy a Monarchia alkalmas időpontban annektálhatja Boszniát és Hercegovinát, Ausztria-Magyarország pedig előre tudomásul vette Bulgária és Kelet-Rumélia egyesülését, ha az egyszer „a dolgok ereje folytán” bekövetkezik. A három császár szövetsége szabályosan elhatárolta az érdekszférákat a Balkánon: a félsziget nyugati fele az Osztrák-Magyar Monarchia, keleti fele Oroszország érdekkörébe került.

Diószegi István: *Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1867-1918*. Budapest, 2001. 73-81.

Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939*. Budapest, 1997. 183-188.

Néhány hónappal az egyezmény aláírás után Haymerle váratlanul elhunyt, és az oroszországi nagykövetből a Monarchia külügyminisztere lett. Kálnoky egy viszonylag kedvező politikai időszakban volt szentpétervári nagykövet, amikor a berlini kongresszust követő években a pánszlávizmus, amely korábban az orosz külpolitikára meghatározó befolyással volt, vesztett jelentőségéből és valamelyest visszaszorult. Hogy mennyire tudta megismerni az országot rövid hivatali ideje alatt, nehéz lenne megítélni. Mindenesetre Kálnoky sem tekintette kötelező érvényűnek Haymerle elődjétől, Andrássy Gyula gróftól örökölt oroszellenes irányvonalát, és minden eszközzel a Monarchia és Oroszország közeledését igyekezett előmozdítani. Külügyminiszterként a Szentpéterváron szerzett tapasztalataira alapozta külpolitikáját: mindkét elődjétől eltérően csak egy Németországgal és Oroszországgal kialakított hármass együttműködést tartott alkalmas eszköznek arra, hogy a balkáni érdekelletét kiküszöbölhető, és így egy a háborús konfliktus a két nagyhatalom között elkerülhető legyen.⁶⁰

Kálnoky Oroszországban megtapasztalhatta, milyen fontosak az előkelő társadalmi körökkel ápoltságok, és milyen jelentőséget tulajdonítanak a cári udvarban és a birodalom fővárosában a külsőségeknek. Utódjának a szentpétervári nagykövetség élére Anton Wolkenstein-Trostburg grófot nevezte ki, aki 1882. március 8-ától 1894. október 28-ig töltötte be ezt a tisztséget.⁶¹

Az ősi osztrák nemesi családból származó Anton Wolkenstein 1832. augusztus 2-án született a csehországi Brunnensdorfban. Iskolái után a családi hagyománynak megfelelően katonai pályára lépett, 1851 és 1858 között az 5. számú vértess ezrednél teljesített szolgálatot, előbb kadétként, majd alhadnagyként, később, mint főhadnagy. 1863-ban a kapitányi rangra emelték.⁶² 1858-ban a katonatiszti karriert a diplomáciára cserélte fel, amikor a diplomatavizsga sikeres letételét követően április 22-én követségi attasénak nevezték ki Münchenbe. Ezzel kezdetét vette hosszú diplomáciai pályafutása, melynek során valamennyi fontosabb európai országban megfordult. Oroszországi kinevezése előtt a szász királyi udvarnál képviselte a Monarchiát Drezdában.⁶³

Rauscher, Walter: Zwischen Berlin und St. Petersburg. Die österreichisch-ungarischen Außenpolitik unter Gustav Graf Kálnoky 1881-1895. Wien-Köln-Weimar, 1993. 15-23.

⁶⁰ Rauscher, Walter: Zwischen Berlin und St. Petersburg. Die österreichisch-ungarischen Außenpolitik unter Gustav Graf Kálnoky 1881-1895. 23-26.

⁶¹ Matsch, Erwin: Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720-1920. 122-123.

⁶² Grundbuchsblatt: Anton Graf Wolkenstein-Trostburg, Rechnungsabteilung des k. u. k.

Reichkriegsministeriums, Wien, 18. November 1903. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

⁶³ 1858 és 1862 között attasé, majd tiszteletbeli követségi titkár Münchenben, Berlinben és Rómában a Szentszéknél. 1862-től 1872-ig követségi titkár, majd tiszteletbeli követségi tanácsos a Szentszéknél, Stuttgartban, Londonban, Párizsban és megint Londonban. 1872-ben előbb II., majd I. osztályú követségi tanácsossá nevezik ki, állomáshelye továbbra is London. 1872-től 1880-ig szolgál, mint I. osztályú követségi

Kálnoky személyes tapasztalataiból okulva külügyminiszterként nem látta el utódját olyan szigorú instrukciókkal, mint őt Haymerle annak idején. Ennek is köszönhető, hogy Wolkenstein már röviddel kinevezése után elérte, hogy művészetkedvelő és műértő feleségével együtt bejáratossá vált az udvarba éppúgy, mint a magasabb társadalmi körökbe. E személyes kapcsolatok révén Wolkensteinnek sikerült a nagypolitikát és a társadalmi reprezentációt szétválasztania, aminek a bolgár válság idején rendkívül jó hasznát látta.⁶⁴

A bolgár válság alaposan megterhelte az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország kapcsolatait, s emiatt bőven akadt tennivalója a szentpétervári osztrák-magyar nagykövetségnek.⁶⁵ Magasabb társadalmi körökben gyakran éreztették Bécs megváltozott politikája iránti nemtetszésüket. Amikor egy alacsonyabb beosztású osztrák-magyar diplomata belépett a szalonba, az orosz vendégek tüntetően átváltottak az angol vagy francia társalgási nyelvről oroszra. Aki nem beszélte az ország nyelvét, ráadásul nem volt bevezetve az előkelő pétervári társaságba, annak a kevésbé előkelő értelmiségi és zenei körökkel kellett beérnie. Erre a problémára talált megoldást a nagykövet felesége, Wolkenstein grófné. Korlátozott anyagi eszközeivel a szegényes követségi épületet annál több fantáziával és finom ízléssel pompás nagyköveti rezidenciává alakíttatta át, ahol rendszeresen vendégül látta a

---

tanácsos előbb Londonban, majd Berlinben. 1880-tól 1881-ig rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a szász királyi udvarnál Drezdában, 1881 és 1882 között a Külügyminisztérium osztályfőnöke. 1882. március 8-ától 1894. október 28-ig Szentpéterváron, majd 1903 végéig Párizsban rendkívüli és meghatalmazott nagykövet.

Dienstbeschreibung und Ruhegebühernachweisung über die Versetzung in den bleibenden Ruhestand in Antrag kommenden k. u. k. ausserordentlichen und bevollmächtigten Botschafter Sr. Excellenz den Herrn Grafen Anton Wolkenstein von Trostburg, vom Rechnungsdepartement des k. u. k. Ministeriums des Äußern, Wien, 20. November 1903. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

Vortrag des Ministers des kaiserlichen Hauses und des Äußern, Wien, 7. März 1882. Allerhöchste Entschliebung: 8. März 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

Preradovich, Nikolaus von: Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804-1918). Wiesbaden, 1955. 12., 19., 24., 65.

⁶⁴ Wakounig, Marija: „The Right Man on the Right Place”. Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860-1899). 193.

⁶⁵ A bolgár válság (1885-1888) 1885 szeptemberében kezdődött, amikor felkelés tört ki a berlini kongresszuson létrehozott, továbbra is oszmán fennhatóság alatt álló Kelet-Rumélia fővárosában, Plovdivban, és az autonóm Bolgár fejedelemség uralkodója, Battenberg Sándor egész Bulgária fejedelmévé nyilvánította magát. Oroszbarát tisztek Battenberget lemondásra kényszerítették, és III. Sándor cár Kaulbars tábornokot küldte Bulgáriába, hogy elérje egy oroszbarát fejedelem megválasztását. A Monarchia az orosz beavatkozásra tiltakozással felelt, és javaslatot tett arra, a bolgár kérdést vigyék az európai nagyhatalmak elé. Anglia támogatásával sikerült keresztülhúzni az orosz számításokat, így Bulgária lényegében kiszakadt a cári birodalom érdekszférájából és Bécs felé kezdett tájékozódni. Mindez Oroszországban heves reakciókat váltott ki. 1887 végére a két nagyhatalom viszonya annyira megromlott, hogy mindkét részről demonstratív csapatösszevonásokra került sor a galíciai határvidéken. Bár Kálnoky kifejezte ilyen irányú készségét, III. Sándor cár határozottan elzárkózott a három császár szövetségének meghosszabbításától, és e helyett 1887-ben viszontbiztosítási szerződést kötött Németországgal, amelyben a felek semlegességet vállaltak harmadik fél elleni háború esetére.

A bolgár válság eseményeinek részletesebb ismertetését lásd a 3.5.5. és a IV. fejezetben.

Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. 189-191.

Löwe, Heinz-Dietrich: Alekszandr III. Die russische Zaren 1547-1917. Ed.: Hans-Joachim Torke. München, 1995. 351.

Rauscher, Walter: Zwischen Berlin und St. Petersburg. Die österreichisch-ungarischen Außenpolitik unter

legnevesebb orosz írókat és zeneszerzőket. Bár Wagner-rajongása némelyeket elriasztott, irodalmi felolvasóestjei ismertté tették nevét, és a fiatal nemes urak előszeretettel látogatták szalonját.⁶⁶

Bismarck 1890-ben történt lemondása után a szentpétervári diplomáciai körökben alig észrevehető változás kezdődött. Németország diplomáciai képviselte fokozatosan veszített befolyásából, és szerepét az osztrák-magyar nagykövetség vette át. Wolkenstein grófné kultúraszervező tevékenysége, különösen az általa elindított és rendszeresített zongoraestek Anton Rubinstein részvételével magukra vonták a szentpétervári high society figyelmét. A Wolkensteinek nemcsak diplomáciai körökben voltak valakik, hanem az udvarban és a város legelőkelőbb házaiban is szívesen látott vendégnek számítottak. Ezek a személyes kapcsolatok is hozzájárultak ahhoz, hogy óvatos közeledés indult a két ellenséges nagyhatalom között, és az 1890-es évek derekára jelentősen enyhült a Monarchia és Oroszország viszonya.⁶⁷

Anton Wolkenstein küldetése csúcspontján kényszerült elhagyni Szentpétervárt. A hosszú, 14 éves oroszországi szolgálat aláásta egészségét, ezért 1894-ben párizsi áthelyezését kérte. Kálnoky külügyminiszter azonban, akivel különben szívélyes, baráti viszonyt ápolt, hónapokon át nem tudta teljesíteni kérését, mivel egy alkalmas jelölt megtalálása komoly nehézségeket okozott. Wolkenstein áthelyezése tehát késlekedett, noha Kálnoky jól tudta, hogy a nagyköveti pár minden további hónapért súlyos árat fizet egészségével és magánvagyonával.⁶⁸ Anton Wolkenstein szentpétervári nagyköveti működése nemcsak saját,

---

Gustav Graf Kálnoky 1881-1895. 69-152.

⁶⁶ Wakounig, Marija: „The Right Man on the Right Place”. *Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860-1899)*. 193.

Dumba, Constantin: *Dreibund und Entente-Politik in der Alten und Neuen Welt*. Zürich-Leipzig-Wien, 1931. 26.

⁶⁷ Wakounig, Marija: „The Right Man on the Right Place”. *Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860-1899)*. 193.

⁶⁸ Anton Wolkenstein-Trostburg gróf 1894. október 28-án vette át a Párizsi nagykövetség irányítását, amelyet 1903-ig vezetett. 1903. december 10-én saját kérelmére nyugdíjazták, szolgálatai elismeréseként Ferenc József a Szent István-rendet adományozta neki. 1913. december 5-én hunyt el a trentinói Valsuganában található Ivano kastélyában. Temetésére két nappal később, december 7-én került sor a Trienttől nem messze fekvő Strignoban.

Wolkenstein an Kálnoky, betreffend seine Ernennung zum Botschafter bei der französischen Republik, St. Petersburg, 10. November/29. Oktober 1894. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

Matsch, Erwin: *Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720-1920*. 123.

Vortrag des Ministeriums des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äußern, Wien, 9. Dezember 1903. Allerhöchste Entschliebung: 10. Dezember 1903. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

A magyar királyi Szent István-rend irodájától a cs. és kir. Ház és a külügyek tisztelt közös minisztériumának, Bécs, 1903. december 11. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

Ableben des ausserordentlichen und bevollmächtigten Botschafters im Ruhestande Anton Grafen Wolkenstein-Trostburg, K. u. K. Ministerium des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äußern, Wien, 12. Dezember 1913. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

Kranz für Botschafter im Ruhestande Grafen Wolkenstein, K. u. K. Ministerium des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äußern, Wien, 6. Dezember 1913. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

hanem felesége vagyonának jó részét is felemésztette – annak ellenére, hogy már a diplomáciai karba történő felvételnek is feltétele volt, hogy a diplomata jelentős magánvagyonnal rendelkezzen.⁶⁹ A szükséges magánvagyon nagysága nem derül ki a forrásokból. Figyelemre méltó azonban, amit Wolkenstein áthelyezésekor írt Kálnokynak, hogy Ausztria-Magyarország oroszországi képviselőjének pompája őt és feleségét a magánvagyonukban bekövetkezett csökkenésért bőségesen kárpótolta.⁷⁰

A 19. század hatvanas éveitől kezdve a bécsi külügyi vezetés arra törekedett, hogy a szentpétervári állomáshelyet nemesi származású és már bizonyított hivatásos diplomatákkal töltsse be. Még az alacsonyabb beosztású követségi személyzet névsora is valóságos nemesi családlexikonra emlékeztetett. Alig akadt olyan nagykövet vagy követ, aki tartotta magát az íratlan törvényhez, hogy tartózkodjon a személyes politikai állásfoglalástól. Szinte kivétel nélkül mindnyájan egy Oroszországgal való megegyezést szorgalmaztak. Személyes tapasztalataik szélesebb látókörűvé tették őket a ballhausplatz-i bürokráciánál. Friedrich Reverterától Franz Lichtensteinig majdnem mindenki elégedetlenül, megrendült egészséggel és köszönet nélkül hagyta el posztját. Szentpétervár anyagi romlást is hozott a diplomaták számára. A drága és költséges szentpétervári társasági életre 1870-től bizonyítottan mindenki panaszkodott, még Lichtenstein is, aki vitathatatlanul a legtöbb anyagi forrással rendelkezett az osztrák-magyar diplomaták közül.⁷¹

3.2. A konzulok helyzete és feladatai Oroszországban

A konzulok helyzete nemcsak Oroszországban, hanem Európa többi országában is alapvetően más volt, mint a nagyköveteké. A konzul legfontosabb feladata a küldő állam polgárainak védelme volt a fogadó államban, de feladata volt a két ország közötti kereskedelmi, gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok fejlődésének előmozdítása is. A konzul honfitársainak érdekvédelme a gyakorlatban olyan feladatokat jelentett, mint

---

⁶⁹ Engel-Janosi, Friedrich: Der Ballhausplatz 1848-1918. Friedrich Engel-Janosi (ed.): Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830-1945. 17.

⁷⁰ Wolkenstein an Kálnoky, Privatbrief, St. Petersburg, 6. Juli/24. Juni 1894. HHStA, Politisches Archiv (PA), Russland (X), Kart. 103, Varia 1894, geheim.

⁷¹ Lichtenstein minden szempontból kivételnek számított. Nemcsak azért, mert nem volt hivatásos diplomata, hanem mert egészségi problémák és a külügyminiszterrel való súlyos nézeteltérései ellenére is jelezte hajlandóságát, hogy tovább maradna állomáshelyén. És ő volt az egyetlen, akit nem marasztaltak.

Wakounig, Marija: „The Right Man on the Right Place”. Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860-1899). 196-197.

útlevelek és egyéb úti okmányok kiállítása, valamint segítség és támogatás nyújtása poggyász elvesztése, hagyatéki ügyek vagy haláleset esetén. Az ő feladata volt vízumok és megfelelő iratok kiadása a küldő államba utazó idegen állampolgárok számára. E mellett a konzuloknak volt még egy sajátos feladatuk: tájékozódás a fogadó állam kereskedelmi, gazdasági, kulturális és tudományos életének viszonyairól, és ezekről jelentéstétel a küldő állam kormánya számára.⁷²

1859 előtt csak az Oszmán birodalomban és Görögországban működő osztrák konzulátusok, valamint a varsói főkonzulátus tartozott a Külügyminisztérium alárendeltségébe, az összes többi konzulátus a Kereskedelmi-, Ipari- és Középületügyi Minisztériumnak volt alárendelve. Kereskedelmi és tengerhajózási ügyekben azonban valamennyi konzulátus a Kereskedelmi-, Ipari- és Középületügyi Minisztériumnak tartozott felelősséggel, míg a hajózási ügyekbe a trieszti központi tengerhajózási hatóságnak is volt beleszólása. Az 1859. szeptember 12-én kelt legfelsőbb elhatározás feloszlatta a Kereskedelmi-, Ipari- és Középületügyi Minisztériumot, és valamennyi konzulátust a Külügyminisztériumnak rendelte alá. Az első osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szövetséget létrehozó 1867. december 24-i törvény IX. cikkelye megerősítette az 1859. évi szabályozást, amelynek értelmében az egész konzuli ügy a külügyminiszter felügyelete alá tartozik, ugyanakkor bizonyos kérdésekben beleszólási jogot adott a két ország kereskedelmi minisztereinek. Ilyen volt a konzulátusok felállítása és megszüntetése, valamint a kereskedelmi ügyekkel kapcsolatos instrukciók kérdése. E mellett a két kereskedelmi miniszter jogot kapott a konzulátusokkal való közvetlen levelezésre, és a rendszeres időközönként megküldött kereskedelmi jelentésekbe is betekintést nyerhettek. Politikai

---

⁷² A konzuli intézmény kialakulását a nemzetközi kereskedelem fejlődése hozta magával. Eredete visszanyúlik a középkorba, amikor a Földközi-tengeri kereskedők nemcsak kereskedtek más országokkal, hanem sokan közülük le is telepedtek ezekben az országokban. Nyelvük, kultúrájuk és szokásaik különböztek az országban élőkétől, az idegen városokban zárt közösségeket alkottak, és minden egyes közösségnek megvolt a maga konzulja. A konzul volt a közösség előjárója, aki honfitársai érdekeit képviselte a helyi hatóságok előtt. Kezdetben a konzulok csak a magánszemélyek érdekképviselését látták el, de ez a XVI. századtól kezdve fokozatosan megváltozott. Feladatuk egyre inkább a küldő állam általános kereskedelmi és hajózási, valamint honfitársai érdekeinek védelme lett. A XIX. században a nemzetközi kereskedelem páratlan fellendülésével és világméretűvé bővülésével az egyes államok területén élő idegen állampolgárok száma jelentősen növekedett, és a nemzetközi kapcsolatok is jóval intenzívebbé váltak, aminek köszönhetően a konzuli szolgálat az egész világon elterjedt és megerősödött.

Pfusterschmid-Hardenstein, Heinrich: Die Orientalische- und spätere Konsularakademie 1848-1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung. In: 250 Jahre – Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien, Hg. von Oliver Rathkolb. Innsbruck-Wien-München-Bozen, 2006. 77-79.

Neumann, Leopold Dr.: Handbuch des Consulatwesens, mit besonderer Berücksichtigung des österreichischen, und einem Anhang von Verordnungen. Wien, 1854. 30-39, 67-73, 103-125, 239-242.

Ueber den praktischen Werth der österreichischen Consularinstitution. Eine kritische Untersuchung von einem österreichischen Consularbeamten. Wien, 1865. 7-31.

Malfatti di Montretretto, Josef Ritter von: Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesens. Wien, 1904. 4.

jelentéseit azonban minden konzul a Külügyminisztériumnak küldte, és innen érkeztek számukra az utasítások is.⁷³

A politikai jelentéstétel volt az a terület, ahol a konzulra hasonló feladat hárult, mint a nagykövetekre és követekre. Különösen igaz volt ez az olyan városokra, ahol nem működött követség, csak konzulátus, így a konzul volt a külügyi vezetés „szeme és füle”, és neki kellett a követjelentésekhez hasonló politikai jelentésekben a helyi politika fontosabb eseményeiről és a közhangulatról beszámolnia. Oroszországban a moszkvai főkonzulátus bírt különös jelentőséggel, hiszen Szentpéterváron a politikai jelentéstétel elsősorban a nagykövet és nem a főkonzul feladata volt. Moszkvában viszont kizárólag a főkonzul képviselte az Osztrák-Magyar Monarchiát, így neki kellett a helyi politikai élet eseményeiről és a nagypolitika helyi visszhangjáról jelentéseket készítenie.

Moszkva persze nem volt Szentpétervár, ahová kizárólag vagyonos arisztokratákat küldtek nagykövetnek, mert csak ők tudtak eleget tenni a nagy hatalmi reprezentáció kívánalmainak. Mégis a moszkvai főkonzulra hasonló feladatok vártak kicsiben, mint a szentpétervári nagykövetre nagyban: neki is szert kellett tennie ismeretségekre és be kellett épülnie a helyi társasági életbe, hogy személyes kapcsolatai révén megfelelő képet tudjon alkotni a fogadó állam politikai viszonyairól. A személyes ismeretségek tették lehetővé a politikai események háttérének megvilágításához szükséges azon információk megszerzését, amelyek kiegészíthették a konzul helyi sajtóból szerzett értesüléseit. Bár a társasági élet Oroszország politikai szempontból második legfontosabb városában korántsem volt olyan költséges, mint az uralkodói székhely Szentpéterváron, Moszkva jelentős gazdasági és kulturális központnak számított, és az osztrák-magyar főkonzulok többször panaszkodtak arra, milyen nehézségekkel jár megfelelő személyes kapcsolatok kiépítése a „keleti Oroszország” fővárosában. A moszkvai főkonzuli fizetés még kevésbé fedezte a társasági élettel járó kiadásokat, mint a nagyköveti Szentpéterváron, de ez nem is volt kifejezett elvárás a konzulokkal szemben. A moszkvai főkonzul elsődleges feladata az volt, hogy figyelje a helyi sajtót, és politikai jelentéseiben megfelelően tájékoztassa a bécsi külügyi vezetést.

---

⁷³ Matsch, Erwin: Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720-1920. 129.

Neumann, Leopold Dr.: Handbuch des Consulatwesens, mit besonderer Berücksichtigung des österreichischen, und einem Anhang von Verordnungen. Wien, 1854. 351-373.

3.3. Az új moszkvai főkonzul

1882 elején nem csak a szentpétervári osztrák-magyar nagykövetség élén történt személyi változás. Még Anton Wolkenstein-Trostburg gróf március 8-án történt nagyköveti kinevezése előtt Ferenc József 1882. február 12-én kelt legfelsőbb elhatározásával Burián Istvánt valóságos konzullá nevezte ki és egyidejűleg ügyvivőként Moszkvába, az ottani főkonzulátusra rendelte. Burián a konzuli esküt 1882. február 27-én tette le, és március 31-én érkezett meg Moszkvába, ahol még aznap átvette a főkonzulátus vezetését.⁷⁴ Fizetsége 1600 forintot tett ki, amit egy 1200 forint összegű pótlék is kiegészített. Fizetése még ugyanabban az évben május 13-án 2200 forintra, az ezt kiegészítő helyi pótlék pedig 3800 forintra emelkedett.⁷⁵

Kinevezésében közrejátszott, hogy a kiegyezéskor a magyarok meglehetősen alulreprezentáltak voltak a dualista Monarchia immáron közös diplomáciai karában, és előbb gróf Andrassy Gyula külügyminiszter, majd Kállay Béni minisztériumi osztályfőnök mindent elkövetett, hogy a paritásnak a cs. és kir. külügyi szolgálatban érvényt szerezzen. Magyar arisztokrata kinevezése szentpétervári nagykövetnek valóban nem lett volna szerencsés döntés, de a konzuli megbízatás ilyen szempontból is más volt, és egy magyar konzulnak Moszkvában nem kellett olyan bizalmatlan légkörrel szembenéznie, mint Szentpéterváron. Egy magyar származású konzul kinevezése már csak azért is indokolt volt, mert több mint másfél évtizeddel a kiegyezés után, 1882-ben egyetlen magyar konzul sem teljesített szolgálatot Oroszországban. Szerencsés körülmény, hogy a moszkvai főkonzulátus Anton Le Bidart sanghaji áthelyezésével megürült, és Kálnoky külügyminiszter a magyar Burián Istvánt nevezte ki utódjának. Burián addigra kitartóan végigjárta a konzulátusi tisztviselőség hivatali lépcsőfokait, és balkáni tapasztalatai is alkalmassá tették a moszkvai főkonzulátus vezetésére.⁷⁶

Bár ez volt az első külföldi állomáshely, ahol Burián István önállóan működve igazán

⁷⁴ Kanzleikonzept, 12. 2. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Burián an das Ministerium, Telegramm, 1. 4. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Trautenberg an Kálnoky, Telegramm, 5. 4. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁷⁵ Ministerialdekret, Abschrift, 15. 3. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Zirkular, Abschrift, 13. 5. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁷⁶ 1882-ben a szentpétervári osztrák-magyar nagykövetségen szolgálatot teljesítő diplomaták közül egyedül Velics Lajos attasé volt magyar származású. A diplomaták névsora: Constantin Trautenberg báró I. osztályú követségi tanácsos; Arthur Eissenstein követségi titkár; Alois Aehrenthal báró tiszteletbeli követségi titkár; Dr. Lászlófalvi Velics Lajos tartalékos hadnagy, attasé; Alekszandr Üxküll-Gyllenband gróf Ő cs. és ap. kir. Felsége főszárnysegédje, katonai meghatalmazott; Eduard Klepsch Ő cs. és ap. kir. Felsége szárnysegédje, katonai attasé; Ernst Pittner a szentpétervári főkonzulátus ideiglenes ügyvivője.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1881. Wien, 1881. II. Teil. 16.

megmutathatta képességeit, a frissen kinevezett főkonzul mégsem volt maradéktalanul elégedett új beosztásával. 1882 novemberében ezt írta a moszkvai főkonzulsnak barátjának, Thallóczy Lajosnak: „Én szívesen maradok még itt egy ideig, de mégis azt gondolom, hogy jelenleg hasznosabb lehettem volna Varsóban.” Azonban nem volt más választása, mint belenyugodni az új helyzetbe.⁷⁷

A frissen kinevezett moszkvai főkonzul kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy új megbízatása egyáltalán nem könnyű. Ezt első jelentésében feletteseinek is tudomására hozta. A hivatásos konzuli állás nehézségét ebben az első, 1882. május 22-én küldött helyzetjelentésében azzal indokolta, hogy Moszkvában nem is olyan régen még valamennyi európai ország csak tiszteletbeli konzulok útján képviseltette magát, akik kivétel nélkül a helybeli orosz és más nemzetiségű kereskedők közül kerültek ki. Eddig az Osztrák-Magyar Monarchia mellett csak Franciaország, Németország és Belgium nyitott hivatalos konzulátust. Az itt szolgálatot teljesítő tisztviselőknek legalábbis kezdetben igen nehéz volt megkülönböztetni magukat tiszteletbeli konzuli címet viselő kollégáiktól. Moszkvában ugyanis a „konzul” szó sokáig egyértelmű volt a „kupeccel”, vagyis kereskedőt értettek alatta, és ebből következett a konzul társadalmi ranglétrán elfoglalt helye, ami nem számított túlságosan előkelőnek. S ahogy Burián érzékelte, mindez részben még akkor, 1882-ben is megfigyelhető volt.⁷⁸

Ha Moszkva csak Oroszország nagy kereskedelmi és ipari központja lett volna, és semmi több, akkor mindez nem jelentett volna problémát, hiszen a konzul a kereskedők világában olyan társadalmi közegeben mozogna, amely nagyban elősegítené hasznos hivatali tevékenységét. Valóban a kereskedő és iparos réteg az, amely a hátán viszi az országot, és „Oroszország egyetlen egészséges fejlődésben lévő társadalmi rétegét alkotja, viszont egészen kívül áll napjaink nagy politikai és társadalmi mozgalmain”.⁷⁹

De Moszkva jóval több volt, mint az orosz gazdasági élet középpontja: Moszkva „Oroszország szíve, ahonnan minden társadalmi és politikai izgatottság lüktetése kiindul”. Burián tehát pontosan tisztában volt új állomáshelye politikai jelentőségével, ami nem volt más, mint hogy Moszkva számított az orosz konzervativizmus fellegetvárának. Az oroszországi mércével mérve liberálisnak számító és a szó politikai értelmében is nyugat felé tekintő Szentpétervárral szemben Moszkva a konzervatív eszmék szülőhelye volt. Itt csoportosult a

---

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1882. II. Teil. Wien, 1882. 6., 15.

⁷⁷ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 15. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁷⁸ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. Mai 1882. HHStA, PA, Konsulate (a továbbiakban: XXXVIII), Kart. 242, Moskau.

⁷⁹ Uo.

konzervatív nemesség és „minden olyan társadalmi réteg, amely a régi szokások felélesztésével és továbbfejlesztésével akarja megvédeni a birodalmat a nyugat-európai romlástól”.⁸⁰

Burián ezért kezdettől fogva a főkonzul politikai feladataira helyezte a hangsúlyt, és új állomáshelyén a társadalmi kapcsolatok kiépítését és a politikai jelentéstételt tekintette fő feladatának. Ahogy első politikai jelentésében feladatát megfogalmazta: „ahhoz, hogy a hivatásos konzul Moszkvában, mint politikai ügyvivő is jól tájékoztatva legyen, olyan társadalmi állást kell elfoglalnia, amely számára mostanáig nem volt magától értetődő, és amelynek eléréséhez a helyi tekintélyek sem hajlandók különösebben hozzájárulni, akiknek egy nagyhatalom konzulja itt csak szálka a szemükben”. Ezért Burián a cs. és kir. kormányzat mindenkor moszkvai képviselője fontos feladatának tartotta, hogy a jól informáltsághoz szükséges társadalmi állást „egyszer és mindenkorra megalapozza”. Ehhez kiindulópontként szolgált hivatali elődje, Anton Le Bidart tevékenysége, e mellett német és francia kollégájának hasonló törekvései is támogatást jelentettek számára, hogy „a kitűzött célt, amely ezen állomáshely betöltésének alapfeltétele, teljes mértékben elérje.”⁸¹

Burián ettől kezdve rendszeresen küldte politikai jelentéseit a bécsi Külügyminisztériumnak. Ezek a jelentések általános helyzetjelentések (Situationsbericht) voltak, amelyek több, kisebb kérdést érintettek, vagy tematikus jelentések, amelyek egy-egy kérdést tárgyaltak kimerítő részletességgel. Politikai jelentéseit 1883-tól kezdve köröztették a fontosabb európai osztrák-magyar külképviseletek között, így a párizsi, londoni berlini, szentpétervári, római és konstantinápolyi nagykövet is betekintést nyerhetett ezekbe. Ha jelentései balkáni vonatkozásúak voltak, akkor rendszerint Belgrádnak, Bukarestnek, Szófiának, Cetinjenek és Athénnek is megküldték.

A moszkvai főkonzul illő tekintélyének megalapozásához hozzátartozott a bemutatkozó látogatás Wolkenstein szentpétervári nagykövethél, amire Burián István 1882. május 19-én táviratban kért engedélyt a Külügyminisztériumtól.⁸² Szentpétervári útján szerzett benyomásait így összegezte barátjának, Thallóczy Lajosnak írott levelében: „Pétervár minden városra hasonlít, Moszkva pedig egyhez sem. Így tehát Pétervár Pesthez is hasonlít”. E „hasonlóságon” kívül feltűnt neki a város kedvezőtlen klímája is, lakosságát „a posványos levegő fojtja, s hervasztja. A gárda-ezredekbe az ország legszebb embereit válogatják. Úgy

⁸⁰ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. Mai 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

⁸¹ Uo.

⁸² Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 19. Mai 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

vesznek, mint a legyek. De mindezen nem igen lehet segíteni.”⁸³

Burián nemcsak Szentpéterváron járt moszkvai főkonzulsága idején, hanem Oroszország más vidékeiről is igyekezett személyes benyomásokat szerezni. 1882-ben például Nyizsnyij Novgorodtól egészen Szaratovig leutazott a Volgán, onnan vasúton Harkovba ment, és úgy tért vissza Moszkvába.⁸⁴ 1884-ben pedig a Kaukázusnak és a Krímnek vette útját.⁸⁵ Szabadságát azonban nemcsak Oroszország felderítésével töltötte, hanem amikor csak tehetett, Magyarországra is hazautazott. Ilyenkor Budapestet és Bécset mindig útba ejtette, de 1884 augusztusában Tátrafüreden és Balatonfüreden is eltöltött pár napot. 1885 júliusában pedig Gmundenban időzött egy darabig, ahol a szüleit látogatta meg.⁸⁶

Burián István 1882. március 31-én érkezett meg Moszkvába. A kezdeti nehézségek alaposan igénybe vették erejét, és a környezetváltozás is komoly megterhelést jelentett számára. 1882 nyarán, amikor Thallóczy Lajos meglátogatta, megrendült egészsége miatt „reám nézve egy oly szerencsétlen időpontban voltál itt, mikor nem élvezhettem oly elfogulatlanul ittlétedet, mint az más körülmények között lett volna”. Első oroszországi körútjának az ország megismerése mellett az is célja volt, hogy alkalma legyen „rendbe szedni kissé felháborodott idegrendszeremet”. Ennek köszönhetően novemberben már azt jelenthette barátjának: „Én, hála Istennek, összeszedtem magam, és ismét friss erőben állok a résen”. Az első oroszországi tél azonban aggodalommal töltötte el. Amint november 10-i levelében írta: „A tél immár beköszöntött nálunk. Tegnapelőtt 14 fok hidegünk volt. Ma ismét lanyhább az idő. Megkezdődik az experimentum, hogy magyar ember meg tud-e élni itt tél idején”.⁸⁷ November 15-i levelében azonban elégedetten jelenthette: „Különben jól vagyunk, s eddig még nem is nagyon fázunk.”⁸⁸

Az első évben Burián István túlterheltségének az is oka volt, hogy teljesen egyedül vitte a moszkvai főkonzulátus ügyeit. Az év végén azonban segítsége érkezett a magyar nemzetiségű Spóner Ferenc konzuli gyakornok személyében, aki mint a Keleti Akadémia frissen végzett növendéke, Moszkvában kezdte meg konzulátusi szolgálatát. Spónert 1884 májusában ideiglenesen Kijevbe helyezték át, ahol alkonzulként az ottani konzulátus ügyeit vitte, de júliusban már visszatért Moszkvába. Erre azért volt szükség, mert a kijevi konzulátus átmenetileg gazdátlanná vált, és az új konzul, Emil Filtsch csak júliusban érkezett meg állomáshelyére. Spóner ettől kezdve mindvégig Burián segítségére volt a moszkvai

⁸³ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1883. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁸⁴ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁸⁵ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. március 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁸⁶ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1885. július 1. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁸⁷ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

főkonzulátus ügyeiben, kezdetben mint konzuli gyakornok, 1884-től már mint alkonzul. 1886-ban újabb magyar érkezett a moszkvai főkonzulátusra: báró Sass Péter napidíjas konzulátusi alkalmazott.⁸⁹

3. 4. Diplomataélet Moszkvában

Moszkva nyáron és ősszel egy álmos, csendes vidéki város képét mutatta. A társasági élet még novemberben is alig akart megelevenedni, mivel a polgárság a nyarat és az őszt legnagyobb részét szokás szerint vidéken töltötte, és csak nagyon későn jönnek vissza faluról a városba. A színházi évad is csak ekkor, késő ősszel veszi kezdetét. Ahogy Burián 1882-ben megfigyelte: „Nagyon élénk színházi évad nyílik. Van színház jó és rossz is. Legtöbbet az orosz udvari színházba járok. Tanulmányozom a nyelvet ott, és a művészi „hangulatot”. Mindenféle más művészet is ajánlkozik”.⁹⁰ Buriánnak első moszkvai évében a beilleszkedés általános nehézségein túl nyelvi gondjai is voltak, mivel a Keleti Akadémia 1868-as évfolyama, amelyhez ő is tartozott, még nem tanult oroszul. Az orosz nyelvet először az 1880/81-es tanévben tették kötelezővé az Akadémia növendékei számára. Így a színházlátogatás a társasági élet mellett a nyelvgyakorlás hasznával is járt.⁹¹

---

⁸⁸ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 15. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁸⁹ Spóner Ferenc 1856. október 4-én született az Abaúj megyei Rozgonyban. A Késmárk városából származó, eredetileg Szepes megyei evangélikus család 1702-ben nyert nemességet. A család tagjai a 19. század második felében különféle vármegyei tisztségeket töltöttek be, így például volt köztük al- és főszolgabíró, de akadt köztük országgyűlési képviselő (az 1861-es országgyűlésen), katonatiszt és iskolafelügyelő is. Spóner Ferenc 1875 és 1881 között a Keleti Akadémia növendéke volt. 1882-1889: konzuli gyakornok a moszkvai főkonzulátuson, 1884: alkonzulként a kijevi konzulátus ideiglenes vezetője, 1889-1891: a kijevi konzulátus vezetője, 1891-1892: kinevezett konzul Kijevben, 1892-1894: konzul Jassyban, 1894-1895: a chicagói konzulátus vezetője, 1895-1901: konzul a moszkvai főkonzulátuson, 1901-1906: a marseille-i főkonzulátuson, 1906-1914: az antwerpeni konzulátus vezetője. 1915-ben nyugdíjazták.

Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 10. kötet. Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.

Emil Filtsch 1882-ben alkonzul Jassyban, 1883-ban alkonzul és ügyvivő Várnában, 1884-ben alkonzul és miniszteri titkár ideiglenes alkalmazásban, a Külügyminisztériumban. 1884 júliusában konzullá léptették elő, és átvette a kijevi konzulátus vezetését.

Agstner, Rudolf: Die Direktoren, Hörer und Hörerinnen der Orientalischen Akademie und der Konsularakademie 1754-1941. 537.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1882. Teil II. Wien, 1882. 15.; Staatshandbuch für 1883. Teil II. Wien, 1883. 12.; Staatshandbuch für 1884. Wien, 1884. 2, 16.; Staatshandbuch für 1885. Teil II. Wien, 1885. 17.; Staatshandbuch für 1886. Teil II. Wien, 1886. 18.

Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1883. május 2., 1884. június 1., 1884. június 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁹⁰ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁹¹ Joukova, Alexandra: Dolmetscher- und Sprachausbildung an der Orientalischen bzw. Diplomatischen Akademie in Wien. Wien, 2002. 47.

A farsang időszaka, a báli szezon azonban egészen más volt, amiből a magyar főkonzul is igyekezett kivenni a részét. 1885-ben például röviden, de annál lényegre törőbben írt báli élményeiről Thallóczynek: „Különbén megvagyunk Spónerrel együtt, ki üdvözl. Erősen táncolunk”.⁹² 1886-ban már kissé bővebben írt az évnek erről a társasági élet szempontjából fontos időszakáról: „Az ünnepi kínládások közepette vagyunk most. Mit jelent ez Oroszországban, azt nem is sejtheti az, ki keresztül nem ment rajta. Két héten át minden normális tevékenység fel van függesztve, s az egész birodalom csak három dolognak él: látogatások, ajándékok, illetőleg borraivalók. Ez december 24-étől január 6-ig tart. Moszkva fele ilyenkor folyton be van kapva. Húsvétra az egész dolog ismétlődik. A különbség csak az, hogy most a részeg népség a hóban fetreng, Húsvétkor pedig fejét zúzza be a kövezeten. Talán azért szereti a muszka a telet jobban a nyárnál”.⁹³ Aztán a farsang időszakáról: „Spóner sokat táncol és dínomdánomozik. Különbén jómagam is jól bele sodortattam magam. Különbén ma végződik a farsang, jön a böjt, munka, kereskedelmi jelentések s gyalázatos idő komoly pillanatja”.⁹⁴

Burián Moszkvából is igyekezett ápolni a kapcsolatot magyar barátaival és ismerőseivel, így Hampelékkel, Pulszkyékkel, Matlekovits Sándorral, báró Kemény Jánossal, Horváth Gyulával és Szemere Attilával. Amikor Budapesten járt és módja volt rá, mindig felkereste őket.⁹⁵ Ezek az évi egyszeri találkozások azonban mégsem oldották oroszországi magányát, ezért rendkívül fontos volt számára Thallóczy Lajoshoz fűződő barátsága. Thallóczy kétszer is járt nála, először 1882 nyarán, aztán 1883 májusában, és rendszeresen kért tőle kisebb-nagyobb szívességeket.⁹⁶ Így például 1882-ben egy áttekintő fényképet kért tőle Szentpétervárról, valamint arra kérte, küldje meg neki a fontosabb orosz történelmi társaságok és szakközlönyök jegyzékét. Az iránt is érdeklődött, hogyan és milyen feltételekkel kutathatna ő, mint magyar történész a moszkvai levéltárban. Burián a kéréseket igyekezett teljesíteni, bár a fénykép beszerzése nehézségekbe ütközött, mert mint írta: „Pétervárnak egy általános áttekintést engedő fényképét nem tudtam itt találni. Hanem vettem, és itt átküldök egypár karakterisztikusabb városrészletet mutató kisebb képet,

⁹² Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1885. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁹³ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁹⁴ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. március 7. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁹⁵ Ezek a kapcsolatok később is fontosak maradtak Burián számára. Amikor Moszkva után Szófiában és Athénben teljesített szolgálatot, és szabadságra hazajött Magyarországra, ha tehetett, mindig meglátogatta őket. Későbbi házassága szempontjából a Pulszkyékhoz fűződő barátság érdemel kiemelt figyelmet, erről részletesen lásd a 4.7. fejezetet.

Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Bécs, 1886. szeptember 21. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁹⁶ Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10., 1883. május 2. 1886. szeptember 21. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

melyeknek összevetéséből könnyen alkothatsz magadnak általános fogalmat a város jellegéről.”⁹⁷

A levéltári kutatásnak is utánajárt, amire „meg kell szerezni a pétervári külügyminisztérium engedélyét, melyért a mi külügyi hivatalunk útján kell folyamodnod, mely a dolgot a nagykövetség által intézi el”. Ezt úgy tűnik, sikerült elintézni, mert Thallóczy 1883-as oroszországi útja során bejutott a moszkvai levéltárba, ahol sikerült elérnie, hogy a levéltár az őt érdeklő iratokról másolatot készítsen számára. A levéltár az elkészült másolatokat Buriánnak küldte meg, aki továbbította Thallóczynak Budapestre. 1885 decemberéig 188 és fél ív másolat készült el, azonban még ugyanebben az évben Thallóczyt a közös Pénzügyminisztérium levéltár-igazgatójának nevezték ki és e miatt Bécsbe költözött, a Buriánnál erre a célra letétbe helyezett pénze elfogyott, és a másolója is felmondott, „főképpen azért, mert Bühler nagyon megszekírozta beleavatkozásaival”. Így a munka megakadt, hiába vette a levéltár vezetője, Protopopov a dolgot a maga kezébe, „s ő dirigálja a másolási munkát, melyre két egyént szemelt ki”. És hiába sürgette Burián Thallóczyt, hogy ha azt akarja, hogy „a munka megakadás nélkül folyjon, szükséges, hogy te Protopopovnak nagyon pontos és részletes utasítást küldj arra nézve, mit másoltasson. Mert az Ivanovnak adott régebbi tájékoztatás úgy látszik, elégtelen. Protopopov telve van jóakarattal, s csak útbaigazítást vár tőled, hogy teljes hévvel másoltassa le akár az egész levéltárt”. Ennek ellenére Thallóczy sem a levéltárat, sem Buriánt nem tájékoztatta a további teendőkről, így a munka teljesen leállt.⁹⁸ Annyi haszna azonban mindenképpen volt a moszkvai kutatómunkának, hogy Thallóczy az itt gyűjtött anyagokat beépíthette új könyvébe, amelyről Burián írt „egy kis bírálatot”. Ez a könyv az „Oroszország és hazánk” című munka volt, amely 1884-ben jelent meg Budapesten. Burián véleménye a műről egyértelműen pozitív volt: „Ragyogó könyv, amellyel célzatát és kivitelét illetőleg tökéletesen egyet érték”.⁹⁹

Máskor Burián fordult kéréssel Thallóczyhoz. 1882-ben arra kérte, küldessen el neki Moszkvába Ráth Mór által három magyar nyelvű könyvet: Vámbéry Ármin „A magyarok eredete” című könyvét, Arany János költeményeit és Mikszáth Kálmán elbeszéléseit. Ezek közül a „Nemzetes uraimék” különösen elnyerte tetszését. 1884-ben egy olaszul, franciául vagy angolul írt magyar nyelvtanra volt szüksége, valamint arra kérte Thallóczyt küldessen neki egy magyar mondával és népmesével foglalkozó monográfiát, mert mint írta: „Nekem

⁹⁷ Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10., 1883. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁹⁸ Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 15., 1885. július 1., 1885. november 4., 1885. december 7., 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁹⁹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. március 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

szükségem van tudni, mennyiben van népünk ajkán élő hősi nagy mitologikus monda, s mennyiben eredeti a mi mesekörünk”.¹⁰⁰

A Thallóczyhoz fűződő barátság nélkülözhetetlenül hozzájárult magyar identitása megőrzéséhez. Ahogy 1886 elején írta, amikor barátja bécsi kinevezéséhez gratulált: „Jó barátoknak mindig megvan a maguk különleges hatása egymásra. A tied reám főképp abban áll, hogy melegen tartod bennem a magyar lelket. Ez pedig jó segítség az egyensúly fenntartására a sok heterogén befolyás alatt”.¹⁰¹ A hazai politikai eseményeket Moszkvából is igyekezett figyelemmel kísérni, jó példa erre az 1881/82-es hercegovinai és dalmáciai felkelésről alkotott véleménye: „Nagyon érdekes pillanat otthon. Megvallom, hogy minden paktumponttól eltekintve nagyon megbotránkoztatott az osztrák segélyhad behívása. Apponyi és Csernátony jól megleckéztették ugyan őket.”¹⁰²

Az 1881/82-es hercegovinai és dalmáciai felkelés leverésére valóban további katonaságot kellett a megszállt tartományokba és a tengeremlékre vezényelni. A delegációkat is többször össze kellett hívni 1882 folyamán, hogy újabb póthiteleket szavazzanak meg a közös hadsereg számára. Egy ilyen alkalmat használt ki Tisza Kálmán miniszterelnök, hogy a magyar delegáció révén kifejezze bizalmatlanságát Szláv József közös pénzügyminiszter iránt. Szláv lemondott, de Tisza nem tudott a helyére olyan jelöltet javasolni, akit Ferenc József is elfogadott volna. Végül az uralkodó saját jelöltjét – és Burián István egyik minisztériumi pártfogóját –, Kállay Béni osztályfőnököt nevezte ki közös pénzügyminiszternek. Az 1878-as okkupáció óta időről-időre fellángolt a Bosznia-Hercegovina helyzetéről szóló vita a magyar parlamentben és a delegációban. Ennek a vitasorozatnak volt utolsó felvonása a delegációk 1882. évi őszi ülészakája, amikor ismét a régi pénzügyi és a szlávok megnövekedett súlyától a dualizmust féltő ellenérvek hangzottak el az okkupációval szemben – a Burián által említett politikusok részéről is.

Ettől persze Burián még magánemberként sem tartozott a boszniai kivonulást sürgetők közé, és sohasem rokonszenvezett a Mérsékelt Ellenzékkel vagy a függetlenségekkel. Egyszerűen barátjához írott magánlevelében nem kellett aggályosan ügyelnie minden szavára és a belpolitikától tudatosan távolságot tartó diplomata imázsára. Így kendőzetlenül adhatta barátja tudtára magánvéleményét a boszniai osztrák-magyar közigazgatás ügyetlenkedésével és a felkelés miatt megnövekedett pénzügyi terhekkel kapcsolatban. Ugyanakkor az is igaz, hogy bár a hazai politika eseményeit külföldről is állandóan figyelemmel kísérte, a magyar

---

¹⁰⁰ Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10., 1884. március 24., 1884. június 1., 1884. október 27. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

¹⁰¹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

belpolitikával foglalkozó megjegyzések mégis feltűnően ritkán fordulnak elő Thallóczyval folytatott levelezésében. S hasonlóan ritkák a közös hadvezetést vagy a Külügyminisztérium politikáját bíráló hangok is. Az előbbire egyetlen példa ez az 1882-es eset az „osztrák segélyhaddal”, míg az utóbbira is mindössze egyetlen példa akad kettőjük levelezésében 1884-ből. A moszkvai időszak után viszont egyetlen egy sem. Mindez azt mutatja, hogyan változott az idő előrehaladtával Burián István személyisége, habitusa – és talán részben politikai világnézete is – hosszú konzuli és diplomáciai pályafutása során. Köszönhetően folyamatos hivatali előmenetelének, a magánéletben elszenvedett kudarcainak vagy kései házasságának báró Fejérváry Géza tábornaszernagy leányával. 1889-ben például, szófiai magányában és unalmában, Szerbia mellett Bosznia-Hercegovina is felkelti érdeklődését – és már nemcsak a magyarországi hírlapi cikkek és politikusi nyilatkozatok szintjén. Elhatározza, hogy mindenképp szeretné személyesen is felkeresni a két megszállt tartományt, de ezzel megvárna esetleges belgrádi áthelyezését. Tény viszont, hogy Burián István élete folyamán mindvégig öntudatos magyarnak vallotta magát, és mint sok más magyar származású cs. és kir. diplomatának, úgy neki sem jelentett nehézséget, hogy magyar identitását összeegyeztesse a Monarchia szolgálatával.

Az Osztrák-Magyar Monarchia külügyi tisztviselőinek és diplomatáinak nem jelentéktelen részére jellemző volt, hogy rendszeres irodalmi tevékenységet fejtett ki, vagy rendelkezett olyan művészeti jártassággal, amit környezete számon tartott, és amit munkája során a külügyi hivatal javára hasznosíthatott. Ebben az életformában és értékrendben a szellemi alkotó tevékenység egyre nagyobb jelentőségre tett szert, ami azonban korántsem volt kivételes egyéni ambíció vagy kedvtelés. A külügyi tisztviselőkben és diplomatákban félreérthetetlenül élt egyfajta vágy, hogy azt a tudást, amelyre szakmai tevékenységük során, hivatali működésük részeként, mintegy kiegészítésképpen szert tettek, másokkal is megosszák, leírják és közreadják. Voltak, akik értékes történeti kutatásokat végeztek, mások az államelmélet vagy az országismeret területén alkottak maradandót, esetleg közgazdasági tanulmányokat vagy szépirodalmi és publicisztikai műveket adtak közre.¹⁰³

Burián István moszkvai hivatali éveiben írott tanulmányai leginkább az országismeret műfajába sorolhatók: ezek az írások Gyulai Pál Budapesti Szemléjében jelentek meg Rajeczi István álnéven. Első ilyen tanulmányát 1883 októberében írta, és az orosz nihilizmust járta benne körül Dosztojevszkij „Ördögök” című regénye kapcsán. Alighogy ez az írása megjelent, 1884 júniusában már a következő tanulmányán dolgozott, amely Oroszország

---

¹⁰² Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1883. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

¹⁰³ Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. 209-237.

vallási viszonyait tárgyalta és még ugyanabban az évben meg is jelent, szintén a Budapesti Szemlében.¹⁰⁴

E két tanulmány hatására Thallóczy felvetette, hogy Burián írhatna egy Oroszországot több szempontból bemutató, nagyszabású munkát, amelyet Ráth Mór szívesen meg is jelentetne. Burián, bár a felkérést örömmel vette, és elismerte, hogy az reá nézve „nagyon hízeglő”, de szabadsága és hivatali elfoglaltságai miatt a következő év tavaszáig nem látta megvalósíthatónak. Nyári szabadságáról visszatérve valóban tetemes mennyiségű munka várta, és csak október végén kezdhett el foglalkozni a tervezett tanulmánnyal. 1885 januárjában aztán „hosszas kétely és megfontolás után” lemondott arról, hogy nagyobb dolgozatot készítsen Oroszországról a nyilvánosság számára. Döntését azonban nem annyira hivatali elfoglaltságaival indokolta, hanem inkább azzal, hogy állásának ártana, ha ilyen írást adna közre. De a jövővel is számolt. Úgy vélte, jegyzeteit, benyomásait és véleményét nem adhatná ki anélkül, hogy az jövő pályáján részben meg ne fosztaná Oroszországról szerzett tapasztalatai gyakorlati hasznosításától. Hasonlatért a víváshoz fordult: „Ha az ember esetleg ellenfelére ütni akar, nem célszerű disszertációt tartani arról előleg, hol vannak annak gyengéi. Kisebb dolgozathoz azonban az ember olyan tárgyat választhat, amelynek kifejtése ilyen hátránnyal nem jár.” De nagyobb szabású műben Oroszországgal kapcsolatban nem látott erre lehetőséget. A nagy, átfogó mű tehát nem készült el, és a jövőben arra kellett szorítkoznia, hogy időről időre küldjön egy-egy cikket a Budapesti Szemlének. Így jelent meg 1885-ben harmadik orosz témájú írása, „Oroszországból Oroszországról címmel”, amelyet februárban írt, és amely az orosz fejlődés ellentmondásait tárta fel a magyar olvasóközönség előtt.¹⁰⁵

Burián István ez utóbbi tanulmányát három év oroszországi tapasztalatai alapján írta. Amikor 1882 tavaszán Moszkvába érkezett, nem volt még abban a helyzetben, hogy „Moszkva mértékadó társadalmi köreiről, az itt tevékeny politikai tényezőkről, vagy a függőben lévő időszerű politikai és társadalmi kérdésekről ítéletet alkothasson”. Ezért első politikai jelentésében csak néhány észrevétel ismertetésére vállalkozott, amelyekből viszont kitűnik, hogy már alig kéthónapos moszkvai tartózkodás után ismertek voltak előtte az orosz

---

¹⁰⁴ Rajeczi István: A gonosz szellemek. Egy orosz nihilista regényről. Budapesti Szemle, 37. kötet, 87. szám. 347-365.

U. ő: Oroszország vallásos viszonyai. Budapesti Szemle, 39. kötet, 93. szám. 321-342.

¹⁰⁵ Burián – személyes ismeretség híján – Thallóczy révén tartotta a kapcsolatot Gyulai Pállal. Amikor Thallóczyt 1884-ben Kállay Béni közös pénzügyminiszter Bécsbe hívta, a Budapesti Szemle főszerkesztőjével megszakadt a kapcsolata, így több tanulmánya már nem is jelent meg a tekintélyes folyóiratban.

Rajeczi István: Oroszországból Oroszországról. Budapesti Szemle, 42. kötet, 100. szám. 57-75.

Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. június 1., 1884. június 24., 1884. október 27., 1885. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

közvéleményt időszerűen foglalkoztató nagy kérdések. Ezek közül az egyik legfontosabb 1882 tavaszán a nihilizmus volt, ennek oka pedig nem volt más, mint a II. Sándor cár ellen elkövetett sorozatos merényletkísérletek.¹⁰⁶

3.5. Oroszország az 1880-as években Burián István jelentéseinek tükrében

3.5.1. A nihilizmus és Oroszország belső viszonyai az 1880-as évek elején

A nihilizmus lényegében nem volt más, mint az a politikai meggyőződés, hogy az egyedül lehetséges út a meglévő politikai és társadalmi intézmények lerombolásán át vezet a szebb jövő felé. Ezért nihilizmusnak nevezték a 19. századi Oroszország minden olyan radikális, forradalmi mozgalmát, amely nem tisztelte az autoritást és a hagyományt, továbbá az ész kultuszában és a materializmusban, valamint a társadalom és a kormányzat radikális – terrorizmus és merényletek révén való – megváltoztatásában hitt. A nihilizmus 1882-ben erősen foglalkoztatta az orosz közvéleményt, „a nihilista-téma erősen dühöng” – írta Burián novemberben Thallóczynek –, „dacára annak, hogy amaz érdemes forradalmár urak az utóbbi időben nem igen adtak életjeleket. Persze a vakondokmunkájuk annál ernyedetlenebbül folyik, és ez szüli az általános idegességet”.¹⁰⁷ 1881-ben azonban nagyon is hallattak magukról, amikor március 13-án, Szentpéterváron meggyilkolták II. Sándor cárt.

II. Sándor a krími háború vége felé, 1855-ben lépett trónra. Szakítva apja, I. Miklós elnyomó politikájával megoldást keresett birodalma belső problémáira. Ezért uralkodása alatt reformok sorozatát léptette életbe. Menesztette népszerűtlen minisztereit, szabadon engedett jó néhány politikai elítéltet, és enyhített a cenzúrán. 1861. február 19-én kihirdették a jobbágyfelszabadítást. Nem sokkal később új helyi közigazgatási egységeket hoztak létre a kormányzóságokon belül: a volosztyokat, vagyis járásokat, 1864-ben pedig létrejöttek a választott regionális tanácsok, a zemsztvók. A bevezetett oktatási reformoknak köszönhetően az általános elemi oktatás egyre jobban elterjedt, és a kormány a középiskolai tanterveket is egységesítette. Az 1864-es törvényszéki reform minden orosz emberre kiterjedő, pártatlan bíráskodást vezetett be, amit az élethosszig kinevezett független bírák garantáltak. Bevezették

---

¹⁰⁶ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. Mai 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

a központi költségvetést, változtattak az adóbehajtás rendszerén, és létrehozták az Állami Bankot, ahol hiteleket lehetett felvenni új üzleti és ipari vállalkozásokhoz.¹⁰⁷

Ezek a reformok azonban nem jártak együtt a lakosság életszínvonalának emelkedésével, és a nemességet is elidegenítették uralkodójuktól. II. Sándor ellen 1866-ban kísérelték meg az első merényletet, ami a cárt óvatosságra intette. Egyre több konzervatív minisztert nevezett ki, például Dmitrij Tolsztoj grófot a közoktatási miniszteri posztra, de a reformok tovább folytatódtak. 1870-ben a helyhatósági rendelet korlátozott önjelölést vezetett be a városokban. A haderőreform keretében új katonai szabályzatot adtak ki, az 1874-ben érvénybe lépett az új sorozási törvény pedig minden orosz férfi számára kötelezővé tette az alapkiképzést.¹⁰⁸

1879 és 1880 között újabb három merényletet követtek el II. Sándor ellen: először egy orvos lőtt rá, majd fel akarták robbantani a cári különvonatot, végül egy merénylő bombát helyezett el a Téli Palota dísztermében. A cár az eseményekből arra a következtetésre jutott, hogy új politikára van szükség, ezért tovább enyhített a cenzúrán, eltörölte a sóadót, és nagyobb hatalmat adott a zemsztvóknak. Ezekkel az intézkedésekkel sikerült is enyhítenie a politikai feszültséget. Menesztette a népszerűtlen minisztereket, és napirendre került a törvény-előkészítő bizottságok létrehozása. Mivel 1881-ben már egy év telt el úgy, hogy senki sem követett el ellene merényletet, a cár úgy vélte, ura a helyzetnek.¹⁰⁹

1881. március 13-án II. Sándor hintójával végighajtatott Szentpétervár utcáin – éppen az országot óvatos lépésekkel az alkotmányos monarchia felé vezető dokumentumot készült aláírni. Egy terrorista bombát dobott a hintójára, de az uralkodó sértetlenül szállt ki. Ekkor egy másik merénylő, Ignatyij Grinyevckij a lába elé dobott egy újabb bombát. A súlyosan sérült II. Sándort a Téli Palotába szállították, de életét már nem tudták megmenteni. Még aznap elhunyt. Halálával véget ért az óvatos reformok kora, és utódja, III. Sándor trónra lépésével ismét a konzervatív szellem vált uralkodóvá Oroszországban.¹¹⁰

A minden eddiginél súlyosabb nihilista merénylet alaposan felkorbácsolta az indulatokat. A kormány, alighogy felocsúdott a merénylet utáni első sokkból, rögtön hozzálátott a visszavágás előkészítéséhez. A nép szegénységén enyhítő szociális reformok

¹⁰⁷ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

¹⁰⁸ Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. Oxford, 1967. 332-361.

Hedenström, Alfred von: Geschichte Rußlands von 1878 bis 1918. Stuttgart-Berlin, 1922. 27-38.

¹⁰⁹ Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 361-393.

Riasanovsky, Nicholas: A History of Russia. New York-Oxford, 1993. 368-390.

¹¹⁰ Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 418-430.

Hedenström, Alfred von: Geschichte Rußlands von 1878 bis 1918. 39-49.

Riasanovsky, Nicholas: A History of Russia. 368-390.

¹¹¹ Radzinszkij, Edvard: II. Sándor. Az utolsó nagy cár. Budapest, 2006. 551-570.

ezúttal fel sem merültek, a hatalom az erős kéz politikájához folyamodott. 1881 augusztusában az „Átmeneti rendelkezések az állam biztonsága érdekében” című rendelet nagyobb hatalommal ruházta fel a belügyminisztériumot és a rendőrséget. Az egész országot rendőrségi kerületekre osztották, a városparancsnokokat teljhatalommal ruházták fel, akik ettől kezdve egészen saját belátásuk szerint tevékenykedhettek. Mindezzel I. Miklós korának legrosszabb rendőrruralma tért vissza. (Ezek a rendelkezések egyébként egészen 1917-ig érvényben maradt.) 1882-ben szigorították a cenzúrát, és két évvel később állami ellenőrzés alá vonták a felsőoktatást. A cár támogatta egy új titkosrendőrség, az Ohrana felállítását.¹¹²

Az állam minden erejét a nihilisták ellen összpontosította. 1882 elején Nyikolaj Ignatyev gróf belügyminiszter már azt állította, hogy mindössze 279 nihilista maradt egész Oroszországban, akiket a kormány név és lakcím szerint ismer. A valóságban jóval többen voltak. A belügyminiszter meg volt győződve, hogy sikerült a rendet helyreállítania, azonban 1882. március 30-án újabb merényletet követtek el, ezúttal Kijevben. A célpont Sztrelnyikov legfőbb ügyész volt, akivel nihilista merénylő golyója végzett. Ismét általános izgatottság lett úrrá az országon. A kormánynak be kellett látnia, hogy nem mesterségesen szított elégedetlenségről van szó, hanem az általános elégedetlenségnek valóságos okai vannak: a szegénység, az elnyomás és a bosszúvágy.¹¹³

A növekvő elégedetlenséget Burián István is érzékelte. 1882 májusában küldött első moszkvai jelentésében, az Oroszországban uralkodó közhangulatról szólva megjegyezte: „legszenbetűnőbb az általános, szigorú kritika, amellyel nemcsak a jelenlegi kormányt, hanem Ő Felsége, a cár által választott irányt, zárkózottságát és hiányzó tetteit minden tartózkodás nélkül illetik, és pedig azon körökben, melyek iszonyattal tagadtak meg minden közösséget a forradalmárokkal”. A nihilisták zömében a szellemi és anyagi proletariátusból kerülnek ki. A nihilizmus elsősorban a félműveltek, a kispolgárság és a lecsúszott nemesség körében terjed, de találni köztük radikális nézeteket valló tanárokat és diákokat is. Vagyonos embert, például kereskedőt, egyet sem. A radikalizmus félelemmel tölti el a vagyonosokat, „amit a proletariátus szívből üdvözl”. Ami nem csoda, hiszen a nihilisták célja, hogy „Oroszország régi és új intézményei helyén tabula rasát csinálnak, és a társadalmat saját

---

¹¹² Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 461-474.

Kleinschmidt, Arthur dr.: Drei Jahrhunderte russischer Geschichte. Berlin, 1898. 481-484.

Riasanovsky, Nicholas: The History of Russia. 392.

¹¹³ Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 461-474.

Kleinschmidt, Arthur dr.: Drei Jahrhunderte russischer Geschichte. 484-485.

Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Rußland 1882-1908. Wien, 1928. 21-22.

receptjeik szerint akarják újjáépíteni és boldogítani”.¹¹⁴

Ilyen légkörben az új cár, III. Sándor koronázását nem lehetett megtartani; többször is elhalasztották, és csak 1883 májusában került rá sor. Burián István moszkvai főkonzulként a koronázást és a cár többi moszkvai látogatását is figyelemmel kísérte, s jelentéseiben rendre beszámolt róluk. Sándor cár az 1882. év folyamán először szeptember 20-án érkezett Moszkvába, hogy a május 28-án megnyílt országos ipari kiállítást feleségével együtt megtekintse. A kiállítást egy évvel hamarabb kellett volna megrendezni, de a II. Sándor ellen elkövetett merénylet miatt elhalasztották.¹¹⁵ Az október 1-jéig nyitva tartó kiállítást a cár és felesége három egymást követő napon tekintette meg, és szeptember 23-án este utazott el Moszkvából.¹¹⁶ A cári pár moszkvai látogatásának jelentőségét azonban nem a kiállítás megtekintése adta, hanem az, hogy ugyanazon a napon, szeptember 20-án Nikita montenegrói fejedelem is Moszkvába érkezett.¹¹⁷ A szeptember 24-ig ott tartózkodó fejedelmet „a legmelegebben ünnepelték, mégis minden körben buzgón kerülték a politikai demonstrációt”.¹¹⁸

Pedig a montenegrói fejedelem moszkvai látogatása jó alkalom lett volna Monarchia-ellenes politikai demonstrációra. Még 1881 őszén felkelés tört ki Dalmácia déli részén, amely nemsokára az Osztrák-Magyar Monarchia által a Berlini kongresszus felhatalmazása alapján megszállt Hercegovinára is áttért. Hamar bebizonyosodott a gyanú, hogy nemcsak a Bosznia-Hercegovinában élő ortodox és mohamedán népesség új kormányzattal szembeni elégedetlensége és az általános védkötelezettség bevezetése volt oka a lázadásnak, hanem idegen beavatkozás is Montenegró részéről.¹¹⁹ Hozzávetőleg 2 500 hercegovinai menekült a felkelés idején Montenegróba – ezek egy része felkelő volt, akik az osztrák-magyar katonaság elől menekültek a határ túlsó oldalára, más részük félelemből keresett menedéket a szomszédos országban. A montenegrói kormány befogadta a menekülteket, de a nemzetközi jogot megsértve nem akadályozta meg, hogy a menekültekből Montenegróban összeverődött

¹¹⁴ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. Mai 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹¹⁵ Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 20. September 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. Mai 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹¹⁶ Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 24. September 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹¹⁷ Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 20. September 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹¹⁸ Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 25. September 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹¹⁹ Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1882. február 2. A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli ülészakának irományai. Budapest, 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 2-3.

Kállay Béni nyilatkozatai Boszniáról. Nemzet 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.

rablóbandák a határ túloldalán, hercegovinai területen garázdálkodjanak. Sőt, Montenegró nemcsak szemet hunyt felette, hanem aktív segítséget is nyújtott a határ túloldalán működő agitátoroknak és rablóbandáknak. A Monarchia külügyi vezetése elvárta a montenegrói fejedelemtől, hogy hozzon hatásos intézkedéseket a Bosznia-Hercegovinában nyugalanságot szító agitátorok és rablóbandák megfékezésére.¹²⁰

Az ipari kiállítás miatt Moszkvában tartózkodó III. Sándor cár fogadta Nikita fejedelmet, és értésére adta, azt kívánja, hogy „Montenegró barátságos szomszédi viszonyban maradjon Ausztria-Magyarországgal”.¹²¹ Montenegróban az érdekszféra-politika idején is fennmaradt az orosz befolyás, de ekkor, 1882-ben még zavartalanul működött a három császár szövetsége.

Burián István 1882. október 17-i jelentésében számolt be részletesebben a cár és felesége moszkvai látogatásáról. A cári pár érkezésének napját újabb merénylettől tartva igyekeztek a legnagyobb titokban tartani, érkezésük pontos időpontjáról mindössze néhány hivatalos személynek volt előre tudomása. A kiállítás a cár háromnapos moszkvai tartózkodása alatt a nagyközönség számára nem volt látogatható, csak néhány kivételezett személynek engedélyezték a belépést. Ennek ellenére „a néptömegek az uralkodópárt nagy lelkesedéssel fogadták, melynek azon elhatározása, hogy a moszkvai kiállítást meglátogatják, kétségkívül hozzájárult a feszültség csökkenéséhez, mely a nép uralkodójához fűződő belső viszonyaiban is sokszor észlelhető volt”. A cár és felesége elutazásával azonban részben véget is ért ez a jótékony hatás. Az elutazás időpontja is csak a legutolsó pillanatban vált ismertté: „az uralkodópár menekülésszerű elutazását itt minden tartózkodás nélkül oly módon kommentálták, mely sok munkát adott volna a bíróságoknak, ha egyáltalán lenne idejük mindent üldözni, ami kimeríti a felségsértés paragrafusát”.¹²²

1882 tavaszán minden esély megvolt arra, hogy még az év folyamán sor kerülhet III. Sándor koronázására. Burián István május 22-i jelentésében arról számolt be, hogy a koronázás előkészületei nyár végén megkezdődnek. Még szeptemberben is úgy tűnt, hogy a koronázásra rövidesen sor kerül. Novemberre azonban világossá vált, hogy a koronázásra csak jövő májusban kerülhet sor, előbb nem.¹²³

¹²⁰ Sosnosky, Theodor von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. II. Stuttgart-Berlin, 1914. 32.

A külügyi albizottság jelentése. 1882. november 9. A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság irományai. Budapest, 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 114-115.

Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.

¹²¹ Pesti Napló 1882. október 26. Reggeli kiadás.

¹²² Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 17. Oktober 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹²³ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. Mai 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 24. September 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

III. Sándort végül 1883. május 28-án koronázták meg a moszkvai Kremlben. Burián István a koronázási ünnepségekről 1883. július 11-én írott jelentésében számolt be. Ez jó alkalom volt arra, hogy Oroszország belső viszonyairól is megossza benyomásait bécsi feletteseivel. A koronázási ünnepségek három hétig tartottak – írta Burián –, és e „három ünnepi hét ragyogó és lármás nyüzsgálata után a szokásos nyári csend köszöntött be Moszkvában, amely idén még csendesebb, mint lenni szokott, mivel a régi cári város sajátos nyüzsgálata az ünnepségek következtében a szokásos szezonzárásnál jobban kitolódott és a hivatalos Pétervár által megkésztetődött. A cári pár elutazását követő nap azonban minden varázsűtésre véget ért, és az egész itteni és idegen világ szétszóródott a szélrózsa minden irányába olyannyira, hogy az itt maradónak minden, ami korábban történt, már hallucinációnak tűnik csupán”.¹²⁴

A fokozott biztonsági intézkedések mellett megtartott koronázás baj nélkül lezajlott, „Oroszország az események szerencsés lefolyása által megszabadult egy nagy nyomástól, és az átélt izgalmak után átadja magát a jól megérdemelt pihenésnek. Az aggodalomnak megint egyszer vége.” De hogy a koronázásnak lesz-e bármilyen pozitív hatása az ország általános állapotaira nézve, azt egyelőre még nem lehet megállapítani. Az ország belső életére jellemző súlyos problémákból ugyanis a koronázással egyetlen egy sem oldódott meg. Éppen ellenkezőleg: a koronázás csak fokozta a várakozásokat, legalábbis azok részéről, akik hatásos reformokat várnak az uralkodótól. Azok viszont, akik nem feltételezik róla a birodalom újjászervezéséhez szükséges erőt, vagy akár ellenszenvvel viseltetnek iránta, már kezdek is megbizonyosodni álláspontjuk helyességéről.¹²⁵

Burián már 1882. szeptember 11-i helyzetjelentésében kifejtette, milyen veszélyekkel fenyeget a forradalmárok agitációja a falusi lakosság körében. „A vörösöknek sikerült az egyetlen lehetséges oldalról ügyesen megkörménykezniük a parasztokat, és ezzel a cár tekintélyét a szemükben kompromittálni, nevezetesen azzal a fondorlattal, hogy újraosztja a földet a parasztság körében.” A kormány többször megragadta az alkalmat, hogy hivatalos nyilatkozatok útján, melyeket minden egyházközségben felolvastak, e tévhit ellen fellépjen. Ennek ellenére minden eddigi erőfeszítés hatástalan maradt, mert a forradalmároknak sikerült elhíttetniük a néppel, hogy a nyilatkozatok nem a cártól, hanem csak a csinovnyikoktól származnak, és pusztán azért adták kik őket, hogy a népet rászedjék. Voltak vidékek, ahol olyan izgatott várakozással néztek a koronázás elé és várták a földosztást kihirdető cári

---

Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 17. Oktober 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹²⁴ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 11. Juli 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

¹²⁵ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 11. Juli 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

rendeletet, hogy ez utóbbit már csak „Aranylevélként” emlegetették.¹²⁶

A várt földosztás természetesen elmaradt, és Burián 1883. július 11-i jelentésében a koronázást követő cári megnyilatkozások közül kettőt tudott kiemelni, amelyek különösebb figyelmet érdemelnek. Az egyik III. Sándor azon beszéde volt, melyet a volosztjok vénjeihez intézett. A koronázásra ugyanis minden volosztjból (több egyházközséget magában foglaló kerületből) meghívtak egy-egy idősebb embert, hogy az ünnepségen a népet képviseljék. A körülbelül 800 paraszti küldöttnek a cár lakomát adott, amely után az ünneplésére összegyűlteket kegyes szavakkal arra figyelmeztette, hogy minden földosztásról szóló híresztelés ellen határozottan fel fog lépni, mivel a tulajdon szent és sérthetetlen. Ez a beszéd alaposan lehűtötte a kedélyeket, és nem maradt hatás nélkül az országban.¹²⁷

A másik cári intézkedés, mely említést érdemelt, az a rendelet volt, amely az óhitűeknek polgári jogokat adott, és biztosította számukra, hogy törvényesen tarthatnak istentiszteletet zárt helyen. Az óhitűek, vagy ahogy Oroszországban nevezték őket, raszkolnyikok, Nyikon pátriárka 1653-as, szent szövegeket és a liturgiát érintő reformjai elleni tiltakozásul váltak ki az orosz ortodox egyházból. Azóta az állam szakadatlanul üldözte őket. A cár ezzel az engedménnyel 15 millió alattvalójának kínált modus vivendit, ami – Burián véleménye szerint – hosszabb távon akár az egyházi kérdés végleges megoldásához is elvezethet.¹²⁸

Burián István egy korábbi, 1883. január 14-én kelt helyzetjelentésében az orosz politikai élet legnagyobb fogyatékosságát a véleményszabadság és a tehetséges politikusok teljes hiányában, valamint a mindenre rátelepedő, merev bürokráciában látta. „Sem az Ohrana, sem más erő” – írta Burián – „nem képes az orosz vélemények zűrzavarában rendet teremteni, vagy a többség politikai reformprogramját kihámozni belőle mindaddig, amíg az égető napi kérdések megvitatása nem megengedett. A többség ingatag véleménye csak ekkor tud kikristályosodni.” De mindez csak a távolabbi jövő fejleménye lehet, mert „ha a gondolatszabadság szóban és írásban hirtelen lehetővé válna, valószínűleg hosszú időn át nem sok használható jönne ki belőle”. De ez nem is csoda, hiszen a politikai gondolkodóképesség rendkívül fejletlen még Oroszországban. „Hosszas iskolázás, fokozatos emancipáció és a kormányzat részéről nagy visszafogottság lenne szükséges ahhoz, hogy az orosz nemzetnek az öt elnyomó állapotokkal szembeni reakciója közérthető politikai tartalmat kapjon.” Ha rendelkezésre állna a szükséges idő, az ország megnyugvással nézhetne a fejlődés elébe. De

¹²⁶ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 14. Jänner 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

¹²⁷ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 11. Juli 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

¹²⁸ Uo.

Oroszország helyzetének tulajdonképpen nehézsége abban rejlik, hogy „a mindenre rátelepedő csinovnyikuralom mindenki szemében teljesen levitézlett, és a régi, korhadt szerkezet mögött nem épült olyan új épület, amelyre az ország megnyugvással rábízhatná sorsát”.¹²⁹

1883. július 11-i jelentésében mindehhez annyit tett még hozzá, hogy a koronázás ellenére Oroszország továbbra is súlyos problémákkal kénytelen szembenézni. „Megoldás – éppen ez az a nagy szó, amelyen Oroszország sorsa áll vagy bukik. Többnyire csak a régi építményt próbálják megtámasztani, aládúcolni, de időtállót nem építenek.” Burián szerint Oroszországban a kibontakozás legnagyobb akadálya az, hogy „hosszú idő óta egészen szembetűnően híjával van olyan államférfiúi tehetségeknek, akik a munkát belátással és erővel a kezükbe vehetnék”. De ennek a nagy munkának először a megfelelő alapjait kellene megvetni, amire utána építeni lehet. A legnagyobb baj az, hogy „az egyetlen organizmus, amely ma Oroszországban, bár rossz irányban, de mégis működik valahogy: a bürokrácia”. Ez azon kevés pontok egyike, amelyben szlavofilek és liberálisok egyetértenek, „amikor a társadalom eleven közreműködéséről beszélnek, és annak lehetetlenségéről, hogy a birodalom bajait legfelsőbb helyről létrehozott bizottságok útján orvosolják”.¹³⁰

Mégis, a nép hangulata, mely a koronázási ünnepségeken oly nyilvánvaló erővel tört felszínre, sokáig emlékezetes marad. Az a sajátos, belső viszony, mely az orosz uralkodót népével összeköti, nagy erővel nyilatkozott meg, de ebből még nem lehet arra következtetni, hogy minden rendben van, és minden ellentét a múlté. „Most több nyugalommal és bizalommal lehet elkezdni a munkát”, amit viszont mindenképpen el kell végezni, mert „a koronázással Oroszország társadalmi organizmusának egyetlen ellentmondása sem szűnt meg, egyetlen kérdés sem oldódott meg”. De a teljes felfordulás, a rendszer erőszakos megdöntésének veszélye, úgy látszik, elmúlt, mert „a biztonság mentsváraként ott áll a legfőbb hatalom az államban, a cár, akinek kötődését a néphez semmi sem rendítette meg. Ez utóbbi talán a legjelentősebb pozitív eredménye a koronázásnak”.¹³¹

A nihilista mozgalom idővel eltűnt az orosz politika színpadáról, és a közvéleményt sem foglalkoztatta már annyira, mint néhány évvel korábban. Burián István 1883 októberében vonta meg a nihilizmus mérlegét: Dosztojevszkij „Ördögök” című regénye kapcsán írott tanulmánya 1884-ben jelent meg a Budapesti Szemlében.

E tanulmányában Burián megállapítja, hogy a politika általában kevésbé foglalkoztatja

---

Szvák Gyula: A moszkvai Oroszország története. Budapest, 1997. 115-123.

¹²⁹ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 14. Jänner 1883. HHSta, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹³⁰ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 14. Jänner 1883. HHSta, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

az orosz népet, sőt még az értelmiséget sem, annak izgalmaiktól a szépirodalom is legnagyobb részt távol tartja magát, és a társadalmi viszonyok ábrázolását tette elsődleges feladatává. Így az orosz regény többnyire társadalmi regény. Mindez arra vezethető vissza, hogy az orosz társadalom legnagyobb részének semmiféle befolyása nincs az államéletre, ez egy valóságos kaszt, a Nagy Péter cár készítette rangtábla tizen négy rangosztályának kiváltsága lett, amelynek képviselői az irodalomban általában csak, mint éles gúny tárgyai fordulnak elő. Mégis, volt néhány olyan esemény az orosz történelemben, „mely e század eleje óta az orosz társadalmat látszó mozdulatlanóságából legalább egy-egy lökéssel kirántotta”. Ilyen volt Napóleon 1812. évi hadjárata, az 1825. évi felkelés, a moszkvai szlavofil irányzat megjelenése, a jobbágyság megszüntetésére irányuló mozgalom vagy a szabadelvű eszmék terjedése a középosztály értelmisége körében. Ezek mind olyan mozzanatok voltak, „melyek felrázták ez óriási, néma néptömeget letargiájából”.¹³²

Az 1860-as évek elejétől a nihilizmus kezdte erősen foglalkoztatni az orosz közvéleményt, „s későbbi fejlődésében annyira megrázkódtatta a társadalmat, mint talán egy előbbi tüneménye sem a modern orosz történetnek, az 1812-i hadjáratot sem véve ki”. Burián csak „a tárgy kényes voltának és a cenzúra idegességének” tulajdonította, hogy nem született egész nihilista irodalom, hanem csak néhány munka foglalkozott tüzetesebben az orosz társadalom e jellegzetes kórtünetével, például Turgenyev „Apák és fiúk” című regénye.¹³³

Tévedés volna azonban – így Burián – a nihilizmusban egy eredeti orosz mozgalmat vagy egy általános orosz forradalom előkészítőjét látni, mivel „a nihilizmusnak orosz földön nincsen gyökere. Az pusztán mindenféle francia és német szocialista tanokból minden genetikus kapcsolat nélkül összeszúrt zagyvalék, melyben az oroszzt jellemző túlzási hajlammal minden egyes tétel egész a végletéig, minden egyes tagadás egész az önmegsemmisítésig, a vörös szocializmus pedig, mint reformeszköz, ad abszurdum van vezetve”. Az oroszok szeretik a végleteket, amit feltűnően tanúsítottak mindig, amikor nyugat-európai eszmékkel és intézményekkel kerültek kapcsolatba. Oroszország egész története Nagy Pétertől kezdve folyamatos példa erre, amit nemcsak idegenek fedeztek fel, hanem a moszkvai szlavofil iskola is, „éppen azért sürgetve a visszatérést nemzeti alapra, mely törekvésében aztán csak oly túlzásokra vetemedett, mint azon zapadnyikok (nyugatosok), kik ellen küzdött”.¹³⁴

Burián a nyugati racionalizmus és szocializmus oroszországi hatását is ezzel a

---

¹³¹ Uo.

¹³² Rajeczki István: A gonosz szellemek. Budapesti Szemle, 37. kötet, 87. szám. Budapest, 1884. 347-348.

¹³³ Uo. 348.

szertelenséggel és túlzásra való hajlammal magyarázta. „Amint behozattak hajdan az enciklopédisták nézetei, francia divat, porosz katonai szabályzat, német filozófia stb., úgy jutottak be Fourier, Saint-Simon, Proudhon, Marx stb. eszméi, s nem lévén meg a fokozatos fejlődés adta mérték, hol elsatnyultak, hol pedig túlságosan fogékony, mert szűz talajra esvén, buja növéssükkel azt elborították. Az orosz világjavító ifjak lázasán falták az Internacionálé programját, s fegyverezték fel velük kezüket a politikai orgyilkosságra”.¹³⁵

A nihilizmus az 1870-es években élte hőskorát. „Akkor volt legtöbb követője, akkor készítették elő vezérei legmerészebb csapásaikat.” A II. Sándor cár elleni merénylet ez időszak lezárulásának tekinthető. Viszont a nihilizmusnak keletkezése óta gyengéje volt, hogy tulajdonképpen csak egy jól szervezett vezérkarral rendelkezett. Azok neveit, akik a cárt meggyilkolták, ott találjuk már a legtöbb korábbi merényletnél. S „mióta amaz ügyes vezércsapat akasztófán veszett vagy Szibéria sivatagjaiba került, megszűnni látszott a nihilizmus tetteje. Az a pár ember, aki igazán lelkesedett az ügyért, látta, hogy a merényletek még akkor sem értek célt, amikor célt értek, mert minden maradt a régiben. Ellankadtak. Ügyes vezérek a kivégzettek helyébe mindeddig nem támadtak”. A nihilizmus tehát pusztá összesküvés volt és az is maradt, ezért „abból forradalom nem keletkezhetett, mert a népies hangot sohasem tudta eltalálni”.¹³⁶

Burián úgy vélte, mindig téves lesz a nihilizmus megítélése, ha szem elől tévesztünk három fontos szempontot. Először is a nihilizmus idegen az orosz nép lelkületétől, külföldről behozott eszméről van szó, amelynek „sok förtelmes és elszánt cselekményen” túl nincs semmi kézzelfogható eredménye. A nihilizmus ugyanis „egyetlenegy eszmét vagy új tant sem tudott teremteni. Tökéletesen meddő maradt, s amint elhagyták követői a tagadás és rombolás álláspontját, ketten sem tudtak egy véleményen lenni az alkotandó új társadalmi szervezetet illetően”.¹³⁷

Másodszor a nihilisták száma sohasem volt jelentős, s csak példátlan tevékenységük és folytonos helyváltoztatásaik által keltették azt a benyomást, mintha a fél ország hozzájuk húzna. E mellett „az uralkodó bürokrácia nagyon adakozó volt a nihilista elnevezéssel, s minden szabadabb nézetet, mely uralmát korlátozni s főképp ellenőrizni akarta, már államfelforgatásnak bélyegzett.”¹³⁸

Harmadszor – és a tanulmány keletkezésekor, 1883 végén ez volt a legfontosabb – a

---

¹³⁴ Uo. 348-349.

¹³⁵ Rajeczi István: A gonosz szellemek. 349.

¹³⁶ Uo. 351-353.

¹³⁷ Uo. 350-351.

¹³⁸ Rajeczi István: A gonosz szellemek. 350-351.

nihilizmus minden valószínűség szerint túl van a csúcspontján. Ez azzal magyarázható, hogy „míg a nihilizmus csak elmélet volt, és nem vetemedett vérengző gyakorlatra, addig terjedt. Sőt mint minden merész, új dolog, a nihilista-tan Oroszországban érdeklődést keltett és divatba jött”. Ráadásul kezdetben a szabadelvűek egy része is komoly reményeket fűzött a nihilizmushoz, mert abban bízott, hogy a forradalmároktól való félelmében a cár és kormánya talán engedményeket tesz a nagyobb politikai szabadság után sóvárgó orosz értelmiségnek. A forradalmárok gyors egymásutánban következő, véres merényletei azonban hamar kiábrándították a társadalmat, „s különösen, midőn II. Sándor cár azoknak áldozatává lett, az egész nemzet annyira meg volt rettenve, hogy a nihilisták semmilyen bűnrészes elnézésre a társadalom részéről nem számíthattak”. A nihilizmus tehát – Burián ítélete szerint – kiment a divatból.¹³⁹

Oroszország politikai és társadalmi problémáira a nihilizmus nem adott, mert nem is adhatott megoldást. „Oroszország belpolitikai és társadalmi problémái nincsenek megoldva” – írja Burián. Az orosz nép jövőbeni fejlődése egyetlen nagy kérdőjel. „Felelete rá a nihilizmusnak nem volt, mert nincs, úgy látszik, senkinek e tágas birodalomban. De a recept: tagadni és ölni, lejárt a magát. Ettől orvoslást ma már azok sem várnak, akik azt mindig készek voltak alkalmazni... A dinamit és a gyilkok megváltó erejében a józan és nyugodtvérű orosz nép nem hisz.” És ami a legfontosabb: „a nihilizmus sohasem képezte e nemzetnek betegségét, az a létező bajoknak csak egy múltó szimptómája volt, mely emberi számítás szerint már eljátszotta szerepét.”¹⁴⁰

3.5.2. A pánszlávizmus

3.5.2.1. Szlavofilizmus és pánszlávizmus

A másik politikai jelenség, amely jelentős befolyást gyakorolt az orosz közvéleményre, amikor Burián István 1882 márciusában Moszkvába érkezett, a pánszlávizmus volt. A moszkvai főkonzul a pánszlávizmushoz kötődő politikusok tevékenységét kezdettől fogva különös figyelemmel kísérte, és jóformán nem volt olyan jelentése, amelyben legalább röviden ne tett volna említést róluk.

---

¹³⁹ Uo.

A pánszlávizmus a 19. század egyik meghatározó politikai mozgalma volt Oroszországban, mely a napóleoni háborúk alatt született, és azután vált egyre jelentősebbé. A pánszlávizmus a szláv népek testvériségét és egységét hirdette, politikai célja egy közös szláv állam – vagy legalábbis a szláv államok szövetségének – megteremtése volt az orosz cár jogára alatt. Programjukat legegységesebben Nyikolaj Jakovlevics Danyilevszkij orosz író fogalmazta meg 1865-67-ben írott „Oroszország és Európa” című művében, amelyet már a kortársak is a pánszlávizmus bibliájának neveztek. Danyilevszkij szerint a világ két részre oszlik: egy görög-szláv keleti és egy római-germán nyugati részre. Noha mindkét civilizációnak a kereszténység képezi alapját, ez Nyugat-Európában letért a helyes útról. Nyugat-Európa története – nézete szerint – nem más, mint rablóhadjáratok és polgárháborúk sorozata, szemben Oroszországgal, mely a politikai és társadalmi fejlődés harmonikus és békés útját járja.¹⁴¹

Törvénytisztel, önuralom és népiség – ezek jellemzik a szlávsaágot, vélte Danyilevszkij. Ebből kiindulva az orosz író arra a következtetésre jutott, végigtekintve Európa történelmét, hogy Oroszország, mint egész, sohasem tartozott igazán Európához. Oroszországnak nincsenek közös érdekei, sem közös feladatai Nyugat-Európával. Azon feladatot, melyet a Nyugat Oroszországnak szán, vagyis a nyugati civilizáció elterjesztését Keleten, Oroszország nem tudja teljesíteni, mivel egy egészen sajátos kultúrtörténeti típust képvisel, és olyan saját kultúrával rendelkezik, amelynek nincsenek közös vonásai Nyugat-Európa kultúrájával. A nyugati civilizáció átvétele és keleti elterjesztése helyett Danyilevszkij Oroszország legnagyobb feladatát az idegen uralom alatt élő szláv népek felszabadításában látta. Ezek aztán egy nagy szláv birodalomban egyesíthetők, amely ellensúlyt képezhet a Nyugattal szemben.¹⁴²

A szlavofilizmus eredetileg Oroszország belső viszonyaival foglalkozott. A Nagy Péteri reformok ellenhatásaként született, nemzeti alapú, a nemzeti hagyományokra és fejlődésre építő szlavofil irányzat tökéletes ellentétben állt a másik nagy 19. századi orosz politikai irányzat, a zapaníyíkok nézeteivel, akik a nyugati civilizációt tekintették eszményüknek, és nyugati, liberális intézmények átvételével kívánták modernizálni a szerintük reménytelenül elmaradott országot. A konzervatív szlavofilek szellemi központja

---

¹⁴⁰ Uo. 351.

¹⁴¹ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. Budapest, 1993. 25-60.

Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 256-267.

Fischel, Alfred Dr.: Der Panslawismus bis zum Weltkrieg. Ein geschichtlicher Überblick. Stuttgart-Berlin, 1919. 25-53., 363-406.

¹⁴² Riasanovsky, Nicholas: A History of Russia. 362-363.

Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 256-267.

Moszkva volt, míg az orosz mércével mérve liberális nyugatosoké Szentpétervár. A szlavofil irányzat kezdetben csak Oroszország belső fejlődésével foglalkozott, főként az irodalom területén tevékenykedett, és nem volt befolyással a cári birodalom külpolitikájára. A fordulat az 1860-es években történt, amikor a lengyel felkelés hatására magasra csaptak a nemzeti érzés hullámai Oroszországban, és a közvélemény egyre nagyobb tömegei kezdtek a szlavofilizmus és a pánszlávizmus felé fordulni. Így a pánszlávizmus az 1870-es évekre összekapcsolódott a szlavofilizmussal, és mint egyfajta nagyorosz nacionalizmus, legfőbb feladatának a szláv népek idegen uralom alóli felszabadítását, és a nagy szláv birodalommal, Oroszországgal való egyesítését tekintette.¹⁴³

Az 1877-es orosz török háború jórészt a pánszlávok megnövekedett befolyásának következménye, a San Stefanó-i béke az ő sikerük, míg a berlini kongresszus az ő vereségük volt. Az Osztrák-Magyar Monarchiára a kiegyezés óta ellenszenvvel tekintettek annak német-magyar dominanciája miatt, a berlini kongresszus és Bosznia-Hercegovina okkupációja után aztán a pánszlávok minden dühe a Monarchiára zúdult. Ettől kezdve minden igyekezetüket arra összpontosították, hogy a megszállt tartományokban ügyel-bajjal berendezkedő Monarchia balkáni pozícióit destabilizálják.¹⁴⁴

Még 1858-ban alakult Moszkvában egy bizottság Szláv Jótékonyági Egyesület néven azzal a hivatalos céllal, hogy támogassa a török uralom alatt élő szlávok kulturális és vallási életét, valamint ösztöndíjakkal segítse a Moszkvában tanuló szláv vendégdiákokat. Az egyesület hamarosan a pánszláv törekvések legfőbb koordinációs testületévé vált, amely kezdettől fogva állandó kapcsolatot tartott a balkáni szláv államokkal. A balkáni pánszláv propaganda másik fő szervezője az 1870-es években a konstantinápolyi orosz nagykövet, Nyikolaj Pavlovics Ignatyev gróf volt.¹⁴⁵

Nyikolaj Ignatyev eredetileg katonatiszti pályára készült, a szentpétervári cári gárdánál szolgált, majd részt vett a krími háborúban. A háború után Londonban és Párizsban volt katonai attasé, majd a kelet-szibériai kormányzó diplomáciai tanácsadójaként működött. Az ő érdeme volt, hogy Kína szerződésben átengedte Oroszországnak azt az Amur-menti területet, amely később többször is vita tárgyát képezte a két szomszédos állam között. Pekingi követként kedvező kereskedelmi szerződést kötött a császári udvarral. Visszatérve a

---

¹⁴³ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. 60-63.

Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 250-254., 267-274.

Fischel, Alfred Dr.: Der Panslawismus bis zum Weltkrieg. Ein geschichtlicher Überblick. 363-406.

¹⁴⁴ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. 77-83.

Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Russland 1882-1908. 6., 8.

¹⁴⁵ Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire. 446.

külügyminisztérium ázsiai ügyosztályának igazgatója lett, majd 1864-ben konstantinápolyi nagykövetté nevezték ki. Innen szervezte és irányította a balkáni pánszláv propagandát, amely előkészítette a terepet a balkáni népek 1875-76. évi felkeléseinek és az 1877-78-as orosz-török háborúnak. A balkáni válság idején Ignatyev minden erejével támogatta Szerbia és Bulgária törekvéseit, az 1877-es budapesti szerződés megkötése után pedig körbeutazta az európai udvarokat, hogy a küszöbön álló orosz-török összeütközés előtt az európai hatalmak támogatását elnyerje. Az orosz-török háborút lezáró és később a berlini kongresszus által módosított, 1878. március 3-i San Stefanó-i béke elsősorban az ő műve. II. Sándor cár meggyilkolása után az új uralkodó, III. Sándor a határozottságáról és céltudatosságáról ismert Ignatyevet 1881. május 1-jén belügyminiszterré nevezte ki. Belügyminiszterként az ő nevéhez fűződnek az államhatalmat megerősítő, nihilistaellenes intézkedések. Ignatyev új állását igyekezett a szlavofil párt és a pánszláv érdekek szolgálatába állítani, szoros kapcsolatot tartott fenn a Szláv Jótékonyági Egyesülettel és balkáni pánszláv körökkel. Az 1881-82-es hercegovinai és dalmáciai felkelés nem kis részben az orosz, szerb és montenegrói pánszláv körök fáradhatatlan propagandájának volt eredménye.¹⁴⁶

Oroszországban az 1905-ös forradalomig nem létezett parlament, ezért a politikai vélemények megjelenésének egyetlen lehetséges színtere a publicisztika volt. A sajtó a különféle politikai irányzatok szerint tagolódott, így egy későbbi pártstruktúra előképét jelentette, de ez a sajtó még a századforduló táján is – mind példányszámát, mind olvasottságát tekintve – messze elmaradt korabeli nyugat-európai sajtótól. Ráadásul a cenzúra miatt önálló politikai véleményeket egyedül külpolitikai kérdésekkel kapcsolatban lehetett megfogalmazni, a belpolitika tabunak számított. II. Sándor uralkodása idején (1855-1881) enyhült a cenzúra, így ez az időszak a viszonylagos véleményszabadság rövid ideje volt. Ezt kihasználva a balkáni válság idején az orosz sajtó azt a jogot is kiharcolta magának, hogy nemcsak a külpolitikáról mondjon kritikát, hanem Oroszország belső életéből vett eseményeket is kommentáljon. A kormányzat korlátozó intézkedései hatástalanok maradtak. A viszonylagos sajtószabadságnak ez a rövid időszaka III. Sándor trónra lépésével hamar véget ért, az államhatalmat kiterjesztő intézkedések egyike éppen a cenzúra szigorítása volt. Annyi viszont megmaradt a korábbi szabadságból, hogy az udvari klikkek közötti és a kormányon belüli ellentéteket a feltétlen belpolitikai lojalitás keretein belül a sajtó továbbra is

---

¹⁴⁶ Hobel, Adolf Heinrich: Die k. u. k. Gesandtschaft (Botschaft) in St. Petersburg und die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rußland in der Zeit zwischen dem Vorfrieden von Nikolsburg und dem Ende des Berliner Kongresses (1866-1878). 12-17.

Huenigen, Gisela: Nikolaj Pavlovic Ignat'ev und die russische Balkanpolitik 1875-1878. Göttingen-Zürich-Frankfurt, 1968. 13-17., 264-269.

szóvá tehetette.¹⁴⁷

Külpolitikai kérdéseket viszont továbbra is meg lehetett vitatni, és Oroszországban jelentős és sokak által olvasott sajtó állt a pánszlávok rendelkezésére. Az 1880-as évek első felében két rendkívül befolyásos ember állt a pánszláv sajtó élén: Ivan Szergejevics Akszakov és Mihail Katkov. Az egész Akszakov-család ismert volt szlavofil nézeteiről: Ivan apja, Szergej Akszakov író csakúgy, mint bátyja, Konstantin. Ivan Akszakov életének is egyik meghatározó élménye volt a krími háború. Az orosz-török háború idején a hazai sajtóban terjesztette a pánszlávizmus eszméit, lapja a Moszkvában megjelenő Rusz volt. Egy ideig ő töltötte be a Szláv Jótékonyági Egyesület elnöki tisztségét.¹⁴⁸

Mihail Katkov a moszkvai egyetem elvégzése után irodalommal és filozófiával foglalkozott. Kezdetben rokonszenvezett II. Sándor reformjaival, és angolszász típusú politikai intézmények bevezetését szorgalmazta. A szocialista és nihilista mozgalmak megjelenése, de főként a lengyel felkelés hatására azonban szakított addigi liberális nézeteivel, és a konzervatív szlavofil irányzathoz közeledett. 1863 elején átvette a moszkvai egyetem által 1756-ban alapított Moszkovszkije Vedomosztyi című lap szerkesztését, amelyet 1887-ben bekövetkezett haláláig szerkesztett. Akszakov és Katkov befolyása a pétervári udvarig ért, fontos állami kinevezések nem ritkán az ő szándékaik szerint történtek. Lapjaikkal jelentős befolyást gyakoroltak nemcsak a közvéleményre, hanem a kormányra is, és mint a moszkvai konzervativizmus vezéregyéniségei, ellensúlyt jelentettek a liberálisabb szellemű Szentpétervárral szemben.¹⁴⁹

3.5.2.2. Az 1881-82. évi külpolitikai válság

Miután II. Sándor cár 1881. március 13-án merénylet áldozata lett, fia, III. Sándor követte őt a trónon. A zárkózott és bizalmatlan természetű új uralkodóhoz a pánszlávok nagy reményeket fűztek. Gyengekezűnek, erőtlennek és befolyásolhatónak tartották, s mindent elkövettek, hogy befolyásuk alá vonják. Ignatyev belügyminiszteri kinevezésével jelentős lépést tettek céljaik elérése felé. Úgy érezték, most végre eljött az ő idejük, és egyre lármásabbak és követelőzőbbek lettek. A cár környezetében tartózkodó bizalmi embereik és

---

¹⁴⁷ Bayer, Waltraud: Die russische Presse während der bosnischen Kriege 1908/9. Wien, 1990. 14-15.

¹⁴⁸ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. 98-99.

Lukashevich, Stephen: Ivan Aksakov, 1823-1866. A Study in Russian Thought and Politics. Cambridge, Mass., 1965. 1-14.

¹⁴⁹ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. 49-53.

a sajtó révén igyekeztek nyomást gyakorolni az új uralkodóra, és rávenni a külpolitikai irányváltásra.¹⁵⁰

A pánszláv sajtó minden alkalmat megragadott az Osztrák-Magyar Monarchia befektetésére és lejáratására. A hercegovinai és dalmáciai felkelés 1881-82-ben kiváló lehetőséget nyújtott számukra, hogy az egész balkáni problémakört ismét közbeszéd tárgyává tegyék. Az akcióban természetesen a moszkvai Rusz járt élen, de a konzervatív országos napilap, a *Novoje Vremja* sem akart lemaradni. Az Alekszej Szergejevics Szuvorin által kiadott lap sietve kijátszotta a vallási kártyát, ami sohasem maradt visszhang nélkül Oroszországban. Egy állítólagos „bécsi levelezőjétől” származó 1882. januári cikkben azzal vádolta meg Ausztria-Magyarországot, hogy uralkodója nem fogja jóváhagyni Živković pátriárka megválasztását, akit a karlócai egyházi kongresszus választott szerb ortodox pátriárkává, mivel ő az egyetlen, aki hatásos ellensúlyt jelentene Strossmayer katolikus püspökkel szemben. A pánszlávok igyekeztek éket verni a boszniai katolikusok és ortodoxok közé, és dühödten reagáltak a kormányzat minden olyan intézkedésére, amely nézetük szerint alkalmas volt az ortodox keresztények elnyomására.¹⁵¹

A Rusz a bosznia-hercegovinai oktatási reformot vette célba, és 1882 januárjában azzal riogatott, hogy a német nyelv oktatása és a német tannyelvű iskolák alapítása Boszniában milyen súlyos sértés a szlávokra nézve. A lap szerint mindez egy olyan zsarnokság megnyilvánulása, amely rosszabb a töröknél, mivel alattvalóit meg akarja fosztani nemzetiségüktől, és katolikust akar csinálni belőlük. Ez után felszólítja Oroszországot, hogy lépjen fel a boszniai szlávok védelmében. De majdnem mindenről elmondható, amit a Monarchia az okkupált tartományokban az első néhány évben civilizációs munkaként elvégzett, hogy kiváltotta a szlavofilek nemtetszését. A vasút- és közútépítésekkel például az volt a baj, hogy ezek kizárólag katonai célokat szolgálnak, és a lakosságnak semmilyen haszna nem származik belőlük.¹⁵²

De a pánszláv sajtó nem elégedett meg az állandó, csípőből jövő kritikával: egy Ausztria-Magyarország elleni háborúra próbálta felheccelni az országot. A *Novoje Vremja* egyik cikkében párhuzamot vont Bulgária és Kelet-Rumélia autonómiája, illetve Bosznia-Hercegovina jelenlegi közjogi helyzete között. A végkövetkeztetés nem meglepő módon kedvezőtlen volt a Monarchiára nézve: Boszniának még a török uralom alatt is jobb volt, tehát minden maradjon a régiben. A cikk szerint a felkelés oka egyértelműen az osztrák-magyar

---

Katz, Martin: Mikhail N. Katkov. A political biography, 1818-1887. The Hague-Paris, 1966. 7-9., 180-183.

¹⁵⁰ Sosnosky, Theodor von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. II. 67.

¹⁵¹ Bericht aus St. Petersburg, 10. Jänner 1882. HHStA, PA, X, Kart. 84.

közigazgatás, a helyzet megoldása pedig az autonómia. A megszállt területeken végrehajtott valóban hasznos és eredményes reformokról a cikkben szó sem esett. Arról viszont annál inkább, hogy a cs. és kir. kormányzat céljai messze túlmutatnak Bosznia-Hercegovinán. A csapaterősítések ugyanis, amiket Dél-Dalmáciába küldtek, túl nagyok ahhoz, hogy pusztán a felkelés leverésére használják őket. De ha Ausztria-Magyarország egyetlen lépéssel is tovább merészkedik Hercegovina keleti határánál, az azonnal háborúhoz vezet. Semmi kétség ugyanis, hogy a Monarchia folytatja hódító politikáját a Balkánon, és a következő célpont Bulgária lesz.¹⁵³

Szintén januárban Akszakov megjelentetett egy cikket lapjában, a Ruszban, melyben a bosznia-hercegovinai eseményekről szólva arról értekezett, hogy „a véderőtörvény semmi egyéb, mint a két tartomány teljes lakosságának kiirtása. E tartományok egész népe és különösen a szlávok Oroszországra tekintenek, és tőle várnak segítséget”. Akszakov azonban nem érte be ennyivel. Olyan erősnek érezte magát, hogy Moszkvából levelet küldött a balkáni államok fejedelmeinek, akikkel nemcsak aktuális nézeteit osztotta meg, hanem jó tanácsokkal is ellátta őket. A montenegrói fejedelemnek küldött levelében odáig ment, hogy határozottabb nemzeti politikára szólította fel a fejedelmet, egyúttal kihasználta az alkalmat, hogy kifejtse teóriáját a jövő nagy szláv államáról. Ez az állam az egyes szláv nemzetekből, mint nagy autonóm egységekből fog felépülni, de minden szláv nép felett áll majd az orosz cár, mint az egység szimbóluma. Akszakov Németországot sem kímélte. Ausztria-Magyarországot ugyanis Németország előőrsének tekintette, amely Szalonikin át akar kijutni a Földközi-tengerre, végcélja pedig a Szuezi csatorna megszerzése. És ezzel a nézetével nem állt egyedül Oroszországban.¹⁵⁴

Enyhébb hangot ütött meg a kormányssajtó és szentpétervári liberális Golosz. A nagy olvasótáborral rendelkező lap az ország belső állapotainak biztos ismeretében óvta a kormányt attól, hogy egy másik állam belügyeibe avatkozzék, egyszersmind felszólította, fordítson több figyelmet Oroszország belső viszonyaira. A lap szerint az orosz kormánynak minden erejével meg kell őriznie a baráti viszonyt a szomszédos államokkal, és sem közvetlen, sem közvetett módon nem szabad beavatkoznia a hercegovinai felkelésbe. Minden rokon- vagy ellenszenvet egyik vagy másik állam iránt el kell felejtetni, vagy legalábbis félretenni. Az ország igazi érdekeit, az orosz nép jólétét kell az orosz politika alapelvevé tenni. Amikor a delegációk áprilisi ülésükön 2 millió forinttal kevesebb póthitelt szavaztak meg a közös hadsereg

---

¹⁵² Bericht aus St. Petersburg, 10. Jänner 1882. HHStA, PA, X, Kart. 84.

¹⁵³ Bericht aus St. Petersburg, 10. Jänner 1882. HHStA, PA, X, Kart. 84.

¹⁵⁴ Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und

hercegovinai és dalmáciai hadműveleteire, a Golosz ebben annak bizonyítékát látta, hogy Ausztria-Magyarország az okkupált tartományokat nemcsak fegyveres erővel akarja pacifikálni, hanem egy jobb közigazgatás bevezetésével is. Ugyanakkor figyelmeztetett, hogy Bosznia-Hercegovina ügyeit nem lehet tisztán a Monarchia belügyének tekinteni. „Noha el kell ismernünk, hogy Oroszországnak nincs formális joga beavatkozni egy másik állam belügyeibe, úgy az osztrák-magyar kormányzatnak is be kell látnia, hogy mindkét tartományban olyan népek élnek, melyek szoros kapcsolatot ápolnak Oroszországgal, és minden igazságtalanság, amelyet nekik okoznak, kiváltja a nagy szláv állam elégedetlenségét. Csak egy nemzetközi fórum oldhatja meg ezt a kérdést.”¹⁵⁵

A megszállt tartományok problémáját ismét egy európai fórum elé vinni és így rendezni – ez volt a legtöbb orosz publicista kedvenc gondolata ebben az időben. Csaknem egybehangzóan követelték egy európai konferencia összehívását, ahol minden Balkánnal kapcsolatos kérdés megvitatására sor kerülhet. Bécsben számoltak ezzel a lehetőséggel, és azzal is, hogy a felkelés sikere kiválthatja Montenegró nyílt beavatkozását, ami viszont Oroszország beavatkozásával fenyeget. Oroszország kihasználhatja a kedvező alkalmat, hogy a berlini kongresszuson elszenvedett diplomáciai vereségért revánsot vegyen a Monarchián. Egy nagy európai háború kitörését sem tartották elképzelhetetlennek. Ezért a kezdeti bizonytalankodás után a hadseregbe bízták a felkelés leverését, ami április végére sikerült is, bár kisebb csetepaték még májusban is voltak.¹⁵⁶

A Golosz persze pontosan tudta, hogy egy európai Balkán-konferencia összehívása ez idő szerint lehetetlen, ezért idővel inkább azt követelte, az osztrák-magyar kormány úgy igazgassa a két tartományt, hogy az a lakosság megalégedésére váljék. A Golosz nem hitt a szláv szolidaritásban. Kétségét fejezte ki az iránt, hogy a nem orosz szlávok pusztán a szláv összetartozás érzésétől vezérelve Oroszországgal tartanának, és azon véleményének adott hangot, hogy amint a balkáni szláv népek elnyerik függetlenségüket, elfordulnak Oroszországtól. A lap cáfolta azt a közkeletű nézetet, hogy a Monarchia a megszállt tartományokat ugródeszkának használná, mert ezt egy nagyhatalom sem engedné. „Sem Ausztria-Magyarország, sem Németország nem követelhet többet. A továbbhaladást sem a saját tekintély érzete, sem a saját érdekek tudata nem engedi.”¹⁵⁷

Időközben a Szláv Jótékonyági Egyesület kiterjesztette tevékenységét, és Nyikolaj

---

Russland 1882-1908. 13.

¹⁵⁵ Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Russland 1882-1908. 13-14.

¹⁵⁶ Sosnosky, Theodor von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. II. 41-42.

¹⁵⁷ Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und

Ignatyev gróf, akit II. Sándor 1881. május 1-jén belügyminiszterré nevezett ki, szóval és tettel segítette őket. Bár mindvégig tagadta, hogy kapcsolatban állna az egyesülettel, ez nehezen hihető, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Ignatyev azt a Vojekovot tette meg elnöki irodája vezetőjének, aki mellesleg a Novoje Vremja szerkesztője volt. Ignatyev befolyásos állását igyekezett a Monarchia ellen kihasználni. Ez a szerep nem volt idegen tőle, hiszen már konstantinápolyi nagykövetségként is hasonló szerepkörben tevékenykedett. Az egyesület tekintélyes összegekkel támogatta a hercegovinai és dalmáciai felkelőket. Befolyásos katona és politikus személyiségeket választottak be a vezető testületbe. Jelentős pénzüsségeket küldtek Bulgáriába és Montenegróba, hogy a megszállt területeken és Dalmáciában működő agitátorok munkáját segítsék. A Balkán különböző országaiban fedőszervezeteket hoztak létre, hogy a pénzt könnyebben át tudják utalni. Bár az akciót titokban tartották, a kivitelezés mégis olyan nyilvánvaló volt, hogy alig akadt ember a Balkánon, aki ne tudott volna ezekről a „titkos” pénzügyi manőverekről. A belgrádi osztrák-magyar követ, Rudolf Khevenhüller gróf egyik Bécsnek küldött jelentésében beszámolt róla, hogy az egyik szerb újság, a Narodno Oszlobodjenje 1882. április 24-i számában közzétette azon személyek nevét, akik jókora összegekkel segítették a harcok sebesültjeit és az elhunytak hozzátartozóit a megszállt tartományokban. Valójában a pénzt önkéntesek felfegyverzésére fordították. A bécsi kormányzat ezért szükségesnek érezte, hogy felhívja a belgrádi kormány figyelmét ezekre az üzelmekre, és felszólította a belgrádi követet, hogy az ügy érdekében tegye meg a szükséges lépéseket. A szerb kormány ígéretet tett, hogy befolyással lesz a sajtóra és a közhangulatra, de az ígéretet nem követték tettek.¹⁵⁸

A legkeményebb hangot azonban Mihail Dimitrijevisz Szkobelew tábornok ütötte meg. Szkobelew 1861-ben lépett be a cári lovas gárdába, ahol 1863-tól zászlósként szolgált. Részt vett a lengyel felkelés leverésében. 1866-ban jelentkezett a vezérkari akadémiára, amelynek elvégzése után a vezérkarhoz került, de 1869-ben saját kérésére századosként Türkmenisztánban vezényelték. 1871 és 1872 között vezérkari lovaskapitányként expedíciókat vezetett a térségben, több jelentős földrajzi felfedezést tett, és előkészítette az északnyugat-üzbegisztáni Hiva elleni hadjáratot. Az 1873-ban megindult hadjáratban már vezérkari őrnagyként vett részt, és Hiva ostrománál elsőként jutott be a városba. Haditettéért tábornokká léptették elő. 1875-ben meghódította az ősi üzbég várost, Kokandot, és a terület kormányzója lett. 1877-ben az orosz-török háború kitörésekor a Balkánra vezényelték, ahol egy hadosztály parancsnoka lett. Szeptember 3-án rohammal bevette Lovecs városát, a Plevna

---

Russland 1882-1908. 15.

¹⁵⁸ Bericht aus St. Petersburg, 20. Februar 1882. HHStA, PA, X, Kart. 84.

elleni támadásnál a balszárnyat vezényelte, és szeptember 11-én súlyos veszteségek árán több sáncot is elfoglalt, amelyeket azonban másnap kénytelen volt feladni. Elhúzódó ostrom kezdődött, míg végül Szkobelew egy hadosztállyal december 10-én elfoglalta a várost, miután az ostromban kimerült védők megadták magukat. Oroszországban nemzeti hősként ünnepelték. A további balkáni előrenyomulásnál, a Sipka-szorost védő török hadsereg foglyul ejtésénél és Edirne bevételénél is kitűntette magát. 1878-ban a megszálló hadsereg 4. hadtestének parancsnokává nevezték ki, majd augusztus 30-án II. Sándor cár főhadsegédje lett. 1880-ban újabb közép-ázsiai expedícióra indult, 1881. január 24-én elfoglalta Gök-tepe türkmén települést. Ez után Minszk kormányzójaként tevékenykedett.¹⁵⁹

E tisztségében Szkobelew a pánszláv háborús párt egyik hangadójaként igyekezett kamatoztatni a török háborúban szerzett népszerűségét. A pánszlávok úgy érezték, III. Sándor trónra lépésével eljött az ő idejük, és egyre hangosabban követelték az Osztrák-Magyar Monarchia elleni erélyes fellépést. Ügyüknek megnyerték a híres tábornokot, és a türkmének legyőzője a hivatalosan baráti viszony ellenére úton-útfélen hangoztatta egy Monarchia elleni háború szükségességét. Egy türkmének feletti győzelme tiszteletére rendezett banketten rendkívül sötét színekkel festette le a balkáni szlávok helyzetét, és hangot adott azon reményének, hogy Oroszország hamarosan feladja passzív álláspontját, és felkarolja ügyüket. „Amíg mi itt ülünk – mondta a tábornok –, és hadseregünk nagy napjaira emlékezünk, addig a Balkánon testvéreink vére folyik, akik jobban szenvednek most egy európai hatalom uralma alatt, mint a török uralom idején. Nincs már messze a nap, amikor az orosz hadsereg veszi kezébe ügyüket.”¹⁶⁰

A beszéd Bécsben nyugtalanságot keltett. Szkobelew szavai a hercegovinai és dalmáciai felkelés leverésére irányuló osztrák-magyar hadműveletekre vonatkoztak, és éppen a legsúlyosabb összecsapások idején, 1882 februárjában hangzottak el. Az orosz kormány hivatalosan cáfolta, hogy Szkobelew a kormány nevében nyilatkozott volna, de a cáfolat nem nyugtatta meg a Monarchiát. A bécsi külügyi vezetés tiltakozott az orosz kormánynál, amely végül kénytelen volt bocsánatot kérni a beszédért.¹⁶¹

A plevnai hős azonban a legkevésbé sem zavartatta magát, és tovább terjesztette háborús nézeteit. Szerb diákok meghívására február 16-án beszédet mondott a párizsi egyetemen. Ebben a minden eddiginél harciasabb beszédében szlávok és franciák

¹⁵⁹ Rutkowski, Ernst R. von: General Skobelew, die Krise des Jahres 1882 und die Anfänge der militärischen Vereinbarungen zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland. In: Ostdeutsche Wissenschaft 10. München, 1963. 81-90.

¹⁶⁰ Bericht aus Sankt Petersburg, 14. Februar 1882. HHStA, PA, X, Kart. 84.

¹⁶¹ Sosnosky, Theodor von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. II. 67.

összefogását szorgalmazta Németország ellen. A háborús kedvű tábornok elkerülhetetlennek tartotta a döntő összecsapást Németországgal, amit a franciákkal kötött szövetségben képzelt megvívni. A németek az igazi ellenségeink – ez volt beszédének valódi értelme.¹⁶²

E két beszéd mögött már a kortársak is Akszakovot sejtették. Szkobelev beszédei mély hatást gyakoroltak nemcsak a Monarchiában, hanem Németországban is. Egyes berlini körökben foglalkozni kezdtek a preventív háború gondolatával. A stuttgarti osztrák-magyar követ 1882. február 20-án ezt a táviratot küldte a bécsi Külügyminisztériumnak: „A porosz főparancsnokságon felháborodás Szkobelev beszédén. Valószínűnek tartják a háborút. Ebben az esetben francia betörés Svájc felől.”¹⁶³

Ilyen légkör fogadta Burián Istvánt, amikor 1882. március 31-én Moszkvába érkezett. Hercegovinában és Dalmáciában még tart a felkelés leverése, a cs. kir. csapatok nyeresre állnak, de a hadműveletek még eltarthatnak egy darabig. Montenegró és Oroszország kiszámíthatatlan magatartása miatt azonban sietni kell. A cári birodalomban hónapok óta tart a sajtóhadjárat a Monarchia ellen, a legenyhébb követelés egy nemzetközi konferencia összehívása, amely újrarendezi a vitás kérdéseket a Balkánon. A vérmesebbek háborúra tüzelik az országot, a pánszlávok ezt francia szövetségben akarják megvívni. Ahogy tekintélyes támogatójuk, a nemzeti hős Szkobelev tábornok hirdeti, ez lesz a szlávság végső leszámolója a germánokkal. Az új cárt gyengekezűnek és befolyásolhatónak tartják, és mindent elkövetnek, hogy elképzeléseiknek megnyerjék. A német vezérkarban preventív háborút fontolgatnak Oroszország ellen.

Nem véletlen, hogy az új moszkvai főkonzul kezdettől fogva kiemelt figyelmet fordított a pánszlávokra, mint az Osztrák-Magyar Monarchia elsőszámú oroszországi ellenségeire. Bár jelentéseiben a „pánszláv” kifejezés egyszer sem szerepelt, helyette általában „konzervatívokról” vagy „szlavofilekről” írt, mégis politikusaik tevékenységéről rendszeresen beszámolt a bécsi Külügyminisztériumnak, lapjaikat, írásait mindig olvasta, és ezekből gyakran idézett moszkvai helyzetjelentéseiben. Nem egyszer egész cikkek fordítását is megküldte.

Várakozásaik ellenére III. Sándor csalódást okozott a pánszlávoknak. Legnagyobb bosszúságukra egyáltalán nem mutatott hajlandóságot politikai kívánságaik teljesítésére, és nem hagyta belelovallni magát egy Németország és Ausztria-Magyarország elleni háborúba. Nehézkes óvatossága és hűvös természete ösztönösen idegenkedett a kalandor megoldásoktól,

---

¹⁶² Bericht aus Paris, 18. Februar 1882. Idézi: Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Russland 1882-1908. 18.

¹⁶³ Telegramm aus Stuttgart, 20. Februar 1882. HHStA, PA, Württemberg (a továbbiakban: VI), Kart. 38.

de a józan megfontolás is kizárta Oroszország részvételét egy európai háborúban. Az új cár már majdnem egy éve volt uralmon, de koronázását újra és újra el kellett halasztani a terrorveszély miatt. A politikai és társadalmi ellentétek, a gazdasági bajok és a merényletektől való félelem következtében állandósult a feszültség az országban, és ilyen általános bizonytalanság mellett, ilyen labilis háttérrel nem lehetett háborút kezdeni. A cár erősen konzervatív beállítottsága is inkább a békének és a megegyezésnek kedvezett, egy franciákkal kötendő németellenes szövetség ekkor még elképzelhetetlen volt számára. Ez majd csak az 1890-es évek elején kerül napirendre, de már egy egészen megváltozott nemzetközi környezetben.¹⁶⁴

Pedig 1882. februárjában Ignatyev belügyminiszter követelésére összeült a koronatanács a cár elnökletével, amelyen a vezérkar több tagja is részt vett. A koronatanácsra két kérdés megválaszolása várt: casus bellinek tekintendő-e Montenegró esetleges osztrák-magyar megszállása, és Oroszország helyzete lehetővé tesz-e egy háborút a Monarchia ellen? A koronatanácson mindkét kérdésre nemleges válasz született. Az ország belső állapota olyan volt, hogy nem tűnt ésszerűnek kockáztatni egy háborút. A cár és kormányának többsége képes volt hideg fejjel gondolkodni, és józanabban ítélte meg a külső és belső helyzetet, mint a háborús kardcsörtető. Tisztában voltak azzal, hogy egy háború nem old meg semmit.¹⁶⁵

A cár tehát a kitartott a balkáni status quo és a három császár szövetsége mellett. Amikor 1882. szeptemberében Nikita montenegrói fejedelem Moszkvába utazott, hogy a cárnál panaszt tegyen a Monarchia ellen, III. Sándor világosan értésére adta, azt kívánja, hogy „Montenegró barátságos szomszédi viszonyban maradjon Ausztria-Magyarországgal”.¹⁶⁶ Ez a valóságban azt jelentette, hogy a balkáni érdekszférákat elhatároló három császár szövetsége értelmében a Balkán nyugati felén fekvő Montenegró – minden oroszbarát szimpátiája ellenére – inkább a Monarchia érdekszférájába tartozik, és így hozzá kell igazodnia. Németországgal szemben a cár kész volt a régi jó kapcsolatok folytatására, annak ellenére, hogy tudomása volt a kettős szövetségről. Már uralkodásának első évében, 1881. szeptember 9-én felkereste Vilmos császárt Danzigban, és a két állam külügyekért felelős miniszterei rendszeresen találkoztak egymással. Így Giers orosz külügyminiszter 1882 novemberében Varzinban, 1883 novemberében és 1885 októberében pedig Friedrichruh-ban tett látogatást Bismarck német kancellárnál. 1886 augusztusában Franzensbadban, míg

¹⁶⁴ Sosnosky, Theodor von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. II. 68.

¹⁶⁵ Telegramm aus Kopenhagen, 24. Februar 1882. HHStA, PA, Dänemark (XXIV), Kart. 30.

Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Russland 1882-1908. 19-20.

¹⁶⁶ Pesti Napló 1882. október 26. Reggeli kiadás.

szeptemberben Berlinben találkozott a két politikus. A Monarchiával szemben a cár lényegesen hűvösebben viselkedett, de ez nem zárta ki az együttműködést a három császár szövetsége alapján, amelyet a három uralkodó 1884. szeptember 15-17-i skierniewicei találkozásán meghosszabbított. A skierniewicei találkozót Sándor cár kremsieri látogatása követte, ahol Ferenc Józseffal találkozott 1885. augusztus 25-én.¹⁶⁷

Az 1882. februári koronatanácson elvi döntés született a követendő orosz külpolitikáról, ennek egyenes következménye volt Szkobelew tábornok megrendszabályozása. A cár a hadsereg minden tisztjét eltiltotta politikai beszédek tartásától, Szkobelevnek pedig megparancsolta, hogy haladéktalanul térjen vissza Oroszországba. A háborús kedvű tábornokot magához kérte, és egy audiencián személyesen is megismételte a politikai beszédekre vonatkozó tilalmat. Az állam biztonságát növelő intézkedéssorozat részeként megszigorították a cenzúrát, így a sajtó is fokozottabb ellenőrzés alá került. Az idős Alekszandr Gorcsakov külügyminiszter, miután II. Sándor halálával minden befolyását elveszítette, 1881 májusában megünnepelte ötvenéves szolgálati jubileumát, majd a birodalmi kancellári cím megtartása mellett 1882. április 3-án távozott a külügyminisztérium éléről. A kérdés az volt, hogy Ignatyev vagy Nyikolaj Giers lesz-e az utódja. Az ország és egész Európa jövője szempontjából fontos kérdésben a cár április 9-én Gorcsakov addigi helyettese, Nyikolaj Giers mellett döntött. Ez a személyi döntés a pánszlávok újabb veresége volt, egyúttal hozzájárult Oroszország és a Monarchia kapcsolatainak rendezéséhez, amire Bécsben is megvolt a készség.¹⁶⁸

A két nagyhatalom viszonyának javulásához mindkét országban megteremtődtek a kedvező személyi feltételek. Az új orosz külügyminiszter, a finnországi svéd protestáns családból származó Giers a diplomácia jó ismerője volt. Távol állt tőle a becsvágy, hogy önálló nagyhatalmi politikát folytasson. Pontosan tudta, hogy egy offenzív külpolitikának előfeltétele a belső nyugalom és béke, ami Oroszországról ebben az időben egyáltalán nem volt elmondható, ezért a szomszédos országokkal való baráti kapcsolatok ápolására korlátozta az orosz külpolitika mozgásterét. Miniszteri tevékenységét a pánszlávok mindvégig bizalmatlanul szemlélték. A Rusz például vezércikket szentelt kinevezésének, amelyben azt tanácsolta, hogy az új külügyminiszter inkább a nép, mint a külföld hangjára hallgasson. Giers mégis minden tőle telhetőt megtett, hogy lecsitítsa a háborús hangulatot. Szkobelew tábornok megrendszabályozása nem kis részben az ő befolyásának volt köszönhető. E mellett azt is sikerült elérnie, hogy a kormány kibocsátott egy körözüvényt, amelyben visszafogottabb

¹⁶⁷ Sosnosky, Theodor von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. II. 68.

¹⁶⁸ Kleinschmidt, Arthur Dr.: Drei Jahrhunderte russischer Geschichte. 481-486.

stílusra utasította a sajtót. Amikor kitört a felkelés Hercegovinában és Dél-Dalmáciában, Giers őszintén kívánta, hogy Ausztria-Magyarország minél hamarabb állítsa helyre a nyugalmat a térségben.¹⁶⁹

1882 nyarán újabb veszteség érte a pánszlávokat. Szkobelev tábornokot 1882. július 7-én holtan találták egy moszkvai bordélyházban. Erről az eseményről már Burián István is beszámolt, július 8-án írott jelentésében komoly veszteségként értékelve a plevnai hős váratlan halálát.¹⁷⁰

3.5.2.3. Személyi változások az orosz belpolitikában

A másik esemény, amely szintén jelentős befolyással volt az orosz belpolitikára, Nyikolaj Ignatyev lemondása volt a belügyminiszteri tisztségről. Ignatyev a nihilista merényletek után nagy erővel próbálta megszilárdítani az államhatalmat, a rendőrség hatáskörét kiterjesztő intézkedései azonban általános ellenállásba ütköztek. A druzsina, ez a középkori eredetű intézmény, amely eredetileg a kijevi nagyfejedelmek fegyveres kíséretét jelentette, és később az orosz cárok önkéntes nemesi testőrsége volt, mely részt vett a politikában és az igazgatásban, még a 19. században is nagy befolyással volt a cár környezetére. A druzsina egy egészen jelentéktelen alkalmat ragadott meg arra, hogy a „rendőrminiszter” ellen állást foglaljon, és ezzel kikényszerítse lemondását. III. Sándor cár koronázását biztonsági okokból többször is elhalasztották, de ekkor, 1882 nyarán úgy tűnt, hogy a következő év tavaszán végre sor kerülhet rá. A druzsina azt javasolta, hogy a koronázáson a nemesség gondoskodjon a cár védelméről. Ignatyev viszont olyan javaslattal állt elő, hogy a 3000 volosztból küldjenek egy-egy embert Moszkvába a cár védelmére, de javaslatát sem a kormány, sem a cár nem támogatta.¹⁷¹

A kényelmetlen helyzetbe került Ignatyev pozíciója tovább gyengült, amikor nemsokára egy szlavofil körökben kirobbant vita középpontjában találta magát. A belügyminiszter ugyanis 1882 májusában megpróbálta rávenni a cárt a Zemszkij Szobor összehívására, amely a 17. század orosz parlamentje volt, és tanácsadói jogkörrel rendelkezett. Az ötlet nem tőle származott, mivel Akszakov, mint a moszkvai Szláv

¹⁶⁹ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. 83.

Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Russland 1882-1908. 24.

¹⁷⁰ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 8. Juli 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹⁷¹ Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und

Jótékonyági Egyesület elnöke, már januárban felszólította a kormányt a Zemszkij Szobor összehívására. A javaslat annak ellenére megosztotta a szlavofileket, hogy a szoborra általában úgy tekintettek, mint ami alkalmas arra, hogy kifejezze a cár és alattvaló egységét. Annak ellenére, hogy a Nagy Péter által megszüntetett moszkvai patriarchátus helyett az orosz ortodox egyházat felügyelő Szent Szinódus főgondnoka és Katkov jó barátja, Konsztantyin Pobedonoszcev a Moszkovszkije Vedomosztyiban nem tartotta időszerűnek a szobor összehívását, Ignatyev mégis hozzálátott a javaslat kidolgozásához. Ennek értelmében az igen korlátozott hatáskörű parlament Moszkvában ülne össze, és az állami szervek és a különböző társadalmi rétegek 2000 kinevezett és választott képviselőjéből állna. A testület kizárólag egy kérdést vitatna meg, még pedig azt, hogyan lehetne az oroszokat leszoktatni az iszákosságról. Egyetlen felszólaló sem térhetne el ettől a témától, és erre a cár által kinevezendő elnöknek szigorúan ügyelnie kell. Pobedonoszcev az „alkoholistaparlamentet” legalább olyan nevetségesnek, mint veszélyesnek tartotta, mert a Zemszkij Szobor összehívását akár egy alkotmány bevezetéseként is lehetett volna értelmezni, és erről a cárt is sikerült meggyőznie. Ez a vereség arra készítette Ignatyevet, hogy megváljon tisztségétől.¹⁷²

A belügyminiszter időközben Mihail Katkov támogatását is elveszítette, és nemcsak a Zemszkij Szobor ügyében, hanem a rendkívül súlyos zsidópogromok miatt is, amelyek II. Sándor meggyilkolása után kezdődtek több orosz városban. Katkov véleménye szerint a belügyminiszter a pogromokat tétlenül szemlélte, és nem tett semmit a megakadályozásukra. Végül Ignatyev közvetlenül a májusi zsidóellenes „átmeneti rendelkezések” hatályba lépése után, május 30-án betegségére hivatkozva benyújtotta lemondását. 1888-tól a Szláv Jótékonyági Egyesület elnöki tisztségét töltötte be, de a cár környezetéből és a politika döntéshozó köreiből végleg kiszorult. Helyét mások vették át: az új belügyminiszter, Dimitrij Tolsztoj gróf, Konsztantyin Pobedonoszcev és Mihail Katkov. Ők hárman az új korszak legbefolyásosabb személyiségei.¹⁷³

Dimitrij Andrejevics Tolsztoj gróf karrierje II. Sándor alatt kezdődött. A

Russland 1882-1908. 22.

¹⁷² A Zemszkij Szobornak nem volt állandó összetétele, az egyes társadalmi csoportok részvételét a cár és a napirendre kerülő kérdések döntötték el. A zemszkij szoborok ezért inkább „tematikus”, mint képviseleti jellegűek voltak, és csak az adott kérdéskörben érdekelt rétegek képviselőit hívták meg. Ennek megfelelően ezek az országos gyűlések nem döntéshozó, hanem tanácskozó, tanácsadó fórumok voltak, amelyeken az elhangzó vélemények semmire sem kötelezték a végrehajtó hatalmat.

Szvák Gyula: A moszkvai Oroszország története. 81-85., 123-126.

Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 465.

Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Russland 1882-1908. 23-24.

¹⁷³ Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 465-466.

Kleinschmidt, Arthur Dr.: Drei Jahrhunderte russischer Geschichte. 486.

haditengerészeti minisztérium egyik vezető beosztású tisztviselője volt, majd 1865 és 1880 között a Szent Szinódus főgondnoka. 1866-ban a cár közoktatási miniszterré nevezte ki. Tantervi reformja eredményeként az iskolákban a klasszikus tárgyak kerültek túlsúlyba, mint például a latin, a görög és az ókori irodalom. Tolsztoj érdeme az is, hogy a kormány 250%-kal több pénzt fordított az oktatásra, és 1871-től nők is taníthattak. 1882-től egészen 1889-ben bekövetkezett haláláig a belügyminiszteri tisztséget töltötte be, és konzervatív miniszterként szilárd támasza volt a III. Sándor nevével fémjelzett konzervatív, reformellenes politikának.¹⁷⁴

Az 1880-as évek másik befolyásos politikusa Konsztantyin Petrovics Pobedonoszcev volt. Pobedonoszcev a szentpétervári főiskolán jogot tanult, majd az államigazgatás különböző területein tevékenykedett. 1860-ban a Lomonoszov Egyetem jogprofesszorává nevezték ki. 1865-től Sándor cárevics, a későbbi III. Sándor nevelője volt, kettőjük szoros kapcsolata – és Pobedonoszcev befolyása – egészen a cár 1894-ben bekövetkezett haláláig megmaradt. (Később ő lett II. Miklós nevelője is.) 1868-ban szenátor, 1872-ben az államtanács tagja, 1880-ban a Szent Szinódus főgondnoka, vagyis az orosz ortodox egyház tényleges vezetője lett. III. Sándor alatt elsősorban ő volt felelős a konzervatív fordulatért, amely aztán az egész korszak jellemzője maradt. Ő volt annak az 1881. április 29-én kibocsátott manifesztumnak a szerzője, amely a II. Sándor elleni merénylet után a cár abszolút hatalmát rendíthetetlennek nyilvánította, és ezzel véget vetett a liberális belügyminiszter, Mihail Lorisz-Melikov gróf parlament összehívására és alkotmányos monarchia bevezetésére irányuló kísérleteinek. Liberális körökben ezért elsőszámú közellenségnek számított. Pobedonoszcev nézete szerint Oroszországnak a nélkül kellett modern ipari hatalommá válnia, hogy közben autokratikus politikai rendszere megváltozna. Ebben nemcsak a nyugatosoktól, hanem a szlavofilektől is eltért az álláspontja. Ugyanakkor az ő javaslatára nevezte ki a cár Nyikolaj Ignatyevet belügyminiszternek. Mint az orosz konzervativizmus legfontosabb képviselője és a korszak egyik erős embere, Pobedonoszcev szürke eminenciásként irányította a háttérből a cári politikát.¹⁷⁵

Burián István 1882. június 26-i jelentésében számolt be Ignatyev lemondásának moszkvai visszhangjáról. A belügyminiszter lemondásának híre a helyi üzleti világban nagy meglepetést keltett, írta Burián, bár az eseményt részben itt, Moszkvában készítették elő. A

---

¹⁷⁴ Riasanovsky, Nicholas: The History of Russia. 380., 391-393., 436-438.
Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 379-383.

¹⁷⁵ Byrnes, Robert: Pobedonostsev. His Life and Thought. Bloomington, 1968. 139-164.
Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 461-463.
Riasanovsky, Nicholas: The History of Russia. 392-396., 437.

tőzsdei árfolyamok hektikus ingadozással reagáltak a lemondás hírére, amit a legújabb zsidóellenes pogromokról szóló hírek tovább tetéztek. Máskülönben felettébb közömbösen fogadták a moszkvaiak a belügyminiszter lemondását: „Olyan előérzet uralkodik itt, hogy Ignatyev gróf lemondása csak Oroszország külkapcsolatai szempontjából bír valamelyes jelentőséggel, anélkül, hogy a kedélyeket nyomasztó belső kérdések megoldásához közelebb vinne”. Ennek oka az, hogy „Ignatyev gróf nem egy gondolat vagy program zászlóvivője volt, hanem közönséges opportunistának számított. Ameddig az ugyanolyan program nélküli, de befolyásos opportunistá Katkovval tartott, addig ura volt a helyzetnek”. Amikor viszont ókonzervatív nézeteket tett magáévá, kicsúszott a lába alól a talaj, és „meg kellett tapasztalnia, hogy Katkov erősebb nála”. Burián úgy látta, hogy Katkov mozgatja a háttérből a szálakat, aki az eseményről írott vezércikkében Ignatyevnek „mielőbbi gyógyulást kívánt azon betegségből, amely megfosztja a hazát értékes szolgálataitól”. Ezzel együtt üdvözölte Ignatyev utódját, Dimitrij Tolsztojt, akit Burián egyértelműen az ő emberének tartott: „Egyidejűleg Katkov üdvözölte a nagy Tolsztojt, és Tolsztojban tulajdonképpen saját magát, mint a helyzet urát.”¹⁷⁶

Bár Tolsztoj magáénak tudhatta Katkov támogatását, mégsem örvendett osztatlan népszerűségnek a konzervatívok körében. Ivan Akszakov a Ruszban mély sajnálattal vette tudomásul Ignatyev lemondását. Burián írja: „Számára most Ignatyev az orosz államférfi tökéletes típusa, akinek egyformán érdeme, hogy mint igaz nemzeti politikus az orosz nép körében népszerű, míg az Oroszországot nem kedvelő külföld szemében utálatos volt”. Az új belügyminiszterről Akszakov rendkívül visszafogottan nyilatkozott. Tolsztoj miniszterségéhez különben senki sem fűz komolyabb reményeket. És ez már Burián saját véleménye: „Ő az egyik legnépszerűtlenebb ember Oroszországban, és sokan egyenesen utálják őt”.¹⁷⁷

3.5.2.4. Az orosz belpolitika útvesztői – konzervatívok és liberálisok

Burián István 1883. január 14-i helyzetjelentésében részletesen elemezte az orosz belpolitikai viszonyokat. Katkovot ekkor már személyesen ismerte, véleményét a moszkvai lapszerkesztőről így osztotta meg Thallóczyval: „Katkovval azóta megismerkedtem.

¹⁷⁶ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 26. Juni 1882. HHSta, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹⁷⁷ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 26. Juni 1882. HHSta, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

Elokvencia – semmi, tehetség közepszerű”.¹⁷⁸ Akszakovval csak később sikerült megismerkednie, véleménye mégis hamar kialakult a Rusz szerkesztőjéről, és bár első találkozásukat több is követte, ez a vélemény a későbbiekben nemigen változott. Burián István Akszakovot és Katkovot nem tartotta igazán jelentős személyiségeknek. Mindkettőjüket olyan opportunistának tartotta, akik bármikor készek félretenni nézeteiket, hogy a közvélemény hangulati hullámvásait meglovagolva növeljék népszerűségüket és befolyásukat. Oroszország belső problémáinak megoldására ugyanúgy nincs konkrét programjuk, mint bárki másnak az országban. III. Sándor trónra lépésével konzervatív fordulat következett be az orosz politikában, az új kormány a belügyekben erősen konzervatív, a nemzetiségekkel szemben pedig oroszosító, szlavofil irányultságú politikát folytat, ugyanakkor mégsem tette magáévá a pánszlávok radikális, a balkáni és kelet-közép európai status quo megváltoztatására irányuló külpolitikai elképzeléseit. Ezzel a két moszkvai lapszerkesztő befolyása a külpolitikára csökkent, viszont Tolsztoj belügyminiszteri kinevezésében Burián egyértelműen Katkov kezét vélte felfedezni. Egyes pétervári személyi döntésekre tehát továbbra is befolyással tudtak lenni, ezzel együtt valós befolyásukat rendkívül nehéz volt megítélni, hiszen lapjaik példányszáma a korabeli európai mércével mérve igen alacsony volt és a cenzúra az ő lapjaikat is érintette. Ráadásul Akszakov és Katkov sem volt minden kérdésben azonos véleményen: jó példa erre Tolsztoj kinevezése. Moszkvában azonban továbbra is megkerülhetetlen politikai tényezőnek számítottak annak ellenére, hogy Akszakov lapja 1883-tól kezdve már csak kéthetente jelent meg.¹⁷⁹

Ahhoz azonban nem férhetett kétség – és ezt Burián is világosan látta –, hogy Oroszországban Szentpétervár számított a liberalizmus központjának, míg Moszkva a konzervatív eszmék fellegvára volt. A liberálisok azonban saját fellegvárjukban is támadást intéztek a konzervativizmus ellen, és amennyire lehetséges volt, a sajtó útján és társadalmi körökben olyan propagandát fejtettek ki, amelyet Burián sikeresnek értékelte. Akszakov lapjának, a Rusznak 1883 elején alig volt 1000 előfizetője – ez a szám a megjelenés évében még 3000 volt –, míg Katkov lapjának, a Moszkovszkije Vedomosztyinak 3000 előfizetője volt. Ezzel szemben a liberálisok elsőszámú moszkvai szócsove, a Russzkij Kurier 14 000 példányban került az olvasók kezébe. „Tévedés lenne azonban” – írja Burián – „ezeket a számokat úgy értékelni, mint amelyek a két nagy oroszországi szellemi áramlat számszerű erőviszonyait tükrözik, mert számos konzervatívnak alapelve az, hogy olyan kevés újságot olvas, amennyit csak lehet”. Mégis, a liberális lap széles olvasottsága arra utal, hogy Moszkva

¹⁷⁸ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

¹⁷⁹ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 14. Jänner 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

sem számít már osztatlan, egységes tábornak, és hogy a konzervatívok hatalmának a pétervári kormányváltással bekövetkezett növekedését Moszkvában némi veszteség ellensúlyozta.¹⁸⁰

Burián az ország általános állapotairól szólva megjegyezte: mindenki érzi az uralkodó állapotok tarthatatlanságát, ennek ellenére meglepő, milyen ritkán bukkannak elő hasznos, újító gondolatok – nem is szólva átfogó reformprogramról – a napi sajtóban, a folyóirat-irodalomban, magánbeszélgetésekben vagy a forradalmárok titkos összejövetelein. Mindez különösen igaz Moszkvára, amely eddig a haladás legfőbb akadálya volt. „A moszkvai gondolkodásra bizonyos szkepticizmus jellemző, amely időnként jelentős tettekre lelkesítheti az embereket, amelyekkel azonban egy gyakorlatias államférfi vagy maga az államhatalom, amikor hasznos reformtevékenységbe akart kezdeni, nem sokat tudott kezdeni”. Ennek a moszkvai irányzatnak legfőbb képviselője Ivan Akszakov, aki előszeretettel kárhoztatja a Nagy Péter nevével fémjelzett egész korszakot, és szüntelenül Oroszország történelmi alapjaira hivatkozik, de „hogyan miként lehetne erre az alapra a jelen század megváltozott viszonyainak is megfelelő épületet emelni, vagyis a reformok égető szükséglete miként enyhíthető, arra a moszkvai ókonzervatívoktól hiába várna az ember felvilágosítást”.¹⁸¹

Habár Tolsztoj gróf neve összekapcsolódott néhány múltbeli reformmal, és van némi ellentéte Katkovval és Pobedonoszevvel, mégsem észlelhetők olyan jelek, amelyek népszerűségének növekedésére utalnának. „Rideg és gögös, és eszméitől az emberek nem lesznek okosabbak. Először semmit sem vártak tőle, de ma már az a hiedelem járja, hogy megfeszített erővel nagy célokra dolgozik, így mindenki feszülten várja az eredményt.” Befolyásának valós mértékéről azonban nem lehet tiszta képet alkotni. Moszkvában biztosra veszik, hogy sajtóügyekben az új törvény ellenére enyhébb gyakorlatnak akar teret engedni. De a Golosz figyelmeztetése és a Russzkij Kurier átmeneti felfüggesztése inkább azt mutatta, hogy ez nemigen sikerült neki.¹⁸²

Burián az orosz belpolitika szövevényes viszonyait elemezve a liberálisok valós befolyásáról még nehezebben tudott képet alkotni. Ehhez a parlament és a pártok hiánya legalább annyira hozzájárult, mint a fejletlen sajtóviszonyok és a cenzúra, ami elsősorban az ő lapjaikat sújtotta. „Kétségtelenül sokan vannak, mégsem alkotnak egységes pártot. Teljes mértékben igaz rájuk: *quot capita, tot sensus*.” A forradalmárokat elutasítják, mert iszonyodnak az eszközeiktől, és világosan elhatárolódtak tőlük, amikor a konzervatívok elkezdtek egy kalap alá venni őket a nihilistákkal. Az államigazgatásban viszont számos

---

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 14. Jänner 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹⁸² Uo.

hívuk van: „Ott valóságos divat liberálisnak lenni, körülbelül úgy, ahogy Franciaországban a forradalom előtt divat volt felvilágosultnak lenni. Amikor azonban a bürokrácia visszaéléseiről van szó, ismét visszaváltoznak csinovnyikká. A liberálisok az udvari körök szemében gyanúsak. A liberálisok elégedetlenek a szabadságnak azzal a mértékével, amely az 1882. április 29-i manifesztumban található, és alkotmányos intézményeket akarnak nyugat-európai mintára. De a „hogyanall“ kapcsolatban teljes a zavar, és az ember hasztalan keresne erre vonatkozó programot.” Burián szerint ennek legfőbb oka az, hogy képtelenek egyezsége jutni. Viszont „minden engedmény a szabad gondolatnak és szabad szónak, bármilyen céllal történjék is, a liberális tábor erősíti, és cselekvőképesebbé teszi.” A konzervatívokkal nem az ország helyzetének megítélésében van vitájuk, hanem a változások irányában.¹⁸³

A liberálisok az Osztrák-Magyar Monarchia számára a külpolitika szempontjából fontosak, mivel „az egyetlen olyan részét képezik orosz társadalomnak, amely a külpolitikai kérdésekről józanul gondolkodik, és már számszerűen is elég erős ahhoz, hogy a szélsőséges irányzatokkal szemben ellensúlyként jöhessen számításba. A liberálisok azt a nézetet képviselik, hogy Oroszországnak minden erejét a belső reorganizációra kell fordítania, és tartózkodnia kell az eddig kifelé folytatott Don Quiote politikától.” A liberálisok azok, akiknek van bátorságuk fellépni a lengyelek jogaiért, vagy a németellenességgel és a Szkobelev-kultusszal szemben, és az 1882. év válsága idején ők voltak az egyetlenek, akik az Ausztria-Magyarországhoz fűződő baráti viszony fontosságát hangsúlyozták. „A legjelentősebb liberális orgánusok, mint a Russzkij Kurier és különböző folyóiratok jól megírt tanulmányokban védelmezték Ausztria jogát, hogy megvédje magát a politikai üzemektől, bármely oldalról jöjjenek is. Hasonlóan józanok és megfontoltak azok a nézetek, melyek a liberális táborban Oroszország keleti politikájával kapcsolatban megfogalmazódnak, és ha ma még az események egészére nincsenek is döntő befolyással, még sincsenek hatás nélkül azon általános szemléletmódra nézve, mely nyár óta itt kétségkívül bekövetkezett”.¹⁸⁴

Az oroszországi liberális irányzat más értelemben is akaratlanul a szövetségesévé vált az Osztrák-Magyar Monarchiának. Nemrégén Akszakov azzal vádolta Ausztria-Magyarországot, hogy kompromittálja Oroszországot a szlávok szemében. Burián szerint „ezzel a váddal találóbban illethette volna az orosz liberálisokat. A liberális eszmék minden egyes előrelépése Oroszországban a tetterő és cselekvőkészség csökkenését jelenti kifelé. Mióta az orosz akciópárt a szláv testvérek török iga alóli felszabadításának jelszavát ejtette, mivel tulajdonképpen már nincsenek is szlávok, akiket meg kéne szabadítani a török igtól,

¹⁸³ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 14. Jänner 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹⁸⁴ Uo.

egy másik jelszó lépett előtérbe: Ausztria-Magyarország ugyanolyan nagy, csak még veszélyesebb ellensége a szlávoknak, mint Törökország. Területén belül elnyomja a szlávokat, és a szlávok Bosznia-Hercegovinában már megkezdett elnyomására törekszik az egész Balkán-félszigeten.” Hogy ez az új jelszó egyre inkább veszít hatásából, az Burián nézete szerint a liberálisok befolyásának is köszönhető, mivel Oroszország kezdi belátni, hogy „szláv politikája számára Ausztria-Magyarország nem elvi ellensége, hanem riválisa, és pedig egy ügyes és sikeres riválisa”. Ezért új politika kell, még hozzá minél előbb, mert „a rivális jó erőben halad előre a maga útján, és behozhatatlan előnyre tehet szert”.¹⁸⁵

Liberális körökben Ausztria-Magyarország belső viszonyaival kapcsolatban általános volt a vélekedés, hogy „területén belül bölcs és mélyreható nemzetiségi politikát vezetett be, amely a Monarchiának egy új, rendíthetetlen alapot, minden nép elégedettségét fogja biztosítani”. E keretek között minden nemzet szabadon fejlődhet, így a szlávok is, és megőrizhetik saját nemzeti karakterüket, szemben „az oroszosító és nivelláló cári birodalommal”. A liberálisok szerint idővel a délszlávok is egyre inkább otthon érzik majd magukat a Monarchia keretei között, mivel megértik, hogy nem fenyegeti őket többé nemzeti létük elvesztése. „A liberálisok” – így Burián – „beletörődéssel fogadják a dolgok ilyen állását, és beszédeikben nyíltan elismerik, hogy Ausztria-Magyarország a maga fejlett kultúrájával a szlávok nemzeti sajátosságait nem veszélyezteti, és Oroszországnál alkalmasabb arra, hogy a Balkánon a civilizáció ügyét előbbre vigye”.¹⁸⁶

3.5.2.5. A konzervatívok külpolitikai irányváltása

Az 1882. év második felének figyelemreméltó történése volt az oroszországi közhangulat alapvető megváltozása külpolitikai kérdésekben. A változás Burián szerint valójában már az orosz-török háború óta megfigyelhető volt, de a döntő fordulat csak most, 1882 végén következett be. A dalmáciai és hercegovinai felkelés okozta diplomáciai feszültséget ekkor már csak múltó epizódnak értékelte, és a pánszláv körök háborús propagandája sem tűnt már olyan veszélyesnek a szemében. „Csak a keleti politika zászlóvivői ragaszkodtak a régi entuziazmus fikciójához, és harci kiáltásaikkal elvonták a figyelmet a tömegek növekvő közönyösségéről” – írta 1883. januári helyzetjelentésében. „Az elmúlt tavasszal és nyár elején Akszakov és Katkov még buzgón csörtették kardjukat. Ők és

---

¹⁸⁵ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 14. Jänner 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹⁸⁶ Uo.

híveik azonban újra és újra kénytelenek voltak megtapasztalni, hogy a kedvező alkalom végleg elúszott.” Amikor a felkelés a megszállt területeken újabb általános diplomáciai válsággal fenyegetett, Akszakovék „a keleti kérdés újbóli napirendre kerülését remélték, és azt, hogy ismét feltámad a régi lelkesedés. Szkobelev halála azonban leghatásosabb fegyverüket ütötte ki a kezükből.” A tábornok halála nagy hatással volt a szlavofilekre, akik ettől kezdve elveszítették bátorságukat: „A Boszniában és Hercegovinában bekövetkezett eseményeket csakúgy, mint a legutóbbi delegációs ülés történéseit először nagy felháborodással, de hamarosan inkább beletörődéssel kommentálták, és az osztrák-német szövetség publicisztikai megtárgyalása óta teljes visszavonulót fűjtak.”¹⁸⁷

Burián néhány idézetet is közölt a moszkvai konzervatív sajtóból, amelyek ennek a fordulatnak utolsó állomásait jelzik. Ahhoz képest, hogy nem is olyan régen még Bosznia és Hercegovina várt annexióját a Monarchia és Oroszország közti casus bellinek tekintette, 1882. november 6-án így írt Katkov a Moszkovszkije Vedomosztyiban: „A jelenleg fennálló körülmények között Ausztria-Magyarország számíthat arra, hogy senki sem fogja a berlini szerződés megsértése miatt felelősségre vonni, és senki sem fogja követelni Bosznia és Hercegovina visszaadását jogos birtokosának, vagyis Törökországnak. Ebből azonban semmi esetre sem következik, hogy a jövőben nem jöhet el a pillanat a tartományok jogainak tüzetesebb felülvizsgálatára, amelyeket most Ausztria bitorol. Ezt előrelátva az osztrák politikusok ki akarták használni a kedvező pillanatot, hogy ha a hatalmak nem is kifejezett, de legalábbis hallgatólagos jóváhagyásával kész helyzetet teremtsenek.”¹⁸⁸

November 7-én így írt Katkov: „Németországnak szüksége van a békére, és... számunkra nagy elégtétel látni, hogy ez biztosítva van. De honnan és miért volt az egész háborús felindulás Oroszország ellen, amellyel a német sajtó még a legutóbbi napokban is ámította magát? A Post például gyűlékony anyagokról beszélt keleten. De hol találhatók ezek? Oroszországban nincsenek gyűlékony anyagok. Ha ilyenek a Balkán-félszigeten halmozódtak fel, akkor ez nem Oroszország által, hanem a Németországgal szövetséges Ausztria kezei által történt”.¹⁸⁹

December 2-án ezt lehetett olvasni a Moszkovszkije Vedomosztyiban: „Joggal remélhetjük, hogy az új orosz külügyminiszter találkozása a német kancellárral előkészíti a talajt a két hatalom közötti megegyezésnek, ami mindkét részről kívánatos lenne. Az Oroszország és Németország között történelmileg kialakult kapcsolatok fenntartása érdekében

---

¹⁸⁷ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 14. Jänner 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Uo.

nincs szükség sem különleges erőfeszítésekre, sem valamilyen 5 évre kötött szerződésre, hanem csupán egészséges értelemre és hazafiságra a vezető személyiségek részéről. Sem a közönség megtévesztésére szított hírlapi vita, sem rosszindulatú pártok machinációi nem zavarhatják a két hatalom kapcsolatait, amelyek valóságos érdekei mindenhol érintik, de sehol sem keresztezik egymást.”¹⁹⁰

Ez után az egyetlen cikk december 3-án, amellyel Katkov beleszólt az osztrák-német szövetségről szóló vitába: „A kérdés, hogy létezik-e írott vagy íratlan szövetség Ausztria-Magyarország és Németország között, amivel mindkét ország sajtója oly sokat foglalkozott, Oroszország számára semmilyen jelentőséggel nem bír. Oroszországnak nem szükséges egy harmadikkal is szövetségben lennie, és nyugodtan rábízhatja a második vagy a harmadik szerepét Ausztria-Magyarországra a maga dualizmusával. Ha bebizonyosodik, hogy ez a híres szövetség Oroszország ellen irányul, hogyan lehetne akkor ő ebben a harmadik? Ha viszont a megállapodás Oroszország alapvető érdekeit nem érint, milyen indítékból csatlakozott volna ez utóbbi a szövetséghez? Ha Oroszország pontosan tudja, hogy mit akar, akkor kapcsolatai baráttal és ellenséggel egyaránt megfelelően alakulnak. Oroszország érdekei most nem kívánnak mást, mint Oroszország ügyeit és tekintélyét erős, megfontolt és felelősségteljes kezekre bízni. Isten óvjon bennünket a jövőben is a könnyelműségtől úgy a politikában, mint minden más ügyben. A nemzeti politika nem meggondolatlan és kompromittáló nagyozolásból áll, hanem higgadtságból és a haza iránti kötelességeink őszinte felfogásából.”¹⁹¹

Akszakov is a korábbinál jóval békésebb húrokat pengetett a Duna-kérdéssel kapcsolatban december 11-én megjelent cikkében, míg végül december 30-án megjelent Katkov nagy békepárti írása, amelyben egy Oroszország és Németország közötti háborút a „képtelenségek képtelenségének” nevezett. Csodálatát fejezte ki Bismarck kancellár iránt, Giers külügyminiszter pozícióját teljesen biztosnak nevezte, s végül cáfolta, hogy általános jelenség lenne a németellenesség Oroszországban.¹⁹²

„Az idézett helyek” – zárta sorait Burián – „alig érdemelnének figyelmet, ha nem állnának olyan feltűnő és szöges ellentétben a két hangadó konzervatív publicista korábbi megnyilatkozásaival”. Az általános politikai hangulat tehát alaposan megváltozott, és e fordulat hatása alól „az orosz történelmi küldetés e lánglelkű szónokai” sem tudták kivonni magukat, akik „immár az árral úsznak”. A nagy fordulatot, amely az orosz külpolitikai gondolkodásban 1882 végére bekövetkezett, Burián egyetlen szóban foglalta össze:

---

¹⁹⁰ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 14. Jänner 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 242, Moskau.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Uo.

„kijózanodás”. Az a szlávság ügye iránt megnyilvánuló túlfűtött lelkesedés, amely 1876-1877-ben az egész művelt orosz társadalmat hatalmába kerítette, és amit maguk az orosz publicisták „szláv láznak” neveztek, Burián szerint végérvényesen elmúlt.¹⁹³

Az 1883. és az 1884. esztendő viszonylagos nyugalmat hozott a külpolitikában. Katkov 1884. januári, újévi cikkében elemezte az aktuális külpolitikai helyzetet, és kénytelen volt elismerni azt az önmérsékletet, amelyet Ausztria-Magyarország keleti politikájában tanúsít, és a békét biztosnak nevezte.¹⁹⁴

Az 1884. szeptember 15-e és 17-e között az orosz-lengyelországi Skierniewicében tartott három császár találkozó oroszországi visszhangja viszont jó példa arra, hogy ebben az időben Katkov inkább egyetértett a kormány külpolitikai irányvonalával, mint Akszakov, aki ismét a régi, harcias hangján szólalt meg, és ha áttételesen is, de komoly kritikával illette a hivatalos külpolitikai irányt. Szentpétervár legrégibb és egész Oroszország második legrégibb újságja, a német nyelvű Sankt Petersburger Zeitung, miután felidézte az elmúlt évek külpolitikai konfliktusait, elégedetten állapította meg, hogy nem is olyan régen még elkerülhetetlennek tűnt a háború Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia között, de a két nagyhatalom viszonyában azóta jelentős javulás történt. A szentpétervári lap az enyhülést a Monarchiában történt személycserékkel magyarázta, nevezetesen Gustav Kálnoky külügyminiszteri és Anton Wolkenstein szentpétervári nagyköveti kinevezésével, ami lehetővé tette az érdekek kölcsönös elismerésén alapuló együttműködést. Katkov is azon meggyőződésének adott hangot, hogy Oroszország és Ausztria-Magyarország együttműködése biztosítja a békét, ami mindkét hatalomnak egyformán érdeke.¹⁹⁵

Moszkvában nem keltett különösebb visszhangot a skierniewicei találkozó, Burián is csak egy rövidebb jelentésben foglalkozott a különben jelentős diplomáciai eseménnyel. A moszkvai lapok általában méltatták az uralkodók erőfeszítéseit a béke megőrzésére, ami nemcsak a három érintett hatalom, hanem egész Európa érdeke. Nem úgy Akszakov, aki ismét a régi hangon írt Ruszban a Monarchia balkáni jelenlétéről és terveiről: „A béketeremtő gyakran rákényszerül, hogy kardot rántson, és időről időre véres ítéletet tartson azok felett, akiknek védelmezőjeként igyekszik feltűnni. Belefáradva ebbe az állapotba Ausztria-Magyarország arra törekszik, hogy az okkupációt annexióvá változtassa. Hogyan lehet majd

---

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ Ez persze nem zárta ki azt, hogy Rudolf trónörökös és felesége boszniai látogatásának visszhangját és jelentőségét vezércikkében minden eszközzel igyekezzen jelentéktelennek beállítani.

Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 13. Jänner 1884. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 251, Moskau.

Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 3. Mai 1884. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 251.

¹⁹⁵ Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und

ezt az eseményt a status quora alapozott megállapodással összhangba hozni?”¹⁹⁶

3.5.2.6. A moszkvai polgármester lemondása

A moszkvai főkonzul 1883 elején úgy látta, nem annyira Akszakov és Katkov az, akik alakítják a közhangulatot, hanem inkább a közhangulat alakítja őket. Ha ez országos szinten igaz is volt, Moszkvában továbbra is megőrizték befolyásukat, és éppen Katkov volt az, aki 1883 augusztusában elérte a moszkvai polgármester menesztését. Az ürügyet az a beszéd szolgáltatta, amelyet a polgármester a májusi koronázás alkalmából összegyűlt tartományi polgármesterek számára rendezett lakomán mondott. A beszéd nem keltett volna feltűnést, ha az osztrák és a magyar sajtó, nevezetesen a Neue Freie Presse és a Pester Lloyd nem csinál politikai ügyet belőle. A helyi lapok először tudomást sem vettek róla, és csak ezután kezdtek foglalkozni az esettel.¹⁹⁷

A moszkvai polgármester, Borisz Nyikolajevics Csicserin – a későbbi szovjet külügyminiszter nagybátyja – korábban tanár volt a helyi egyetemen. Igazi polihisztor volt: jogász, filozófus és természettudós, jelentős politikaelmélet és politikatörténeti, illetve kémiai, zoológiai és geometriai művek szerzője. Burián tudni vélte róla, hogy „polgármesterré választását néhány befolyásos embernek köszönhetette, akik úgy állították be őt a helyi választók előtt, mint ő Felsége, a cár számára a legelfogadhatóbb jelöltet”. A helyi sajtó persze rögtön támadást intézett az osztrák és a magyar lap ellen, azzal vádolva őket, hogy az egészét úgy akarják beállítani, mintha „a koronázási ünnepségek során forradalmi szavakat vágtak volna a cár arcába”. Katkov és Akszakov lapjaikban mély felháborodással utasították vissza a külföldi újságírók állításait, és azzal vádolták őket, hogy koholmányaikkal rossz híret akarják kelteni Oroszországnak Európában.¹⁹⁸

A zárt körben elhangzott, de később kiszivárgott beszédet forrásai alapján Akszakov rekonstruálta és így tette közzé a Ruszban, aminek utána Burián közölte a fordítását. E szerint a moszkvai polgármester beszédében előbb az orosz társadalom betegségeit vette számba, majd kifejezte kétségét, hogy ha a kormány nemcsak protokolláris jelleggel, hanem hivatalosan is összehívna a tartományok polgármestereit, hogy közreműködésüket Oroszország belső viszonyainak és külkapcsolatainak megjavításában igénybe vegye, akkor

---

Russland 1882-1908. 33-34.

¹⁹⁶ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 29. September 1884. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 251, Moskau.

¹⁹⁷ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 11. Juli 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

ők talán hallathatják majd a hangjukat, „mindenki a magáét, ahogy éppen eszébe jut, anélkül, hogy gondolatainkat alaposabban kidolgoznánk, ezeket egymással előzetesen kicserélnénk és megvitátnánk. Tanácsok és vélemények zilált kórusa lennénk csupán, amelynek úgylis betömnék a száját. Nem jogokról van szó, mi nem követelünk jogokat, de készen kell állnunk, hogy kövessük a kormány hívását, és mostani egyesülésünk nem fog következmények nélkül maradni, ha innen magunkkal visszük az együvé tartozás tudatát, amely bennünket a szeretet minden szent érzésével a trónhoz és a hazához fűz.”¹⁹⁹

Ez a beszéd félreérthetetlen utalás volt a 17. századi orosz parlament, a Zemszkij Szobor esetleges összehívására. Katkov a Moszkovszkije Vedomosztyiban úgy tett, mintha a külföldi lapokból értesült volna először a beszédéről. Kétségét fejezte ki az iránt, hogy Csicserin, aki ismert feltétlen lojalitásáról, ilyen dolgokat mondhatott volna, és még kevésbé valószínű, hogy talált volna olyan hallgatóságot, amely hajlandó lenne ilyeneket végighallgatni. De ha mégis elhangzottak ilyen értelmű szavak, akkor azok csak a magánvéleményét tükrözték, mivel Csicserin az eseményen senkit sem képviselt, legkevésbé Moszkva városát. Akszakov is éles kritikával illette a külföldi sajtót. A moszkvai polgármester hazaszeretetét és lojalitását sohasem lehetett kétségbe vonni – írta a Ruszban –, és kijelentései egyáltalán nem forradalmiak, sőt több pontban egyeznek az ő személyes meggyőződésével.²⁰⁰

Burián az esetről úgy vélekedett, Csicserin beszéde nem olyan eget rengető, mint amilyennek Katkov beállította, és ahogy azt a hazai újságok tálalták. Politikai jelentősége a beszédnek egyáltalán nincs, inkább egyfajta tünete az orosz politikának. A moszkvai polgármester felfogása Burián szerint „haladó nemzeti”, és „nagyjából félúton helyezkedik el Akszakov orosz ábrándjai és a liberálisok felzárkóztató törekvései között”. A polgármester nem akart politikai programot kifejteni, sem jogokat követelni, mivel szavait nem a nyilvánosságnak szánta. Egyszerűen kihasználta az alkalmat, hogy felvessen egy problémát, amely minden gondolkodó oroszzt foglalkoztat, nevezetesen „az orosz társadalmi organizmus tétlenségét”, továbbá, hogy érintsen egy lehetőséget, amelyről a moszkvai irányzathoz tartozók széles körben beszélnek, nevezetesen, hogy a kormány előbb vagy utóbb felhívással fog fordulni a vidék képviselőihez, hogy tanácsaikkal segítségére legyenek Oroszország belső bajainak orvoslásában. Ezért a hűvös elutasítás Katkov részéről, aki közismerten a zemsztvók ellenzője, és ezért az elismerés Akszakov részéről, aki az óorosz Zemszkij Szobor

---

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 11. Juli 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

²⁰⁰ Uo.

összehívásának élharcosa. Egy biztos: nyugat-európai mintájú alkotmányra senki nem gondolt, sem Csicserin, sem hallgatósága, ezért szükségtelen ennek a beszédnek különösebb jelentőséget tulajdonítani. Elég valószínű, hogy Csicserin, aki Akszakovnak már túlságosan nyugatos, a Zemszkij Szobort valamivel modernebb formában képzei megszervezni, mint amilyen III. és IV. Iván idejében volt, amiről viszont Akszakov álmodozik. De hogy alkotmányt követeljen, az egészen biztosan nem jutott eszébe. Csicserin szavai azért bizonyos szempontból mégis figyelemre méltóak, mert megmutatják, milyen erősen él a szervezeti reformok szükségességének tudata nemcsak a liberális táborban, hanem a konzervatív értelmiségi körökben is.²⁰¹

Azonban az ügy ezzel még nem ért véget. Csicserin augusztusban benyújtotta lemondását, és pedig Burián értesülései szerint felülről jövő nyomásra. „Barátai és nem az ellenségei törték ki a nyakát. Mindenki szemet akart hunyni a beszéd felett, de a külföldi újságok túlzó kommentárjai arra készítették a kormányt, hogy foglalkozzon az üggyel, és eltávolítsa Csicserint. Ez az intézkedés teljesen Katkov ösztönzésére történt.” Más kérdés, hogy Moszkva városát nem érte nagy veszteség a polgármester lemondásával, mivel „Csicserin egy tehetséges és nagy tudású, de a viszonyoktól kissé távol álló polgármester volt, aki hivatalát csak ugródeszkának tekintette”.²⁰²

3.5.2.7. Találkozó Ivan Akszakovval

Burián Istvánnak a Moszkvában töltött évek során többször is módja volt személyesen találkozni Ivan Akszakovval. Egyik emlékezetes találkozásukra 1883 nyarán került sor, amikor Buriánnak alkalma nyílt felkeresni őt Moszkva melletti nyaralójában, és hosszabban elbeszélgetni vele. A látogatás során szerzett benyomásairól november 22-én küldött jelentést Bécsbe, amelyben elismerte, sohasem kereste kifejezetten Akszakov ismeretségét, hanem csak kihasznált egy kedvező alkalmat, és tulajdonképpen Akszakov volt az, aki rendkívül barátságosan meghívta őt magához nyári rezidenciájára. Buriánnak könnyű dolga volt, hogy minden lehetséges kérdésről egészen kötetlenül hagyja őt beszélni, mivel „semmi sem jellemző rá kevésbé, mint a zárkózottság, és szemlátomást remekül szórakozott azon, hogy egy magyar, mint az ősellenség képviselője előtt fejtheti ki nézeteit”.²⁰³

²⁰¹ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 11. Juli 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

²⁰² Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. August 1882. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

²⁰³ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. November 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

„Törekedtem megismerni” – írja Burián – „gondolatainak mélységét és ítélőképességének mértékét, és igazi fanatikusként találtam őt, aki szívélyes és őszinte, de képtelen a dolgokat magasabb nézőpontból szemlélni vagy megőrizni hidegvérrel, ítélőképessége gyenge, nézetei egyoldalúak, és ennek következtében a legjobb szándék mellett is majdnem mindig igazságtalanok”. Ami politikai nézeteit illeti, a személyes találkozás Burián megítélése szerint nem sok újat hozott ahhoz képest, amit már korábban tudott róla. „Tanulságos volt azonban őt a maga igazi valójában, újságírói kertelés nélkül és mindenféle érzékenység iránti kímélet nélkül hallani beszélni.”²⁰⁴

Nem kétséges – írta Burián –, hogy ha Akszakovon múlna, Oroszország nem várna holnapig, hanem már ma hadat üzenne az Osztrák-Magyar Monarchiának. De a legkevésbé sem abban a vak hitben, hogy az orosz fegyverek győzedelmeskedni fognak a szövetséges Ausztria-Magyarország és Németország impozáns katonai ereje felett. Ő ugyanis egy Oroszország számára szerencsétlen kimenetelű háborút jótékonnak tartana abból a szempontból, hogy Oroszország visszatérne eredeti küldetéséhez, amelyhez a berlini szerződés aláírásával hűtlenné vált. „Oroszország ugyanis ezzel olyan mély letargiába esett, hogy egy erős, csaknem iszonyú megrázkódtatásra lenne szüksége ahhoz, hogy új életre támadjon.”²⁰⁵

Akszakov szerint Ausztria-Magyarország keleti előrenyomulásért Németországot kétszeresen is felelősség terheli, mert nemcsak a szokásos frázisról van szó, hogy Ausztria-Magyarország azért törekszik kelet felé, mert német vetélytársa kiszorította a Német Birodalomból, hanem a Monarchia keleti politikájában egy általános német „Drang nach Osten” kísértetét is felfedezni vélte. Akszakov felfogásában Ausztria-Magyarország csupán eszköz a németek kezében és előretolt bástyája a német terjeszkedésnek, a német áruk, telepések és szellemi tőke keleti térhódításának. Mindez szerinte veszélyt jelent a „keresztény keletre”, amely nézete szerint szláv és ortodox kell, hogy maradjon. A német-osztrák politika célja azonban a kelet elnémetesítése és katolikus hitre térítése. „Magyarország pedig csupán egy vak, és a szlávssággal fennálló ellentétei miatt nagyon hasznos eszköz a német politika kezében.”²⁰⁶

A beszélgetés során Burián megállapíthatta, hogy Akszakov kész tényként kezeli Ausztria-Magyarország balkáni annexiós terveit, és nem tud belenyugodni Bosznia-Hercegovina osztrák-magyar megszállásába. Az okkupáció az, ami miatt a Monarchia

---

²⁰⁴ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. November 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ Uo.

politikája a leginkább elfogadhatatlan a számára. Hiába bizonygatja Ausztria-Magyarország keleti törekvéseink békés, civilizatórikus jellegét, ő ezt mindaddig nem hiszi, amíg a megszállt területeket ki nem ürítik. „Oroszország felszabadítja a keresztény keletet, Ausztria pedig elorozza az önzetlen és nagy véráldozattal járó orosz győzelem gyümölcseit. Ez Akszakov sztereotip felfogása a mi keleti politikánkról, amit beszélgetésünk során heves indulattal fejtegetett. Ennek megfelelően Ausztria-Magyarország és Németország szolidaritását Akszakov úr egészen természetesnek találja.”²⁰⁷

Ami az orosz keleti politika távolabbi céljait illeti, Akszakov továbbra is a szlavofilek régi tételeit hirdeti „némi opportunistá megsejorításokkal”. Így azt állítja, Oroszország a jövőben csak akkor tart igényt Konstantinápolyra, ha Törökország elkerülhetetlen összeomlása után nem adódna jobb megoldás. „Konstantinápolynak ismét görögnek, vagyis ortodoxnak kell lennie, és nem szabad Oroszország ellenségeinek kezébe kerülnie. Mivel a görögök erre nem alkalmasak, így nem marad más, mint a bolgárok vagy Oroszország.” Akszakov számára magától értetődő, hogy egy Ausztria-Magyarország elleni győztes háború után Oroszországnak kötelessége lenne a ruténeket, vagy ahogy ő nevezi őket, a galíciai oroszokat a lengyel elnyomástól megszabadítani és a nagy anyanemzettel egyesíteni.²⁰⁸

A hivatalos orosz külpolitikáról és általában a kormányról Akszakov véleménye igen lesújtó volt. Mivel a kormány nem az ő eszméi megvalósításán dolgozik, előszeretettel vádolja nemzeti kötelességei iránti hűtlenséggel. Régi haragja a berlini szerződés ellen ismét fellobbant, amikor pár hónappal ezelőtt újabb hírlapi polémia bontakozott ki a berlini szerződésről, amely során egy német lap, a Norddeutsche Allgemeine Zeitung Oroszország szemére vetette, hogy minden ok nélkül vádolja a német kancellárt a kongresszuson elszenvedett megaláztatásáért. A kancellár valójában az orosz meghatalmazottak által a kongresszuson előterjesztett javaslatok közül egyetlen egyet sem utasított el. „Akszakov ezt szó szerint értette, és ez egyik kedvenc témája, amelyre gyakran visszatér, és amiért az orosz diplomáciát olyan jelzőkkel illeti, amelyeket inkább nem idéznék.”²⁰⁹

Vendéglátója nézeteinek ismertetése után Burián feltette a kérdést: igaz, hogy Akszakov és társai ma kisebbségben vannak Oroszországban, de nem fog-e ez a jövőben hirtelen megváltozni, ismerve az oroszok szenvedélyességét és természetük lobbanékonyágát? Nem fog-e valamilyen esemény vagy egy hirtelen nemzeti hangulat hatására ismét fellobbanni a régi lelkesedés? Erre Burián szerint csak a jövő adhat feleletet.

---

²⁰⁷ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. November 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ Uo.

Már 1883. január 14-i jelentésében részletesen foglalkozott az orosz liberálisokkal, elemezve helyzetüket és befolyásukat a cári birodalom külpolitikájára. Akkor úgy találta, hogy ha az események egészére nincsenek is döntő befolyással, számszerűen mégis elég erősek ahhoz, hogy ellensúlyt képezzenek a szélsőséges irányzatokkal szemben. Ezt a megállapítását most azzal egészítette ki, hogy „a szlavofil eszméknek az országban stabil ellensúlyuk van a liberális táborban. A liberalizmus, mint általános tendencia még konkrét program nélkül, de gyors emelkedésben van Oroszországban.” Hogy milyen szerep jut majd nekik a birodalom belső viszonyainak rendbetételében, egyelőre még nem tudható. Annyi bizonyos, hogy a szlavofil külpolitika minden formáját elutasítják, és egyetértenek abban, hogy Oroszországnak kifelé elég saját tekintélyét védelmeznie, egyébként minden erejét belső problémái megoldására kell összpontosítania.²¹⁰

Végezetül Burián reménységének adott hangot, hogy „az aktív szlavofilizmus napjai meg vannak számlálva, ha mostani letargiája időt ad a liberalizmusnak, hogy a nemzeti szenvedélyekkel szemben minden körülmények között elégséges ballasztta növekedjen”. Bosznia-Hercegovina államjogi helyzetének végső rendezése valószínűleg döntő lesz a szlavofilizmus sorsára nézve. „Az emberek, akik ma egyáltalán még veszik a fáradságot, hogy Ausztria-Magyarország keleti politikája ellen szónokoljanak, rendszerint Boszniát választják támadási célpontnak, és mivel az okkupáció valaha egész Európa jóváhagyásával történt – beleértve Oroszországot is –, így a megszállt tartományok bizonyossággal várt annexióját tekintik olyan pillanatnak, amikor Oroszország kénytelen lesz hadat üzeni, hacsak nem akarja a szlávok körében élvezett kiváltságos helyzetét egyszer és mindenkorra elveszíteni. Talán ez lesz az utolsó próbája életképességüknek. Mert ha a dolgok történelmi fejlődését lemondón tudomásul veszik, vagy ha a szlavofilizmus varázsa nem tudja visszanyerni erejét befelé és kifelé, valószínűleg örökre lekerül a politika porondjáról.”²¹¹

3.5.2.8. Pánszlávizmus – eszme és valóság

Burián István személyes tapasztalatai és benyomásai alapján 1885-ben mérleget vont a pánszlávizmusról, amikor tanulmányt tett közzé a Budapesti Szemlében „Oroszországból Oroszországról” címmel. A moszkvai főkonzul helyesen látta, hogy „a pánszlávizmus egyesíteni akarja az összes szlávoknak akár anyagi, akár erkölcsi erejét azon célból, hogy

²¹⁰ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. November 1883. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 247, Moskau.

²¹¹ Uo.

növelje jelentőségét és relatív súlyát e népcsaládnak, s azt előtérbe helyezze a germán és latin népek mellé, sőt a tan rajongói szerint, azok elé. Mesterségesen és doktrína által akarja létrehozni a szlávokra nézve azt, amit természetes történelmi fejlődés eredményezett a nyugat-európai népeknél.”²¹²

Viszont a szláv népek mindegyike – akárcsak a germán és latin népek – saját nemzeti karakterrel bír, mások a hagyományaik és törekvéseik, ezért ha akarnának, akkor sem tudnának egy közös szláv birodalomban egyesülni. A pánszlávizmus ellenben tagadja a szláv népek eltörölhetetlen individualitásait, hogy saját programja szerint elérje azt, amit a másik két európai népcsoport népei függetlenül, egymás mellett, sőt egymás ellen elértek. „A pánszlávizmus tehát vagy elméleti agyrém, vagy csak egy gyakorlati politikai koncepció lappanghat benne a nyelv- és fajrokonság címere alatt.”²¹³

A pánszlávizmus – Burián szerint – a valóságban nem más, mint Oroszország törekvése szellemi és művelődési hegemoniára a testvérnépek fölött. A pánszlávizmusnak, ha volt is pozitív célja, az csak addig volt, amíg a balkáni szláv népek török uralom alatt éltek, melyeket Oroszország anyagi segítségben részesíthetett. Jelenleg a Balkán-félszigeten a szlávok majdnem mind fel vannak szabadítva. Ezért az aktív pánszlávizmus ideje – Burián ítélete szerint – lejárt. „Ezentúl a pánszlávizmus már mást jelent: hódítást vagy hegemoniát.”²¹⁴

Burián szerint épp ebben tévedett a legnagyobbat Oroszország. Az orosz hegemoniát ugyanis a testvérnépek egyike sem fogadta el soha. Amíg török uralom alatt éltek, mindig szívesen fogadták Oroszország segítségét, de egyenként majdnem mindegyikük az oroszoknál feljebbvalónak tekinti magát. Mintha csak éreznék mindannyian, hogy bár kisebbek, mégis sok tekintetben érettebbek és fejlettebbek az oroszoknál: „Úgy érezhetik magukat Oroszország mellett, mint egy közönséges felnőtt személy egy oly gyermek mellett, melyből talán valamikor óriás vagy lángész lesz, de melynek azért egyelőre sem tanácsait nem követné, sem gyámságát el nem ismerné.”²¹⁵

Ezért a pánszlávizmus egyetlen szláv vidéken sem lett soha népszerű mozgalommá. A szláv népek körében egyszerűen nincs olyan kötelék, amellyel szorosan egymáshoz lehetne fűzni őket. „Ami van, az elmélet és frázis, nem elég arra, hogy csak kettőjük közt is tudott volna rokonszenvesebb viszonyt létesíteni. Oroszországot pedig éppen örvény választja el a többi szlávorságtól. A csehek, lengyelek, horvátok, szlovákok a nyugati civilizáció körébe

---

²¹² Rajeczi István: Oroszországból Oroszországról. Budapesti Szemle, 42. kötet, 100. szám. 69.

²¹³ Uo. 69-70.

²¹⁴ Uo. 70.

kerültek be. A nyugati kultúra határvonala Lengyelország határain túl volt. Ami azon belül fekszik, azzal Oroszországnak semmi közössége nincs. Ez pedig lényeges pont, melyet nehezen küszöbölhet ki politikai kombináció.”²¹⁶

A szlávok körében megfigyelhető ellentmondás Oroszország nagysága és ereje, valamint a többi szláv nép régi kultúrája és fejlettsége között szintén akadályozza a szláv népek egyesülését nemcsak orosz, hanem bármilyen más vezetés alatt: „Mint egy örökös félreértés megy keresztül ez a vonás Oroszország viszonyán a nyugati szlávokhoz, de sőt még a déliekhez is.”²¹⁷

Oroszországban valahol mindig érezték ezt az ellentmondást, mely az elméleti pánszlávizmus követelményei és a szlávokhoz fűződő valóságos viszony közt feszült. A szlavofil iskola legjobb szellemei, így például Georgij Szamarin, Konstantin Aksakov (Ivan Aksakov bátyja), Alekszander Herzen saját eszméik ellentmondásait az ortodoxia segítségével próbálták feloldani, amikor az ortodoxiát nevezték meg, mint az egész szlávorságot egyesíteni képes eszmét. Azonban Oroszország azon óhaja, hogy az egész szlávorság a keleti egyházban egyesüljön, eleve kudarcra van ítélve, hiszen a szlávok jelentős része nem ortodox, hanem katolikus. Így Burián szerint „az ortodoxia határozottan ártott a pánszlávizmusnak. Oroszországban sokan már kezdik belátni, hogy nehéz ama két zászlót egymás mellett lobogtatni.”²¹⁸

Balkáni tapasztalatai alapján úgy látta, a szerbek és a bolgárok ugyan ortodox szlávok, de ezek a népek mégsem tartoznak Oroszország kulturális befolyása alá. E két nép, dacára annak, hogy önálló politikai létét nagyrészt Oroszországnak köszönheti, inkább a nyugat felé orientálódik. Ráadásul az ortodoxia maga is más jelleget öltött a Balkánon, mint Oroszországban. E tekintetben a szerbek és a bolgárok sokkal közelebb állnak a görögökhöz és a románokhoz. A balkáni országokban nagyra értékelték Oroszország segítségét, de befolyását sohasem. A balkáni népek az önálló politikai élet fonalát ott szeretnék fölvenni, ahol azt a török hódítás kettévágta. A nemzeti egyházak a török uralom alatt is megőrizték a nemzeti nyelvet és öntudatot. „Oroszország aztán csodálkozással és némi megütközéssel tapasztalta, hogy a felszabadított népek nem oly puhán követték vezetését, mint ahogy azt elvárni jogában hitte. Főképp az orosz kultúra nagyon csekély varázst gyakorol a déli szlávoknál, akik a nyugat művelődési befolyása iránt ellenszenvet nem táplálnak.

---

²¹⁵ Uo.

²¹⁶ Rajeczi István: Oroszországból Oroszországról. 70.

²¹⁷ Uo. 70-71.

²¹⁸ Uo. 71.

Tekintetüket szívesebben fordítják nyugat felé.”²¹⁹

A pánszlávizmusnak Oroszországban a szlavofilek voltak a prófétái és apostolai. Működésük teljesen haszontalan és eredménytelen maradt volna, ha nem élesztik fel sikerrel a russzofilizmust, a műveltebb osztályok visszatérését a nemzeti érzéshez és kultúrához. Burián István szerint ebben áll a pánszlávizmus igazi jelentősége.²²⁰

3.5.3. Oroszország vallásos viszonyai

Egy 1884. február 22-én kelt miniszteri utasításban arra vártak választ Burián Istvántól, mekkora az esélye a közeljövőben egy általános ortodox zsinatnak. A koszkvai főkonzul válaszában kifejtette, hogy a közelmúlt eseményei megmutatták, amint egy keleti keresztény ország felszabadul a török elnyomás alól, nem szorul rá többé Oroszország támogatására, és nem is lát már támaszt benne, ami pedig korábban magától értetődő volt. A Balkánon a török uralom idején az egyház vált a nemzeti identitás őrzőjévé és letéteményesévé, ezzel magyarázható az ortodox nemzeti egyházak kialakulása, ami Burián szerint nem annyira oka, mint inkább következménye volt az ortodox egyház merev mozdulatlanságának. A nemzeti egyházszervezet viszont tovább erősítette a változatlanságot, és hozzájárult ahhoz, hogy az ortodox egyházból ma hiányzik az expansziós képesség. Ráadásul egy ortodox keresztény országban az egyház teljesen az állam ellenőrzése alatt áll. Így ha össze is gyűlnének a teljes ortodox kereszténység képviselői, ez nem lenne igazi egyetemes zsinat, amelyet az egész keleti keresztény világ elfogadna magára nézve kötelező érvényűnek. Ezért Oroszország sem erőlteti egy ilyen gyűlés összehívását. Ugyanakkor a konstantinápolyi pátriárka kétségbevonhatatlan szellemi tekintély az ortodox kereszténységben, és ez az egyik ok, amiért Oroszországot annyira vonzza Konstantinápoly és a tengerszorosok. Különbö az egyházi élet egész keleten hanyatlóban van, újbóli felvirágzása viszont lehetetlenné tenné Oroszország azon törekvését, hogy az ortodox világban egyházi hegemoniára tegyen szert.²²¹

Burián István legközelebb egy évvel később, 1885-ben foglalkozott ismét egyik jelentésében Oroszország vallásos életével. Akkor a szlávást keresztény hitre térítő Szent Cirill és Metód április 18-án esedékes millenniumi ünnepségeinek előkészületeiről adott hírt,

---

²¹⁹ Rajeczi István: Oroszországból Oroszországról. 71-72.

²²⁰ Uo. 73.

²²¹ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. April 1884. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 251.

amelyekből Moszkva, mint Oroszország vallási és nemzeti életének középpontja, ez alkalommal is kivette részét. Az eseményt eredetileg a szlávság nagy, közös nemzeti ünnepének szánták, de mivel „ez az elképzelés a tömegekben nem talált megértésre, az ünnep Oroszországban egy egyházi és hivatalos megemlékezésre, a szlávság apostolainak életútját népszerűsítő írások tömeges szétosztására, valamint néhány jótékonyági és kulturális alapítványra fog korlátozódni, minden demonstratív jelleg nélkül”.²²²

Az 1884. február 22-i miniszteri utasítás, amely választ várt az egyetemes ortodox zsinat kérdésére, ráirányította Burián figyelmét Oroszország vallási viszonyaira. A kérdéssel április 22-i jelentésében foglalkozott először részletesebben, aztán hozzálátott egy tanulmányhoz, amely az „Oroszország vallásos viszonyai” címet viselte, és amelyet 1884 júniusában fejezett be. Ez az írása még az év folyamán meg is jelent a Budapesti Szemlében.

A tanulmány kiindulópontja az a megállapítás volt, hogy „az orosz népnek látszólagos hitettség alatt nagy ellentétek és mélyen ható szellemi mozgalmak lappanganak”. A hivatalos egyház ezeket amennyire lehet, igyekszik elfedni, de a felszín alatt igazi vallási sokszínűség rejlik. Burián szerint tehát „amilyen egyszerű kimondani a hagyományos tételt az orosz nemzet egy hitéről, éppen oly tarka és bonyolult a valóságban e nép vallásos életének képe”. Szó sincs tehát arról, ami Nyugat-Európa számos országára jellemző volt a 19. század második felében, hogy Oroszországban is kezdene eluralkodni a vallási közöny. „Az oroszok metafizikai szükségletei ugyanis nagyobbak, mint a legtöbb más népé.” Az már más kérdés, hogy az uralkodó vallás mai állapotában nem elégíti ki őket.²²³

A kereszténység, ahogy azt Oroszország annak bizánci formájában egykor megismerte és átvette, tökéletesen megfelelt az orosz nép lelki alkatának, mert „inkább hatott az érzületre, mint a gondolkodásra, főképp amazzt táplálta és fejlesztette. A keleti egyház a népet változatos formaszerűségével minden életviszonyában megragadja, de anélkül, hogy a lelkiismeretet kínozná, s nagy szellemi vagy erkölcsi erő kifejtést kívánna követőitől”. Az ortodox egyház formális követelményeinek, a sok böjtnek, a háromszori keresztvetésnek, térdhajtásnak, gyertyagyújtásnak és szentkép-tiszteletnek a nép örömmel vetette alá magát, mert „hisz egyebet vallása valósága tőle nem követelt, ez foglalkoztatta folyton Istennel, kiből erősen és elevenen hitt, s kívül e cselekményekkel fenntartotta a szünet nélküli összeköttetést. Nagy erkölcsi erő kifejtést az óhitű egyház híveitől nem követelt.” Így az ortodoxia gyorsan összenőtt az orosz nép lelkületével: „a népet nem vitte nagyon előre, maga sem haladt, sőt formaságában mindinkább megrögzült, de ő volt a nagy vigasztaló a föld nyomorúságaiban,

²²² Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 11. April 1885. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 255.

²²³ Rajeczki István: Oroszország vallásos viszonyai. Budapesti Szemle, 39. kötet, 93. szám. 321.

amely megadta a szükséges bátorságot egy kietlen és örömkben szegény élet elviselésére.”²²⁴

Az orosz nép vallásos életének egyensúlyát csak a világi hatalom beavatkozásai zavarták meg időnként. A 17. század közepe táján a könyvnyomtatás egyházi megjelenése szükségessé tette a liturgikus könyvek felülvizsgálatát és az esetleges hibák kijavítását. A Nyikon pátriárka nevéhez fűződő felülvizsgálattal szemben azonban a nép jelentős része a kéziratokba másolás közben beférkőzött hibákhoz hitigazsággént ragaszkodott, és hiába hagyta jóvá az 1667. évi moszkvai zsinat a felülvizsgálatot, hívők milliói léptek ki a hivatalos egyházból. Ezzel kezdetét vette a raszkol, amely nemcsak fennmaradt, hanem újabb szakadásokkal tovább is terjedt. Az ó-szertartásúak kiválása után Nagy Péter reformjai a szakadást még mélyebbé tették, amikor a nyugati típusú reformokat bevezető cár a moszkvai patriarchátust megszüntette, és az orosz egyházat állami felügyelet alá helyezte. Ez az intézkedés újabb szakadást eredményezett, az ún. papnélküliek kiválását. Számukra a helyzet egyértelmű volt: az egyház megszűnt létezni, az Antikrisztus uralma kezdődött el. Az Antikrisztus pedig nem volt más, mint I. Péter cár maga. „A raszkolban tehát a Nagy Péter reformjai által kiváltott nemzeti reakció a sértett vallásos érzülettel egyesült.”²²⁵

Azonban a raszkol több volt ennél: „a raszkolba ment át a pusztá formabuzgósággal együtt nemcsak a sértett nemzeti érzület génusza, hanem az elevenebb vallásos öntudat is. Ez adta a raszkolnak nagy erejét, abban a nép jobb elemei egyesültek”. Nem csoda, hogy a világi hatalom a raszkolnyikokat, mint államellenes mozgalmat egészen a legutóbbi időkig szakadatlanul üldözte. Sorsuk először II. Katalin alatt fordult némileg jobbra, de csak III. Sándor trónra léptével enyhült az ártalmatlannak elismert szektákkal szemben az állami szigor. Polgári jogaik egy részét visszanyerték, így sorsuk további kedvezmények reményében legalább tűrhetővé vált.”²²⁶

Az üldöztetés ellenére a raszkol népszerűsége kezdete óta folyamatosan nőtt. Számát sohasem lehetett pontosan meghatározni, mivel sokan az üldöztetés miatt nem vallották magukat nyíltan közéjük tartozónak, és az egyházi adót is megfizették éppen azért, hogy az üldözéseket elkerüljék. A hivatalos egyház Burián szerint képes lenne megbirkózni a raszkol jelentette problémával, ha „mint egészséges szervezet, híveitől tántorítatlanul támogatva állna azzal szemben. Tényleg azonban az orosz egyház most nincsen harcképes állapotban. Ha külső épségét és egységét a birodalom általános intézményei, és a büntető törvény megvédi is,

---

²²⁴ Uo. 322-323.

²²⁵ Rajeczi István: Oroszország vallásos viszonyai. 323.

²²⁶ Uo. 325.

belső fejlődését és életét saját lényéből folyó mindenféle baj bénítja.” Oroszországban ugyanis a hivatalos vallás kimerül a külsőségekben, mély lelki tartalma nincs, az orosz nép igaz vallásosság iránti igényét nem tudja kielégíteni. „A művelt osztály egy része a vallása iránt közönyös lett. Hitével semmiképpen sem törődik, s mégis vallása külső kötelezettségeinek félig szokásból, félig kényszerből pontosan megfelel. Az orosz egyház számos tagját legalább külsőleg megtartja szertartásai és kegyszerei által befolyása alatt. A templomoknak egész Oroszországban oly feltűnően sűrű látogatottsága nem szolgálhat mértékül azon egyház és hívei közt fennálló viszony megítélésére.”²²⁷

Erre a jelenségre éppen a szlavofilek hívták fel legtöbbször a figyelmet. Katkov például így írt 1884-ben: „Az orosz papság erkölcsi és szellemi színvonala a hatvanas évek óta tetemesen süllyedt.” Valóban a szlavofil iskola behatóan foglalkozott az orosz egyház érdekeivel. Habár a raszkolt mindig szigorúan kárhoztatta, az egyházban található minden bajért ugyanúgy Nagy Péter rendszabályait tette felelőssé, amelyek az egyházat minden önállóságától megfosztották. A szlavofilizmus sohasem húzott a raszkolhoz, nézetei mégis sokban rokonok azokkal, melyek Nagy Péter idejében a nemzeti párt nagy részét a raszkol karjaiba kergették. Burián ítélete szerint „a szlavofileket az orosz egyház feltétlen híveinek kell tekintenünk, s ők azt csak vissza akarják vinni Nagy Péter előtti függetlenségébe az egyházi tan és fegyelem terén, sőt a szlavofilek állították fel a tételt az orosz nemzetiség és az ortodoxia elválaszthatatlanságáról.”²²⁸

A moszkvai főkonzul számára úgy tűnt, hogy az egyház fejlődése keleten minden irányban befejeződött. Szemben a római egyházzal, az ortodox egyház a keresztény tanítást az első hét egyetemes zsinat határozataival befejezettnek tekintette, a hittanítást elhanyagolta, a hittérítést pedig meg sem kísérelte. Ennek ellenére az oroszok szívósan ragaszkodnak vallásosságuk hagyományos külsőségeihez, amelyek keretet adnak mindennapi egyéni és társadalmi életüknek. De ha egyszer ez az egyensúly belső vagy külső okok miatt megrendül, és a gát átszakad, semmitől sem riadnak vissza többé. „Határtalan türelemmel, mondhatni apátiával viseli az orosz a meglévő állapotokat, s mily romboló a politikai elégedetlenség, ha egyszer kitör.” Ez az oka annak, hogy mérsékelt ellenzék Oroszországban mindeddig nem volt, és talán nem is lesz soha.²²⁹

---

²²⁷ Rajeczi István: Oroszország vallásos viszonyai. 327.

²²⁸ Uo. 328.

²²⁹ Uo. 333-334.

3.5.4. Oktatásügy Oroszországban az 1880-as években

Az 1884. esztendő fontos belpolitikai eseménye volt az új egyetemi statútum kibocsátása, amely több városban tiltakozó megmozdulásokhoz vezetett. Mindez nem volt egészen előzmények nélküli. A Tolsztoj gróf után hivatalba lépett konzervatív oktatási miniszter, Ivan Davidovics Gjeljanov mereven ellenállt bármiféle oktatási reformnak. Pedig a gazdasági fejlődés, ahogy Európa más országaiban, úgy Oroszországban is szükségessé tette az oktatás fejlesztését. Egyre több tanárra és anyagi támogatásra lett volna szükség, aminek biztosítására az örmény származású oktatási miniszter még csak kísérletet sem tett. A hallgatók elégedetlensége a szentpétervári és a kazanyi egyetemen már hivatalba lépésének évében, 1882-ben zavargásokba torkollott, mire az 1863-as egyetemi statútumot felfüggesztették, és az egyetemeket közvetlenül a kormány ellenőrzése alá helyezték. A még Tolsztoj által kidolgozott új statútum tervezetét az államtanács többsége elutasította, de a cár a kisebbség véleménye mellett foglalt állást, és az új statútum 1884. augusztus 13-án hatályba lépett. A hallgatók által követelt választott érdekvédelmi szervezetek helyett az új statútum kiterjesztette a tanfelügyelők jogkörét, és az egyetemek vezetőségét és teljes tanári karát az egyetemi tanács helyett ezután a miniszter nevezhette ki.²³⁰

Az őszi tanévkezdésre a tiltakozások miatt a kijevi egyetemet be kellett zárni, mire október 14-én a moszkvai egyetemisták az utcára vonultak.²³¹ Az új egyetemi statútum a moszkvai egyetemi hallgatóságban nagy elégedetlenséget keltett, akiket a tanárok egy része is támogatott. A kijevi egyetem bezárásának híre október 12-én jutott el Moszkvába, mire a helyi egyetem előtt spontán demonstráció kezdődött, de a kiérkező rendőri szervek felszólítására hamarosan feloszlott. Október 14-én este már több száz hallgató vonult Katkov lakása elé, mivel őt tartották az új egyetemi statútum értelmi szerzőjének. Bár a tüntetésen a majd 3000 moszkvai egyetemistából mindössze 200 vett részt, közülük többen revolvért vagy bokszerrel viseltek, és amint a házhoz értek, – Burián szavaival – éktelen ordítozásba kezdtek. Katkov aznap éppen Szentpéterváron tartózkodott. A rendőrség már korábban tudomást szerzett a készülő demonstrációról, és teljes készenlétben várta a tüntetőket. Amikor a tömeg a rendőrfőnök felszólítására nem volt hajlandó feloszlani, kozákok zárták körül őket, és mindenkit elvezettek a helyszínről. A letartóztatottak száma elérte a 110 főt. A letartóztatások mellett többeket hazatoloncoltak, akik így lemaradtak a november 1-jei beiratkozásról. A

²³⁰ Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. 474-475.

²³¹ Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 15. Oktober 1884. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 251, Moskau.

hatóságok felkérték a sajtót, hogy tartózkodjon az eset tárgyalásától. Ez a tüntetés Burián szerint csak az első felvonása volt egy valamennyi egyetemet érintő, országos tüntetéssorozatnak, hogy kiprovokálják az összes egyetem bezárását, amivel aztán ki lehet kényszeríteni az új egyetemi státútum visszavonását. Ennek ellenére Moszkvában újabb rendzavarás már nem történt.²³²

Ez az eset látványosan megmutatta, hogy a moszkvai közvélemény – legalábbis az egyetemi hallgatóság – szemében Katkov a kormány emberének számított, és őt tették felelőssé azért az egyetemi státútumért, amelynek kidolgozója nem is ő, hanem Tolsztoj gróf volt még oktatási miniszterként. Az azonban tény, hogy Tolsztojt sokan Katkov hívének tartották, így a moszkvai lapszerkesztőt könnyen azonosították a kormánnyal, és nemritkán felelőssé tették annak rossz döntéseiért.

3.5.5. A bolgár válság és oroszországi visszhangja

Burián István már kevéssel moszkvai főkonzuli kinevezése után, 1882 novemberében arról írt Thallóczynek, szívesebben vette volna, ha Moszkva helyett inkább Varsóba küldik. Most, 1884 októberében ismét foglalkoztatni kezdte a varsói állomáshely. Hogy bizonyítsa alkalmasságát egy varsói kinevezésre, október 23-án jelentést küldött Bécsbe a lengyel kérdésről. Moszkvai főkonzulága alatt ez volt az egyetlen lengyelekkel foglalkozó jelentése, sem előbb, sem később, még említés szintjén sem írt jelentéseiben a lengyel kérdésről. Ebben a jelentésében Burián azon véleményének adott hangot, hogy a függetlenség eszméje az 1863-as felkelés leverése ellenére továbbra is erősen él a lengyel nemzetben. A szentpétervári kormány oroszosító törekvései sohasem fognak sikerrel járni, mert az oroszosítás nemcsak az orosz nyelv és írás terjesztését, hanem az ortodox egyház térhódítását is jelenti, már pedig a lengyelek kitartanak katolikus hitük mellett, ami egyet jelent nemzeti identitásuk megőrzésével. A lengyelek, katolikusok lévén, mindig is a nyugathoz tartoztak, pánszláv eszmék nem hatottak rájuk, az oroszokkal szembeni ellenszenvük is töretlen. A lengyelek az orosz uralomba sohasem fognak belenyugodni.²³³

Új reményeiről így írt Thallóczynek: „Megürült a varsói állomás. Nincsen kizárva, hogy engem szemeltek ki annak betöltésére, mely esetben én azt szívesen is fogadnám el,

---

²³² Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 16. Oktober 1884. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 251, Moskau.

Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 23. Oktober 1884. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 251, Moskau.

²³³ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 23. Oktober 1884. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 251, Moskau.

minthogy fontos és érdekes, és az orosz dolgoknak másik oldalát volna ott alkalmam megismerni.” Ezután egy kéréssel fordult Thallóczyhoz: „Mindenesetre akárhogy legyen, érdekemben van megtudni minél hamarabb, hogyan lesz. Most a külügyminisztériumi és egyéb közösügyes urak Budapesten időzván, talán Szögyényi vagy Kállay útján hallasz valamit a varsói állomás iránti szándékokról, mielőtt még én valamit egyenesen tudok meg. Ez esetben kérlek, tudósíts egy pár sorral. Varsóban az a nagy előnyöm is volna, közelebb volnék haza.” Burián minden igyekezete ellenére a varsói áthelyezésből nem lett semmi, és kénytelen volt elismerni, hogy a varsói főkonzulátushoz cseppet sem ragaszkodik, „mert itt is van még dolog”.²³⁴

Nem telt el sok idő, és a lengyel kérdés helyett már Bulgária vonta magára a moszkvai főkonzul figyelmét. Az 1877-78-as orosz török háborút lezáró San Stefanó-i békével (1878. március 3.) lényegében Oroszország által létrehozott nagy délszláv államot, Nagy-Bulgáriát a berlini kongresszus 1878 nyarán három részre osztotta. Macedónia közvetlenül visszakerült Törökországhoz, míg Kelet-Rumélia a török csapatok visszatérésének tilalmával autonóm tartományként maradt az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt. A maradék Bulgária autonóm fejedelemségként alakulhatott meg: ez névleges oszmán függőséget, a valóságban azonban majdnem teljes függetlenséget jelentett. A felosztás ellen már 1878-79-ben felkelés tört ki a Struma völgyében, Kreszna és Razlog környékén. A Battenberg Sándor fejedelem (1879-1886) vezette, európai mércével mérve is modern politikai berendezkedésű (belga mintájú tirnovói alkotmány, 1879), névleg oszmán fennhatóság alatt álló, valójában orosz érdekszférába tartozó autonóm Bolgár Fejedelemség uniós lépéseit segítette, hogy mindkét területen a liberális párt került hatalomra: Kelet-Ruméliában 1883-ban, Bulgáriában pedig 1884 júliusában.²³⁵

Burián István a liberálisok szófiai hatalomra kerülésében egy bolgár külpolitikai irányváltás lehetőségét is látta, bár a bécsi külügyi vezetésről nem volt túlságosan jó véleménnyel. 1884 októberében így írt Thallóczynak: „Én Moszkvában most kissé unottnak érzem magam. Izgatnak a keleti dolgok. De jó volna most Szófiában lennem! Az a baj, ha a minisztériumnak jönnek olykor jó gondolatai, a kivitel lassúsága azoknak becséből gyakran sokat elvesz.”²³⁶

Október végén írott újabb levelében már hosszabban kifejtette véleményét a bolgár helyzetről. A konkrét ok, amiért a moszkvai főkonzul ismét tollat ragadott, jó ismerőse,

²³⁴ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. október 30. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

²³⁵ Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. 189-190.

²³⁶ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. október 16. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

Szemere Attila – újságíró, a 48-as miniszter fia – bolgár vonatkozású cikksorozata volt a Nemzetben: „Tárcacikkeit a Nemzetben olvastam, nagyon tetszettek, de egy kifogásom van. Nagyon pesszimisztikus, ami az orosz világot Bulgáriában illeti. Kikopnak onnan a muszkák mind, és pedig a bolgárok maguk fogják őket kidobni, vagy oda vinni a dolgot, hogy azok maguk is elmennek. E téren a dolgok máris tetemesen javultak ennek előtte 3-4 esztendőhöz képest. A bolgárokat saját érdekük nem az oroszokhoz, hanem hozzánk fűzi, nekik tőlünk nincs mit tartaniuk, s ezt be is látják, de éppen azért csínján kellene velük bánnunk.”²³⁷

Egy évet sem kellett várni, és Burián jóslata beigazolódott. 1885. szeptember 17-én felkelés tört ki Kelet-Rumélia fővárosában, Plovdivban, és az ideiglenes kormány másnap kimondta a két bolgár állam egyesülését. Szeptember 21-én bolgár csapatok vonultak be a tartomány fővárosába, és Battenberg Sándor az egyesült Bulgária fejedelmének nyilvánította magát. A kompenzációra vágyó és a balkáni vetélytárs megerősödése miatt elégedetlen Szerbia elsősorban Vidin megszerzésének céljával november 14-én megtámadta Bulgáriát, de gyors veresége után (Slivnica, november 17-19.) csak a november 28-i osztrák ultimátum mentette meg a teljes vereségtől. Az 1886. március 3-án aláírt bukaresti béke a két ország között status quo állította helyre.²³⁸

Oroszország 1877-78-ban egy nagy délszláv állam létrehozásáért harcolt. Most ez a cél megvalósulni látszott. A Balkán-félsziget keleti része azonban a három császár szövetsége 1881-es megújítása óta orosz érdekszférának számított, Oroszország a protektor nagyhatalom tekintélyével próbált berendezkedni a balkáni államban, és ezt az érdekszférák elhatárolásának jegyében Kálnoky külügyminiszter is elfogadta. Hiába tiltakozott ellene folyamatosan szinte a teljes magyar politika a parlamentben és a delegációban. A bolgárok önálló lépésével Oroszország tekintélye olyan csorbát szenvedett, amit a cári birodalom nem hagyhatott szó nélkül. Az 1885. november 5-én összeülő konstantinápolyi nagyköveti konferencián a három császár szövetsége elítélte a „felforgató” Bulgáriát, és a bolgár status quo helyreállítását követelte. A határozatnak azonban nem tudtak érvényt szerezni, így brit közvetítésre a szultán végül Battenberg Sándort nevezte ki a Bulgáriával egyesült Kelet-Rumélia kormányzójává, perszonálunió formájában elismerve a befejezett tény.²³⁹

A viharos balkáni eseményeket Oroszországban meglepő nyugalommal fogadták, a kibontakozó bolgár válság Moszkvában eleinte alig keltett visszhangot. 1885. november elején, másfél hónappal a plovdivi felkelés után így írt Burián Thallóczynek: „A politikai

²³⁷ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. október 27. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

²³⁸ Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. 190.

²³⁹ Uo.

események itt nem nagy érdeklődést keltenek, s talán egész Moszkvában csak két embert tartanak izgatottságban: Akszakovot és engem.”²⁴⁰

Az orosz közvélemény csak lassan kezdett ráébredni a bulgáriai események jelentőségére. December elején Burián már a közhangulat megváltozásáról tudott beszámolni: „Itt lassan éldegélünk. Nekem fejem, mint elképzelheted, egészen a Balkán-félszigeten van, s ami most itt érdekel, szintén csak visszhangja az ottani eseményeknek. Lomhák itt a kedélyek, de most már mégis kezdenek egy kicsit forni. Akszakovéknál pedig éppen oly heves a hangulat, hogy én oda sem merek már menni.”²⁴¹

A moszkvai főkonzul 1886. január 27-i jelentésében adott átfogó képet a bolgár események oroszországi visszhangjáról: „A hangulat Oroszországban az új esztendő elején még mindig nyugodtnak mutatkozik, annyira nyugodtnak, amennyire egyáltalán lehetséges egy olyan pillanatban, amikor Oroszország befolyása a Balkán-félszigeten borotvaélen táncol, és a helyzet napról napra változik”. A sajtó és a közvélemény Oroszország „valós érdekeit” taglalja. De hogy ennek az „érdekpolitikának” valamilyen konkrét iránya lenne, az egyelőre még nem ismerhető fel, hacsak nem tekinthető politikának az az állandó törekvés a kormány részéről, hogy „az események menetét ameddig lehetséges, feltartóztassák a nélkül, hogy aktívan beavatkoznának”.²⁴²

Ezt a nemzeti érzésektől mentes, száraz „érdekpolitikát” Akszakov előszeretettel kárhoztatta ötlettelensége és passzivitása miatt. Így írt a Rusz 1885. december 14-i számában: „Nincs szórakoztatóbb annál, mint amikor éleslátó politikusaink fennen hangoztatják, hogy Oroszországnak csak a Boszporuszra és a Dardanellákra, vagyis a Fekete-tengerről való szabad kijárársra van szüksége. Semmi többre! Ezzel a nézettel szégyenünkre gyakran találkozunk az orosz, nevezetesen a szentpétervári sajtóban. Pedig ha Oroszország bármilyen módon kiszorul Bulgáriából, ezzel elkerülhetetlenül átengedi azt az „osztrák” érdekszférának politikai és kulturális értelemben! Nincs olyan diplomáciai kombináció, amely akkor Bulgáriát vagy minket meg tudna menteni. Akkor aztán adieu Dardanellák! Adieu Boszporusz! És ha ezekről lemondunk, akkor lemondhatunk a Fekete-tengerről is, és egy harmadrangú hatalom szintjére süllyedünk.”²⁴³

Burián úgy látta, Oroszországban nemcsak a pánszlávokban él a vágy a tengerszorosok iránt, hanem a nép egészen széles rétegeiben is – sőt, minden oroszra erősen jellemző. Mégis, ezen vágyuknak még belső fórumokon és magánbeszélgetésekben is csak

²⁴⁰ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1885. november 4. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

²⁴¹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1885. december 7. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

²⁴² Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 15/27. Januar 1886. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 259, Moskau.

egyfajta félénk visszafogottsággal mernek hangot adni, olyan megfogalmazásban, mintha visszariadnának saját érzéseiktől. Ha a tengerszorosok partjain csak néhány halászfalu állna, akkor a szorosok megszerzésére irányuló törekvéseikről sokkal fesztelenebbül tudnának beszélni. „De ott van Konstantinápoly, mely az oroszokat legalább annyi félelemmel, mint vágyakozással tölti el.”²⁴⁴

Kitűzni a keresztet a Hagia Szophiára – sokáig ez volt az orosz keleti politika végső célja. Mert Oroszország számára Konstantinápoly sohasem pusztán stratégiai jelentőségű város volt két kontinens határán, hanem egyházuk és birodalmuk igazi központja, „a ragyogó cél, melynek eléréseért minden hadjáratot valóságos keresztes hadjáratnak tekintettek”. Az orosz politika az előző évszázadban Konstantinápoly török iga alóli felszabadítását mindig a Bizánci Birodalom helyreállításaként képzelte el. Most azonban – írja Burián – az oroszok úgy érzik, hogy Konstantinápoly nagysága és dicsősége a megváltozott nemzetközi helyzetben inkább akadálya a város megszerzésének. „Egészen általános a feltételezés, hogy nem lesz könnyű Konstantinápolyból Gibraltárt vagy kormányzóságot csinálni, hanem orosz birtokban is érvényesülni fog központosító vonzereje, és a birodalom súlypontját erősen délre fogja eltolni. Konstantinápoly a nép tudatában ezer éve a cári város.”²⁴⁵

Az orosz keleti politikának a 18. század óta ez a hagyományos iránya, amellyel egy száraz érdekepolitikának is számolnia kell. Egy évszázadon át Konstantinápoly eszméje volt az orosz keleti politika ösztönző ereje, bár ez ma inkább mérséklően és visszatartó erővel hat. Az újabb válság a Balkánon Oroszország számára túl gyorsan jött, és a cári birodalom nincs abban a helyzetben, hogy az eseményekkel szembemenjen. Ezért fennáll a veszélye annak, hogy az események átszáguldanak felette, a helyzet kezelhetetlenné válik, és érdekeit veszélyeztetve látja. Akkor bármilyen kiszámíthatatlan lépés elképzelhető. De Oroszország számára a kulcskérdés, nevezetesen Konstantinápoly, bár továbbra is élénken foglalkoztatja az oroszokat, nem oldódott meg, és rövidtávon nem is várható valamiféle megoldás.²⁴⁶

Hogy minden félelem, külső és belső aggodalom ellenére milyen erősen élt az orosz közvéleményben a vágy Konstantinápoly megszerzésére, arra jó példa a cár 1886. évi moszkvai látogatása. III. Sándor cár legutoljára 1883-ban a koronázás alkalmával járt Moszkvában. Következő látogatására három évet kellett várni, az uralkodópár 1886. május 25-én érkezett legközelebb Moszkvába.²⁴⁷ A rövid látogatás a hasonló

---

²⁴³ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 15/27. Januar 1886. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 259, Moskau.

²⁴⁴ Uo.

²⁴⁵ Uo.

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 24. Mai 1886. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 259, Moskau.

ünnepélyes alkalmakra jellemző, szokott módon zajlott, és Burián alig néhány említésre méltó momentumot talált, amelyet belevehetett a cári látogatásról szóló jelentésébe. Az egyik ilyen esemény a moszkvai polgármester Sándor cárhoz intézett beszéde volt a Kremlben, amelynek zárszavában a polgármester azon reményének adott hangot, hogy nincs messze az idő, amikor „ismét kereszt fog ragyogni a Hagia Szophián”. Ahogy Burián később megtudta, a beszédet alaposan cenzúrázták, de ez a kijelentés, úgy látszik, elkerülte a cenzorok figyelmét. A cár előzetesen csak a beszéd tartalmát ismerte, a pontos szöveget nem, és válaszában nem is reagált a polgármester kijelentésére. Giers külügyminiszter a Kremlben tartott fogadáson nem volt jelen, azonban mélyen megdöbben, amikor a beszédről tudomást szerzett. A cár a következő nap a moszkvai helyőrség díszszemléjét tekintette meg, amelyen Burián is részt vett, és feltűnt neki három angol tiszt a jelenlévők között, akikről később megtudta, hogy nyelvtanulás céljából vezényelték ide őket. A látogatás utolsó napján a cári pár meghallgatta az egyetemisták tiszteletükre adott hangversenyét, aztán elutazott a városból.²⁴⁸

3.5.6. Akszakov halála

Az 1886. esztendő első hónapjainak további fontos eseménye volt Moszkvában egy váratlan haláleset: Ivan Akszakov február 18-án bekövetkezett halála.²⁴⁹ Burián március 13-i jelentésében számolt be feletteseinek Akszakov haláláról, amellyel a pánszláv mozgalmat rendkívül súlyos csapás érte. Burián úgy ítélte meg, hogy a két befolyásos moszkvai pánszláv politikus és lapszerkesztő, Akszakov és Katkov közül a kormányhoz kevésbé lojális, ellenzéki kritikára inkább hajlamos Akszakov halálával a pánszláv mozgalom legaktívabb vezéregyéniségét veszítette el, és sohasem lesz már az, ami az 1870-es években és az 1880-as évtized első felében volt. A mozgalom kétségkívül veszít erejéből, és Akszakov halála csak siettet a hanyatlás folyamatát.²⁵⁰ Burián jóslata később beigazolódott, bár akkor, 1886 márciusában még nem tudhatta, hogy egy év múlva Katkov élete is véget ér.

Magánvéleményét Akszakov haláláról Thallóczyval is megosztotta: „Mit szólna a mi öreg Akszakovunk halálához? Isten úgyse megsajnálta. Olyan derék, becsületes ellenségünk soha nem lesz. Olyan ember, aki komolyan elhitt mindent, amit mondott, illetőleg írt.” Aztán

---

²⁴⁸ Uo.

Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 26. Mai 1886. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 259, Moskau.

Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 27. Mai 1886. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 259, Moskau.

²⁴⁹ Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 19. Februar 1886. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 259, Moskau.

ahogy a halálhír eljutott hozzá: „Az este, mikor meghalt, bál volt egy másik híres szlavofil, Koreljov özvegyénél. Ott vettük a hírt, az egész társaság tudta, csak a háziasszonynak, ki nagy tisztelője volt Akszakovnak, nem szóltak, mert vége lett volna a bálnak. A többi társaság vígan folytatta a táncot, s a veszteséget, melyet szenvedett (s mely szerintem tekintélyes), határozottan nem érezte.”²⁵¹

3.6. Oroszországból Oroszországról

Burián István 1885-ben tanulmányt tett közzé a Budapesti Szemlében „Oroszországból Oroszországról” címmel. Ebben az írásában nemcsak a pánszlávizmus mérlegét vonta meg, hanem átfogó képet vázolt fel az orosz fejlődés jellegzetességeiről. A tanulmány apropóját az október 12-i hazafias ünnepnap szolgáltatta, amikor Moszkvában hálaadó szentmisével és nagyszabású körmenettel emlékeznek arra, hogy az ősi főváros 1812-ben ezen a napon szabadult fel a francia megszállás alól.²⁵²

Az orosz népnek – írja Burián – nincs elevenebb emléke, mint az 1812. év. Ez több volt egy győzelmes hadjáratnál. „Nagy tette volt ez az önfenntartásnak, diadalmas kifejezése hatalmas területe sérthetlenségének.” Áttekintve Oroszország történelmét csak egy olyan nemzeti esemény említhető, mely hasonló jelentőséggel bír a közemlékezetben: ez a fiatal Mihail Romanov trónra emelése 1613-ban, aki kiverte a lengyeleket az országból. De sem az 1618. év válsága, sem a franciák betörése nem tudta tartósan felrázni tespedtségéből a hatalmas országot. Az orosz nemzet fiatal, erős és ép, de fejlődésében messze le van maradva Európa nyugati feléhez képest. A szlavofilizmus nem sokkal a napóleoni háborúk után született, és a haladásnak Burián szerint csak a látszatát képviseli. A valóságban mindössze visszahatása volt annak a fejlődésnek, melyen Oroszország mesterséges módon Nagy Péter cár reformjai óta keresztülment. Oroszországot a nyugat politikai és társadalmi életének minden nagy változása megérintette, és gyakran buzgó és erélyes bajnokaira is talált. „Ámde e befolyásnak mindig egy és ugyanazon sorsa lett. Meghozták kikerülhetetlen eredményeiket, de nem folytak össze a belföldi forrásokkal.” Oroszország mindig is ázsiai ország volt, és nyugat felé tekintő vezetőinek minden igyekezete ellenére az is maradt. Ezen döntő módon a

---

²⁵⁰ Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 13. März 1885. HHStA, PA, XXXVIII, Kart. 259, Moskau.

²⁵¹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. március 7. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

²⁵² Rajeczi István: Oroszországból Oroszországról. 57-58.

kereszténység felvétele sem változtatott, hiszen a 17. század végéig Oroszország zárt, elkülönült világ volt, ahová a nyugati fejlődés nem tudott eljutni.²⁵³

Burián találó megállapítása szerint Oroszország nem csak a nyugatnak probléma – önmagát sem érti. Hol nagynak érzi magát, hol kicsinek. Egyszer attól retteg, hogy másodrangú hatalommá süllyed, másszor európai vezérszerepről álmodozik. Mindez szerinte arra vezethető vissza, hogy Oroszország még nem találta meg helyét a világ népei között, történelmi szerepe és küldetése még nem világos. Majdnem ezeréves történelme dacára, ha van rendeltetése, annak alig áll a kezdetén. Oroszország nem hanyatló és nem is megállapodott ország: hatalmas fejlődési lehetőségeket rejt magában. A kérdés csak az, mikor és hogyan tudnak „a benne rejlő roppant kötött erők felszabadulni”. Burián ítélete szerint „hosszú létezése és nagy politikai súlya dacára, voltaképp gyermeknemzettel van dolgunk. Ugyanakkor tekintve lomha nagyságát, kényelmetlen szomszédnak fogják nézni és félni fognak tőle. Ilyen a mostani Oroszország, egy méretben nagy, de lassan kibontakozó politikai és társadalmi egyéniség.”²⁵⁴

Ez magyarázza azt a kettősséget, azokat az ellentéteket, amelyekre Burián Oroszországban lépten-nyomon felfigyelt. Az orosz hazafiak meggyőződéssel várják, hogy hazájuk a jövőben képes lesz elfoglalni azt a helyet Európában és a világban, amely kiterjedése és lélekszáma szerint megilletné. Ugyanakkor egyszerre félnek attól, hogy „Oroszország azelőtt meghal, mielőtt még megszülethetett volna”.²⁵⁵

Az orosz ember más, mint a nyugat-európai. Nem csoda, hogy Burián István sem tudott mindig kiigazodni rajta: „Egyszer felette, másszor alatta érzi magát a régi Európának”. Oroszország európai ember számára nehezen megfogható, zűrzavaros egyvelege a látszólag legellentétesebb jelenségeknek. „Egységes fogalmakat az orosz néptípus tanulmányozásából nehéz levonni” – ismeri el Burián, és ezt a kereszténység oroszországi hatásával támasztja alá: az orosz emberben egyszerre van jelen a számítás nélküli felebaráti szeretet, az öntudatlan áldozatkészség a legkegyetlenebb ösztönökkel és a példátlan érzéketlenséggel. Azt sem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a realizmus erősebb-e az oroszban vagy a miszticizmus, a mindent tagadás vagy a mindent elfogadás ösztöne? Az orosz kifejezőmódjában túlzó, de mögötte nagy közönyösség rejlik. „A fájdalmat nagy türelemmel viseli, a fáradozást kerüli. Öröme szomorú. Keveset nevet, és nevetése elnyomott. Az orosz részegségében, és ez vajmi gyakori állapota, ritkán garázdálkodik, hallgatag, gyöngéd és siránczó.” De ezek az

---

²⁵³ Rajeczi István: Oroszországból Oroszországról. 59-60.

²⁵⁴ Uo. 60-64.

²⁵⁵ Uo. 65.

ellentétek is csak a korábbi megállapítást igazolják, hogy „itt egy gyermeknéppel van dolgunk, egy ezeréves gyermekkel”.²⁵⁶

Az oroszok sokat gondolkodtak és írtak önmagukról, s alaposan megfigyelték nemzeti sajátosságait. A külföld Oroszországot csak ritkán ismeri jól. Az orosz ember megfigyelése állandóan újabb és újabb ellentétpárok felállítására készíti a megfigyelőt. „Harmóniát nem kereshetünk, mert nincs. Az csak a jövő fejleménye lehet. A felvilágosodott oroszok jól megfigyelik önmagukat, és gyakran nevezetesen részrehajlás nélkül. Oly gazdag irodalmuk tanúskodik erről.” Az orosz filozófus és író, Vlagyimir Szergejevics Szolovjov egy Dosztojevszkijről írott esszéjében Oroszország világtörténelmi feladatát így definiálta: „kibékítése a keletnek a nyugattal az örök isteni igazság és a valódi emberi szabadság szövetségében”.²⁵⁷

3.7. A Balkán felé

Hogy Burián István Moszkvában mennyire felelt meg Gustav Kálnoky külügyminiszter elvárásainak, kitűnik abból az 1886. augusztus 5-i előterjesztésből, amelyben a miniszter Burián számára a főkonzuli cím és jelleg adományozását kéri. Kálnoky azzal érvelt, hogy már négy éve ezen a fontos állomáshelyen tevékenykedik, s „alapos és megbízható politikai jelentéseivel, valamint az orosz társadalmi körökben kitűnően megalapozott állásával, fényesen igazolta a kinevezésével kapcsolatos várakozásokat.” A miniszteri előterjesztést Ferenc József 1886. augusztus 9-én hagyta jóvá.²⁵⁸

Bár felettesei elégedettek voltak moszkvai tevékenységével, már 1885 végén felmerült áthelyezése. 1886 januárjában arról írt Thallóczynek, hogy minden jel arra utal, rövidesen új megbízatása lesz. De hogy a bécsi minisztérium hova akarja küldeni, arról egyelőre nincs tudomása. Annyi bizonyos, hogy az annyira vágyott varsói állomáshelyen nem történt üresedés.²⁵⁹ Márciusban már arról írt, egész bizalmasan tudatták vele, hogy a tavasz folyamán új állomáshelyre küldik. Ezért Burián azzal a kéréssel fordult Thallóczyhoz, hogy ha Bécsben véletlenül hall valamit a személyéről, azt mindenképpen tudassa vele, hogy áthelyezése előtt

---

²⁵⁶ Rajeczi István: Oroszországból Oroszországról. 65-67.

²⁵⁷ Uo. 74-75.

²⁵⁸ Vortrag von Kálnoky, 5. 8. 1886. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

²⁵⁹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

még időben elrendezhesse moszkvai ügyeit.²⁶⁰

A várt áthelyezés azonban egyre késett, így Burián június közepén szokásos nyári szabadságára indult. Moszkvából előbb Észtországba utazott, majd július elején érkezett haza Magyarországra. Először Trencsén-Teplicébe ment, hogy szüleit meglátogassa, aztán Budapestre, majd tovább Ó-Tátrafüredre „színi egy kis honi társas atmoszférát”. Bécsbe is tervezett „egy rövid kirándulást”.²⁶¹ Időközben azonban olyan események történtek Bulgáriában, amelyek teljesen felborították nyári terveit.

---

²⁶⁰ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. március 7. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

²⁶¹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. június 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

IV. SZÓFIÁBAN (1886-1895)

4. 1. Osztrák-magyar konzulátusok Bulgáriában a 19. század második felében

A török Portával 1718. július 17-én Pozsarevácban megkötött kereskedelmi és hajózási egyezmény lehetővé tette a Habsburg Birodalom számára, hogy az Oszmán Birodalom területén minden olyan városba konzult nevezzen ki, ahol már más keresztény országok is képviseltetik magukat. Idővel más tengeri és folyami kikötőkben, illetve a török szárazföld belsejében is sor került cs. kir. konzulátusok felállítására. Az 1867-es kiegyezés a konzuli szolgálatot nem érintette, legfeljebb annyiban, hogy nevük elé a cs. és kir. jelző került. A bulgáriai osztrák-magyar konzulátusokkal kapcsolatban figyelemre méltó jelenség, hogy majd valamennyi konzulátus élén valóságos és nem tiszteletbeli konzul állt. Ez azzal magyarázható, hogy a keresztény államok konzuljait az Oszmán Birodalom területén élő honfitársaik feletti bíraskodás joga is megillette, így nemcsak jogban járatos konzulokra volt szükség, hanem fogdákra és fegyveres őrsemélyezetre is. Ezek a helyi nemzeti viseletbe öltözött kavaszok félig örök, félig hivatalsegédek voltak, fegyverzetük ezüst markolatgombbal felszerelt botból, puskából vagy pisztolyból állt. Az osztrák-magyar konzulátusok kavaszait a helyi viselethez tartozó fejfedőre tűzött bronz kétfejű sas különböztette meg más államok szolgálatában álló társaiktól. Minden cs. és kir. konzulátus előtt egy 18 méter magas zászlórúd állt, erre húzták fel az 1868-ban bevezetett konzuli zászlót.²⁶²

Az Oszmán Birodalomban szolgáló osztrák-magyar konzulok elsődleges feladata a kereskedelem és a hajóforgalom elősegítése volt, de hivatali teendőik közé tartozott a jelentéstétel is olyan gazdasági kérdésekről, mint például terméskilátások a mezőgazdaságban, vagy új értékesítési lehetőségek a helyi piacon. E mellett a konzul feladata volt az osztrák és magyar állampolgárok védelme és a hadköteles személyek nyilvántartása. A politikai jelentéstétel akkor tartozott a konzul feladatai közé, ha állomáshelye különösebb politikai jelentőséggel bírt, vagy fontosabb politikai eseménynek adott helyszínt.²⁶³

Bulgáriában az 1880-as években 6 osztrák-magyar konzulátus működött: Burgasz,

---

²⁶² Agstner, Rudolf: Österreich (-Ungarn) und seine Konsulate in Bulgarien 1844-1918. Österreich und Bulgarien 1878-2008 – Geschichte und Gegenwart. Hrsg. von Peter Bachmaier, Andreas Schwarcz, Antoaneta Tcholakova. Miscellanea Bulgarica, Band 19. Wien, 2008. 17-18.

Plovdiv, Rusze (Ruszcuk), Szófia, Várna és Vidin székhellyel. Közülük legrégebbi a várnai volt, amely 1844-ben kezdte meg működését mint tiszteletbeli konzuli ügynökség. Politikai szempontból a szófiai és a plovdivi konzulátus volt a legjelentősebb: az előbbit az 1850. december 19-én kelt legfelsőbb elhatározás hívta életre konzuli ügynökségként, míg az utóbbit az 1855. október 23-i legfelsőbb elhatározással állították fel, amikor az időközben alkonzulátus rangjára emelt szófiai konzulátust Plovdivba helyezték át.²⁶⁴

Burián István diplomáciai pályafutása szempontjából a szófiai konzulátus érdemel különös figyelmet. Ezt a képviselmet az 1850. december 19-én kiadott legfelsőbb elhatározás hívta életre konzuli ügynökségként. Nem sokkal később, 1851. március 28-án alkonzulátus rangjára emelték, az ünnepélyes zászlófelvonásra és a konzulátusi épület megnyitására november 3-án került sor a török helyőrség 21 ágyúlövése kíséretében. 1855-ben az alkonzulátust Plovdivba helyezték át, és a szófiai képviselmet ismét konzuli ügynökséggé fokozták le. Ez az átmeneti időszak 1871-ig tartott, amikor szeptember 21-én a szófiai konzuli ügynökséget tiszteletbeli alkonzulátus rangjára emelték. Az 1878-ban megalakult autonóm Bolgár Fejedelemség Szófiát választotta fővárosának, ennek megfelelően a szófiai osztrák-magyar alkonzulátust előbb 1878. szeptember 17-én konzulátussá nyilvánították, majd 1879. június 27-én megnyitotta kapuit az Osztrák-Magyar Monarchia diplomáciai képviselte Szófiában. Ez a diplomáciai ügynökség feladataival felruházott főkonzulátus az addig működő konzulátus helyébe lépett, és teljes körűen képviselte Bulgáriában a kettős Monarchiát, egyaránt ellátva a diplomáciai és a konzuli feladatokat. A diplomáciai és a konzuli képviselő szétválasztására csak 1909-ben, a független Bolgár Királyság megalakulása után került sor a cs. és kir. követség felállításával Szófiában.²⁶⁵

A balkáni államok rendkívül fontos szerepet játszottak Ausztria-Magyarország külpolitikájában. Az udvari kapcsolatok exkluzív jellege és az arisztokrácia domináns szerepe a diplomácia hagyományos területein tovább élt, de a Monarchia külpolitikai érdeklődése a 19. század utolsó évtizedeiben alapvetően átalakult és az új balkáni államok felé fordult. Különös jelentőségüket mutatja, hogy Bukarestben Agenor Goluchowski gróf, Alois Aehrenthal báró és Ottokar Czernin gróf, Szófiában pedig Burián István személyében olyan diplomata tevékenykedtek, akik utóbb a Ballhausplatz élére kerültek. A balkáni állomáshelyek közül a hármas szövetség megkötése után a bukaresti követség különös jelentőségre tett szert, kifejezetten ugródeszkanak számított Bécs felé. Nem véletlen, hogy a

---

²⁶³ Agstner, Rudolf: Österreich (-Ungarn) und seine Konsulate in Bulgarien 1844-1918. 18.

²⁶⁴ Uo. 18-19.

²⁶⁵ Uo. 36-37.

Monarchiában az oroszországi és a balkáni diplomatákból lettek a külügyminiszterek, nem pedig az előkelő francia, brit vagy német nagykövetekből.²⁶⁶

A Balkán nagyon más világ volt, mint az arisztokrata ifjaknak fenntartott nyugat-európai fővárosok, ahol a Burián Istvánnal egyidős fiatalemberek élvezve az életet, az előkelő társaságot, valójában semmit sem csináltak. Bukarest például politikailag nagyon fontos hely volt, ha formálisan nem is, jelentőségét tekintve nagykövetségnek számított. Az ottani szolgálat a diplomáciai tisztviselők számára amolyan vizsgaterep volt. Aki ott megfelelt, magasabb osztályba léphetett. Ennek ellenére a fiatal arisztokraták nem feltétlenül örültek a bukaresti kinevezésnek. Pedig Bukarest a többi balkáni állomáshelyhez képest viszonylag kellemes franciás társasági életet, európai színvonalú mindennapokat ígért. Balkáni szolgálatot ezért csak olyanok vállaltak, akikben szakmai vagy politikai ambíció, olyasfajta teljesítményvágy élt, amely a hagyományos arisztokrata diplomatákból teljesen hiányzott.²⁶⁷

A Balkánon ugyanis egészen másfajta emberekre, szakképzett, politikai és gazdasági ismeretekkel rendelkező követekre volt szükség. A berlini kongresszus után függetlenné váló országok fővárosaiban a diplomataszolgálat alig hasonlított a francia vagy a bajor udvarban betöltött pozícióhoz. A mindennapi élet olyan megpróbáltatásokkal járt, amelyeket az „udvari” diplomaták korábban el sem tudtak képzelni. Politikai jelentőségük ellenére a bécsi külügyi vezetés nem sok gondot fordított arra, hogy a Balkánon működő cs. és kir. külképviseleteket a Monarchia nagyhatalmi rangjának megfelelő épületekben helyezze el. Az osztrák-magyar diplomatáknak gyakran a legkalandosabb körülmények között kellett munkájukat végezniük, és szinte sohasem álltak hiánytalanul rendelkezésükre a szükséges anyagi és tárgyi eszközök. A század végéig elkészültek ugyan a követségi rezidenciák, de a Külügyminisztérium egyáltalán nem volt bőkezű az építkezések finanszírozásában.²⁶⁸

Nem volt ez másként Szófiában sem, ahol a Monarchia első diplomáciai ügyvivője, az 1879. június 22-én kinevezett Rudolf Khevenhüller gróf egy olyan épületben volt kénytelen hivatalát berendezni, amely méretében és műszaki állapotában egyaránt alkalmatlan volt arra, hogy diplomáciai képviselet működjön benne. Utódja, Rüdiger Biegeleben báró, amikor

---

²⁶⁶ Rumpler, Helmut: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band VI: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. 48-51.

²⁶⁷ Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. 157-159.

Csáky, Eva-Marie (Hg.): Vom Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k. und k. Diplomaten und k. ungarischen Außenministers Emerich Csáky 1882-1961. 91., 195.

Musulin, Alekszandr Freiherr von: Das Haus am Ballplatz. Erinnerungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten. 27., 65.

²⁶⁸ Agstner, Rudolf: Die diplomatische Präsenz der Habsburgermonarchie auf dem Balkan nach dem Berliner Kongreß. Österreichische Osthefte 1997/1. Wien, 1997. 43.

1881. november 26-án megérkezett a bolgár fővárosba, az osztrák-magyar képviselőn uralkodó állapotokat tűrhetetlennek találta, és rögtön keresni kezdett egy olyan épületet, amely méltó a Monarchia nagyhatalmi presztízséhez. Mivel ilyen épület akkor egész Szófiában nem akadt, Biegeleben úgy döntött, hogy saját költségén épít egyet. A bolgár kormány rendelkezésére bocsátott az éppen akkor átépítés alatt álló belváros új sugárútján, a város leendő főutcáján egy telket nem messze Battenberg Sándor fejedelem tervezett palotájától. A munkálatok gyorsan haladtak, és a főkonzulátus új épülete 1883 végére elkészült. Biegeleben, miután 1887-ben Londonba helyezték át, palotáját bérbe adta a bécsi Külügyminisztériumnak. Ez volt az egyetlen eset a Habsburg Birodalom történetében, amikor a Külügyminisztérium egyik hivatalnokától bérelt épületet valamelyik külképviselet számára. A bérleti szerződést 1896-ban újabb 10 évre meghosszabbították. 1906-ban Biegeleben közölte a Ballhausplatzzal, hogy megvált a szófiai palotájától, és a bérleti szerződést felmondja. Az lehetséges vevő csak a Külügyminisztérium lehetett, így a főkonzulátus épülete 1907. március 31-én Ausztria-Magyarország tulajdonába került.²⁶⁹

4.2. Rüdiger Biegeleben szófiai főkonzuli tevékenysége

A szófiai konzulátusi palota építtetője, Rüdiger Biegeleben báró 1847. december 2-án született Bécsben. Apja, Ludwig Biegeleben az 1850-es és 60-as években a Külügyminisztérium osztályfőnöke és a német referatúra vezetője volt, így nem véletlen, hogy fia is diplomáciai pályára lépett. Bonni, innsbrucki és bécsi jogi tanulmányok után a diplomatavizsgát 1870 novemberében kiváló eredménnyel teljesítette, és még ugyanabban az évben attasénak nevezték ki az olaszországi osztrák-magyar követségre (előbb Firenzébe,

---

²⁶⁹ Az épület további sorsa is érdekesen alakult. 1908/1909-ben Biegeleben villáját (ulica Tsar Osvoboditel 11.) átépítették, az eredetileg háromemeletes épület négyemeletessé bővült, a telek hátsó részén pedig egy új hivatali épületet emeltek (ulica Šipka 2). Az I. világháború végén a központi hatalmakkal szövetséges Bulgária 1918. szeptember 26-án Prilepben fegyverszünetet kötött az antanttal. Ennek 5. pontja értelmében a központi hatalmak diplomáciai képviselőit október 27-ig ki kellett utasítani az országból. Otto Czernin osztrák-magyar követ, a külügyminiszter öccse 24-én búcsúlátogatást tett III. Borisz királynál, majd Románia felé elhagyta az országot. November 14-én az elhagyott osztrák-magyar követségi palotát a győztes Olasz Királyság vette birtokba. Az 1922-es római szerződésben az Osztrák Köztársaság végleg lemondott a palotáról Olaszország javára, cserébe megkapta a szomszédos, 1915 óta használaton kívül álló és meglehetősen rossz állapotú olasz követségi épületet. Bár az osztrák-magyar épület értéke kétszerese volt az olaszénak, az értékkülönbséget az olasz kormány sohasem ismerte el, így az értékegyeztetés elmaradt. 1925. február 14-én végül Ausztria birtokba vette az egykori olasz követségi épületet, amely ma is az Osztrák Köztársaság szófiai nagykövetségeként szolgál.

Agstner, Rudolf: Die diplomatische Präsenz der Habsburgermonarchie auf dem Balkan nach dem Berliner Kongreß. 79-88.

majd Rómába). Az 1870-es évek balkáni válsága már Konstantinápolyban találta, ahová 1875 júniusában helyezték át. 1876 márciusában Andrássy Gyula külügyminiszter követségi titkárrá léptette elő. A balkáni válság megpróbáltatásai után 1878 júliusában egy jóval nyugodtabb, de politikailag kevésbé jelentős városba, Drezdába irányították. Egy évvel később ismét fontos megbízatást kapott, amikor 1879 novemberében a londoni nagykövetségre küldték. Biegeleben már Konstantinápolyban kiváló kapcsolatokat épített ki a helyi angol diplomatákkal, akik mindig elismeréssel nyilatkoztak róla. Mint a brit keleti politika jó ismerője, Londonban igazi persona gratának számított. 1881 nyarán rövid ideig az akkor már súlyos beteg Heinrich Haymerle külügyminiszter mellett titkároskodott, majd 1881 novemberében megkapta első önálló megbízatását, amikor a Belgrádba távozó Rudolf Khevenhüller gróf után diplomáciai ügyvivőként őt nevezték ki a szófiaai képviselői élére. Egyúttal tiszteletbeli követségi tanácsossá és főkonzullá léptették elő.²⁷⁰

Már Biegeleben elődje, Rudolf Khevenhüller gróf jelentései rámutattak a szófiaai állomáshely rendkívüli fontosságára. Ennek ellenére neki kellett gondoskodni a Monarchia diplomáciai képviselőjének megfelelő elhelyezéséről. A bolgár fővárosban ebben az időben rendkívül drága volt az élet egy európai idegen, főként egy nagyhatalom képviselője számára. A feltétlenül szükséges reprezentáció költségei rendkívül magasak voltak, aminek az volt az oka, hogy Szófia nemrégén még egy török tartományi kisváros volt, és csaknem mindent, ami az európai civilizációhoz ekkor már magától értetődően hozzátartozott, szinte a semmiből kellett megteremteni.²⁷¹

Ami Biegelebent illeti, Szófiában elsősorban a brit diplomácia helyi képviselője és a konstantinápolyi brit nagykövet, valamint a török megbízott részéről számíthatott támogatásra. A német diplomáciai képviselője Bismarck utasításának megfelelően meglehetősen passzív volt, és igyekezett távol tartani magát a bolgár belügyektől. Ezzel szemben az orosz diplomácia egymást gyorsan váltó képviselői, akik hol parancsolóan, hol fondorlatosan, de egyre gátlástalanabb machinációikkal a diplomácia egészen keleties stílusában léptek fel, Biegeleben állandó ellenlábasai voltak. Rövid időre a későbbi orosz külügyminiszter, Alekszandr Izvolszkij is megfordult Szófiában. A bulgáriai orosz konzulokra általában jellemző volt, hogy hivatali hatáskörüket jóval meghaladó befolyást élveztek. A bolgár hadsereget orosz tisztek képezték ki és Oroszország látta el fegyverekkel, sőt, a szófiaai kormánynak is volt két orosz tagja, Kaulbars és Szobolev tábornokok, akikkel

---

²⁷⁰ Kramer, Hans: Rüdiger Freiherr von Biegeleben. Ein österreichisches Diplomatenleben. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, LXIII. Band. Graz-Köln, 1955. 594-600.

²⁷¹ Uo. 601.

Biegeleben már 1883-ban összetűzésbe került. Oroszország erős befolyás alatt tartotta balkáni államot, így megengedhette magának, hogy általában fiatal vagy másodvonalbeli diplomatákat küldjön Bulgáriába, a kormányzat és a hadsereg révén uralta a bolgár államéletet.²⁷²

Biegeleben, hasonlóan más osztrák politikusokhoz, katonatisztekhez és diplomatákhoz, a Német Császárság megalakulása óta a Balkánt a Monarchia számára kompenzációs területnek tekintette, és támogatta Ausztria-Magyarország balkáni terjeszkedésre vonatkozó terveit. Ennek megfelelően az 1881 óta Szerbiával, 1883 óta pedig Romániával – pontosabban a két ország uralkodóival – kötött szövetségbe legszívesebben Bulgáriát is bevonta volna. A Monarchia saját erejének elégtelensége és Németország Balkán iránti érdektelensége miatt azonban ennek a tervnek nem volt realitása. Így maradt Bismarck eredeti elképzelése, a balkáni érdekszférák elhatárolása, ami egy meglehetősen kényes és nehezen megvalósítható művelet volt. Biegeleben ebben egy balkáni orosz hegemonia megakadályozásának eszközét látta, ezért a koncepciót alapvetően elfogadta, bár ez nem zárta ki, hogy az érdekszférák elhatárolása miatt beszűkült diplomáciai mozgásterét a lehetőségekhez mérten kihasználja.²⁷³

Az osztrák-magyar diplomácia, amely ekkor szilárd pozíciókkal rendelkezett Szerbiában és Romániában, igyekezett gátat vetni a túlzott orosz befolyásnak Bulgáriában. Már Khevenhüller tevékenysége is erre irányult, de a feladat főként utódjára, Rüdiger Biegelebenre várt. A bécsi diplomácia kitartóan védelmezte a berlini kongresszus határozatait, amelyek ugyan megakadályozták egy egységes bolgár nemzeti állam létrejöttét, de egyúttal biztosították a Bolgár Fejedelemség önállóságát és alkotmányos berendezkedését. A berlini szerződés volt ebben az időben a legfontosabb nemzetközi akadálya a teljes orosz hegemoniának Bulgáriában.²⁷⁴

Battenberg Sándor fejedelemmel mindvégig kiváló kapcsolatot ápolt, aminek családi okai is voltak. Rüdiger Biegeleben apja, Ludwig Biegeleben Darmstadtban született, és 1848 előtt a Hesseni Nagyhercegség diplomatája volt. A család szoros, baráti kapcsolatot ápolt a hercegi családdal, amelyből Battenberg Sándor fejedelem is származott. A barátság, amely Ludwig Biegelebent a bolgár fejedelemhez fűzte, jó szolgálatot tett, amikor az osztrák-magyar főkonzul új épületet keresett a szófiai osztrák-magyar képviselő számára. A bolgár kormány rögtön kiutalt számára egy telket Szófia új főutcáján, nem messze Battenberg fejedelem

---

²⁷² Kramer, Hans: Rüdiger Freiherr von Biegeleben. Ein österreichisches Diplomatenleben. 601-602.

²⁷³ Uo. 602.

²⁷⁴ Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. Hg. von

tervezett palotájától.²⁷⁵

Biegeleben gyakran ingadozott a státuszából származó kötelességei és a nehéz helyzetben lévő fejedelem iránti rokonszenve között, akit állandó áskálódás vett körül, és akit gyakran saját hívei is cserbenhagytak. Kálnoky külügyminiszter óvatos politikájának helyi képviselőjeként Biegeleben hivatalosan nem sokat segíthetett Battenbergnek. Nem hivatalosan, informális csatornákon azonban többször figyelmeztette, fontos híreket hozott tudomására, titokban tanácsokkal látta el. Az volt a meggyőződése, hogy a fejedelem nem kellő eréllyel és ügyességgel védi érdekeit Oroszországgal szemben, ezért határozottabb fellépésre sarkallta. Tette ezt egyszer Kálnoky kifejezett utasítására, másszor saját elhatározásából.²⁷⁶

E bonyolult helyzet mögött az állt, hogy Bulgária és az egész Balkán két nagyhatalmi politika, az osztrák-magyar és az orosz ütközőzónájában feküdt. Ezzel Battenberg Sándor is tisztában volt, mivel trónját is a két rivális nagyhatalom kompromisszumának köszönhette, mint az orosz cárné unokaöccse és egy osztrák tábornoki rangot viselő német herceg fia. Ezért a fiatal uralkodónak nem volt más választása, mint származásából eredő szimpátiáit félretéve lavírozni a két nagyhatalom között. A fejedelem személyes szimpátiája ellenére az Osztrák-Magyar Monarchia az 1879 és 1887 közötti időszakban nem tudta megvetni a lábát Bulgáriában, mivel a balkáni ország orosz érdekszférának számított és a cári birodalom befolyása alatt állt. A kortársak szavaival „a bolgár külpolitikának Oroszországhoz kell igazodnia”.²⁷⁷

A bolgár fejedelem – és a szófiai osztrák-magyar főkonzul – helyzetének bonyolultságára jó példa a bolgár vasútépítés ügye. Biegelebennek Oroszországot megelőzve sikerült elérnie, hogy a bolgár kormány jóváhagyott egy vasúti koncessziót, amelynek értelmében osztrák szerepvállalással épülhet meg a Bulgárián át Konstantinápolyba vezető vasútvonal. Miután ezt elérte, Biegeleben – bár nem szívesen, de – ismét óvatosságra intette a fejedelmet, és mérsékelte, Oroszországhoz közeledő politikát javasolt neki.²⁷⁸

A bolgár válság azonban tökéletesen új helyzetet teremtett. 1885. szeptember 17-én felkelés tört ki Kelet-Rumélia fővárosában, Plovdivban, és az ideiglenes kormány másnap kimondta a két bolgár állam egyesülését. Szeptember 21-én bolgár csapatok vonultak be a tartomány fővárosába, és Battenberg Sándor az egyesült Bulgária fejedelmének nyilvánította

---

Kiril Kalew. Wien, 1999. 23-24.

²⁷⁵ Agstner, Rudolf: Die diplomatische Präsenz der Habsburgermonarchie auf dem Balkan nach dem Berliner Kongreß. 80-81.

²⁷⁶ Kramer, Hans: Rüdiger Freiherr von Biegeleben. Ein österreichisches Diplomatenleben. 602-603.

²⁷⁷ Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. 22-23.

magát. A kompenzációra vágyó és a balkáni vetélytárs megerősödése miatt elégedetlen Szerbia elsősorban Vidin megszerzésének céljával november 14-én megtámadta Bulgáriát. Kálnoky külügyminiszter utasítást küldött Biegelebennek és valamennyi alárendeltségébe tartozó konzulnak, hogy ha bolgár részről bármilyen csapatmozgást észlelnek, ezt közvetlenül Khevenhüller belgrádi követnek jelezzék – aki természetesen azonnal Milán királyhoz továbbította a jelentéseket. Az egész úgy tűnt, mintha Szerbiának kellene kémkedniük. Azonban a tervet nem lehetett olyan egyszerűen végrehajtani, mivel a szerb hadüzenet hírére Battenberg fejedelem megtiltott minden külföldre irányuló táviratforgalmat. Biegeleben kénytelen volt jelentéseit az osztrák-magyar határra futár útján eljuttatni. A közvetlen jelentéstétel Belgrádba számára különösen kényelmetlen volt, ezért sikerült elérnie, hogy jelentéseit a szerb főváros helyett továbbra is Bécsbe küldje.²⁷⁹

Biegeleben a szerb-bolgár háborút testközelből nézhette végig, ott volt november 17. és 19. között a slivnicai csatában, Battenberg Sándor fejedelem háborús emlékéremmel tüntette ki. Kálnoky utasítására a bolgár táborban tartózkodó Biegelebennek kellett közölnie a fejedelemmel Bécs felszólítását, hogy a győztes bolgár sereg Pirotnál ne lépje át a szerb határt. Ez az első figyelmeztetés hatástalan maradt, így a belgrádi osztrák-magyar követnek, Khevenhüller grófnak kellett a bolgár sereg főhadiszállására, a megszállt Pirotba utaznia, ahol megismételte a korábbi felszólítást a bolgár csapatok haladéktalan kivonásáról Szerbiából. Ez a második, november 28-i ultimátum már megtette hatását, viszont Bulgáriában nagy csalódást keltett. Mindazonáltal Biegeleben december közepén, titokban Battenberg fejedelem tudomására hozta, hogy a szerbek nem fogják folytatni a háborút. Az 1886. március 3-án aláírt béke a háború előtti status quót állította helyre, miután a szultán brit közvetítésre február 2-án Battenberg Sándort 5 évre kinevezte Kelet-Rumélia főkormányzójának. Ezzel a bolgár válság első szakasza lezárult.²⁸⁰

4.3. Egy szófiai áthelyezés körülményei

Az 1886. március 3-án aláírt szerb-bolgár béke tehát lezárta az ellenségeskedést a két ország között, és Kelet-Rumélia kérdése is megoldódott azzal, hogy a szultán perszónálunió

---

²⁷⁸ Kramer, Hans: Rüdiger Freiherr von Biegeleben. Ein österreichisches Diplomatenleben. 603.

²⁷⁹ Uo. 603-604.

²⁸⁰ Uo. 604.

formájában elismerte a két bolgár állam egyesülését. Úgy tűnt, hogy minden a legnagyobb rendben van, és Biegeleben 3 hónapos nyári szabadságra hazautazott Ausztriába.²⁸¹ A bolgár válság első szakasza valóban békés megoldást nyert, és a három császár szövetsége is kiállta a próbát, de Oroszország tekintélyét alaposan megtépázta a bolgárok önálló fellépése, amit a cári birodalom nem hagyhatott válasz nélkül. A három külügyminiszter 1886. júliusi találkozásán új akcióterv született: Bismarck és Kálnoky szabad kezet adott Giersnek Battenberg Sándor elmozdítására. A bolgár fejedelmet augusztus 21-én oroszbarát tisztek államcsínye megbuktatta, az Oroszország által fizetett összeesküvők a fejedelmet elrabolták, és az orosz határra vitték. Itt kapta kézhez szeptember 1-jén III. Sándor levelét, amelyben a cár azonnali lemondásra szólította fel. Battenberg szeptember 7-én lemondott, és visszatért Németországba.²⁸²

A külügyminiszterek találkozója nyomán Bécsben döntés született Rüdiger Biegeleben visszahívásáról. Ez úgy történt, hogy átmeneti helyettesítésével Burián Istvánt bízták meg, aki ekkor éppen szokásos nyári szabadságát töltötte.²⁸³ Július elején érkezett haza Magyarországra. Először Trencsén-Teplicébe ment, hogy szüleit meglátogassa, aztán Budapestre, majd tovább Ó-Tátrafüredre „színi egy kis honi társas atmoszférát”.²⁸⁴ A Ballhausplatz utasítása itt találta, július 22-én a Külügyminisztériumnak küldött távirata még innen kelt. 24-én már Pesten volt, majd Bécsbe érkezett, ahonnan rövid eligazítás után rögtön Szófiába indult.²⁸⁵

Kálnoky külügyminiszter a Biegeleben visszahívásáról szóló javaslatot augusztus 5-én terjesztette az uralkodó elé. Döntését a megváltozott politikai helyzettel magyarázta: „Időközben a politikai viszonyok Bulgáriában olyan formát öltöttek, amelyek alapján célszerűnek tűnik, hogy báró Biegelebent ne engedjük vissza állomáshelyére. Biegeleben I. osztályú követségi tanácsost hosszabb időre szabadságolt állományba helyeztem.” Az előterjesztést Ferenc József augusztus 12-én jóváhagyta. Biegeleben hosszabb szabadsága 1887 márciusáig tartott. Ekkor két hétre visszatért Szófiába, hogy bútorait utódjának eladja, és Londonba költözését megszervezze, miután február 12-én szófiai főkonzuli és diplomáciai ügyvivői megbízatásából felmentették, és 14-én a londoni nagykövetségre helyezték át.²⁸⁶

²⁸¹ Kramer, Hans: Rüdiger Freiherr von Biegeleben. Ein österreichisches Diplomatenleben. 604.

²⁸² Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. 190-191.

²⁸³ Ministerialdekret, 29. 7. 1886. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

²⁸⁴ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. június 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

²⁸⁵ Burián an das Ministerium, Telegramm, 22. Juli 1886. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Burián an das Ministerium, Telegramm, 24. Juli 1886. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

²⁸⁶ Battenberg Sándor lemondása után Németországba ment, ide hívta meg magához Ingenheimbe régi barátját, Rüdiger Biegelebent, hogy köszönetet mondjon neki, és további barátságáról biztosítsa. Kálnoky azonban, tekintettel az oroszok érzékenységre, megtiltotta a látogatást. 1887 márciusában azonban Biegeleben a

A kérdésre, hogy pontosan miért mozdították el Biegelebent szófiai állomáshelyéről, a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem adható egyértelmű válasz. Nem valószínű, hogy Bécsben elégedetlenek voltak vele, hiszen az érdekszférák elhatárolása miatt beszűkült diplomáciai mozgásterét a lehetőségekhez mérten sikerrel használta ki – a vasúti koncesszió ügye is jól példázza ezt –, ráadásul Battenberg fejedelemhez kiváló kapcsolat fűzte. Talán éppen ez lehetett visszahívásának legfőbb oka, hiszen a külügyminiszteri találkozón megegyezés született az Oroszországtól függetlenedni igyekvő fejedelem elmozdításáról. Az azonban nem tűnik valószínűnek, hogy Biegeleben visszahívása kimondottan orosz követelés volt. Inkább az látszik valószínűnek, hogy a Szentpéterváron és Berlinben oroszellenessége miatt nem kedvelt Biegeleben visszahívása, és helyére egy moszkvai főkonzul Szófiába küldése a bécsi külügyi vezetés három császár szövetsége iránti elkötelezettségét volt hivatva bizonyítani, és így Oroszország felé tett gesztusként értékelhető. S erre a gesztusra talán szükség is volt, hiszen az érdekszféra-politika elleni burkolt vagy időnként egészen nyílt tiltakozásokkal tele volt a magyar parlament és a delegáció.

Ami Biegelebent illeti, bár Battenberg fejedelemhez szívélyes, baráti kapcsolat fűzte, és rendkívül sokat tett azért, hogy a Monarchia szófiai képviselte méltó módon kerüljön elhelyezésre, mégsem volt maradéktalanul elégedett balkáni megbízatásával. Már 1875-ös konstantinápolyi kinevezése után, Andrássy külügyminiszternek írott köszönőlevelében nem mulasztotta el megjegyezni, hogy bár köszöni az iránta megnyilvánuló miniszteri bizalmat, de egy nyugati megbízatásnak jobban örült volna, és a jövőben ilyet remél. Londoni áthelyezése

---

legnagyobb titokban mégis felkereste Battenberget, és beszámolt neki a hármas szövetség megújításáról. Biztosította a lemondott fejedelmet, hogy a három szövetséges hatalom semmilyen orosz katonai akciót nem fog engedni Bulgária ellen. Ezzel együtt óvta Battenberget attól, hogy bármilyen kalandba bocsátkozzon, és azt tanácsolta, hogy értékes személyét őrizze meg kedvezőbb időkre. Ferenc József és Kálnoky szívesen köszönték őt egyszer Bulgária királyaként. Biegeleben azt javasolta, hogy a jelenlegi oroszellenes kormány Szófiában nyilvánítsa Bulgáriát királysággá a király személyének megnevezése nélkül. Battenberg fejedelem mély csalódottságának adott hangot a hálátlanság miatt, amelyet Bulgáriában lépten-nyomon tapasztalt. Kijelentette, hogy csak akkor hajlandó visszatérni Bulgáriába, ha német hazája ezt kívánja tőle, és ha a nagyhatalmak, elsősorban Németország, Ausztria-Magyarország, Anglia és Törökország felsorakoznak mögötte. Battenberg Sándor, aki később a Hartenau grófja nevet használta, sohasem látta viszont Bulgáriát. 1893-ban az osztrák-magyar közös hadsereg vezérőrnagya és dandárparancsnokaként Grazban, mindössze 36 évesen elhunyt.

Rüdiger Biegeleben diplomáciai pályafutása 1887 márciusától Londonban folytatódott, ahol a Downing Street által legjobban ismert és legtöbbször becsült diplomaták közé tartozott. 1888. június 20-án rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri címmel követnek nevezték ki a japán, kínai és szíami udvarokhoz. Ez volt az első önálló követi megbízatása. Nagyköveti kinevezéshez még túl fiatal volt, más európai állomáshely pedig – balkáni vagy skandináviai – a német és orosz bizalmatlanság miatt nem jöhetett szóba. 1893-ig maradt Tokióban, ahonnan megrendült egészségi állapota miatt novemberben hazatért Ausztriába. Szófiában szerzett tüdőbajából sohasem tudott teljesen felépülni, ezért 1899-ben végleg nyugdíjazták. Életének hátralévő részét többnyire tiroli birtokain töltötte, 1908-ban megjelentette apja, a szintén diplomata Ludwig Biegeleben életrajzát. 1912. szeptember 28-án hunyt el a tiroli Vomp melletti Sigmundslust kastélyában.

Agstner, Rudolf: Von der k. u. k. diplomatische Agentie zur Österreichischen Botschaft in Sofia. Österreichs Präsenz in der bulgarischen Hauptstadt 1879-1993. Kairo, 1993. 27.

Kramer, Hans: Rüdiger Freiherr von Biegeleben. Ein österreichisches Diplomatenleben. 605-613.

tehát tökéletesen egybevág korábbi karrier-terveivel.

Burián István 1886. augusztus 9-én érkezett meg Szófiába, és 11-én – egyelőre ideiglenes jelleggel – átvette a képviselőlet vezetését.²⁸⁷ Már a bolgár fővárosban értesült arról, hogy az uralkodó moszkvai szolgálatai elismeréseként a főkonzuli címet és jelleget adományozta neki. Gustav Kálnoky külügyminiszter a már említett 1886. augusztus 5-i előterjesztésében azzal érvelt, hogy Burián már négy éve ezen a fontos állomáshelyen tevékenykedik, és „alapos és megbízható politikai jelentéseivel, valamint az orosz társadalmi körökben kitűnően megalapozott állásával, fényesen igazolta a kinevezésével kapcsolatos várakozásokat.” A miniszteri előterjesztést Ferenc József 1886. augusztus 9-én hagyta jóvá.²⁸⁸ Burián István ekkor már Szófiában volt, köszönetnyilvánítása is innen kelt augusztus 23-án.²⁸⁹ Szeptemberben végre lehetősége nyílt arra, hogy a szófiái megbízatás miatt megszakított nyári szabadságát befejezze, de az újabb bulgáriai események ismét közbeszóltak.

4.4. A bolgár válság második szakasza és a szakítás Szentpétervárral

Battenberg Sándor lemondása után egy régenstanács vette kezébe az ügyeket Bulgáriában, amelynek vezetője a korszak legkiemelkedőbb bolgár politikusa, Sztefan Sztambolov volt. Sztambolov 1854. január 31-én született a közép-bulgáriai Veliko Tarnovóban. 1870 és 1872 között papi szemináriumba járt Odesszában, ahonnan az orosz forradalmárokkal való kapcsolata miatt kizárták. Romániában csatlakozott a bolgár felszabadítási bizottsághoz, amelynek később vezetője lett. Ő vezette az 1875-ös sikertelen felkelést Stara Zagorában, és ő volt a turnovoi forradalmi bizottság vezetője az 1876. áprilisi nagy felkelés idején. Részt vett az 1877/78-as orosz-török háborúban. 1879-től tagja a bolgár nemzetgyűlésnek, 1880-tól alelnöke, 1884-től elnöke. 1885-ben támogatta Bulgária és Kelet-Rumélia egyesülését, részt vett a szerb-bolgár háborúban. Battenberg Sándor lemondása után, 1886. szeptember 7-étől 1887. augusztus 14-ig a bolgár államot ideiglenesen kormányzó

---

²⁸⁷ Burián an das Ministerium, Telegramm aus Sofia, 9. 8. 1886. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Amtsübergabsprotokoll vom 10. August 1886. Sofia, 14. August 1886. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Burián an Kálnoky, Sofia, 26. Oktober 1886. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

²⁸⁸ Vortrag von Kálnoky, 5. 8. 1886. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

²⁸⁹ Dank für die Verleihung des Titels und Charakters eines Generalkonsuls. Sofia, 23. August 1886. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

régenstanács elnöke.²⁹⁰

Röviddel Battenberg Sándor lemondása után, 1886 szeptemberében történt, hogy orosz kormánybiztos jelent meg Szófiában, Kaulbars tábornok személyében, aki orosz megszállással fenyegette meg a bolgárokat arra az esetre, ha vonakodnának elfogadni a lemondott Battenberg helyébe lépő orosz fejedelemjelöltet. Kaulbars szereplése Bulgáriában szeptember 15-étől november 7-ig tartott. A cár azért küldte a tábornokot Bulgáriába, hogy ott orosz pártot szervezzen, és ennek segítségével megbuktassa a kormányzóságot, és elfogadtassa a bolgárokkal az orosz fejedelemjelöltek valamelyikét. Kaulbars példátlan erőszakoskodásokkal és semmiféle eszköztől vissza nem riadó mesterkedésekkel igyekezett küldetését teljesíteni. De sem fenyegetés, sem erőszak, sem a rubel nem volt képes megingatni a bolgárok eltökéltségét. Kaulbars végül belátta, hogy a bolgárokkal semmire sem megy, és távozott az országból. Nem sokkal később, 1887. február végén Hitrovo bukaresti orosz követ orosz pénzen Szilisztriában felkelést szerveztetett a bolgár kormány ellen, de az oroszok ezzel sem érték célt. Úgy Kaulbars akciója, mint a szilisztriai felkelés csak még jobban elidegenítették a bolgárokat Oroszországtól.²⁹¹

A Kaulbars-misszióval Oroszország nem lépett túl a dinasztikus érdekszféra-politika keretein, ezért joggal számíthatott Kálnoky támogatására, de az orosz kormánybiztos akciójának híre olyan vihart kavart Budapesten, amely az osztrák-magyar külügyminisztert politikája megváltoztatására kényszerítette. Kálnoky 1886 októberében nyilvánosan tiltakozott Oroszország bulgáriai tervei ellen, bár továbbra is hajlandónak mutatkozott bizonyos orosz érdekek elismerésére Bulgáriában. Miközben hangsúlyozta, hogy a berlini szerződés értelmében meg kell védeni Bulgária önállóságát, egyúttal azt tanácsolta a bolgároknak, lépjenek jó viszonyra Oroszországgal. A Bécsben járó bolgár küldöttséget lebeszélte Battenberg Sándor visszahívásáról, és a bolgárok fejedelemjelöltjének, Koburg Ferdinándnak is világosan megmondta: trónra lépéséhez nem látja biztosítottnak a szükséges feltételeket. A Monarchia külügyi vezetésében tehát megvolt a szándék a konzervatív, egyezkedő politika folytatására, de az együttműködésnek ez a formája az érdekszférák elhatárolásához képest értéktelen volt Oroszország számára. Bécsben és Péterváron mutatkozott ugyan egyezkedési szándék, de a bolgár nemzetgyűlés 1887 nyarán az osztrák jó tanács ellenére elutasította az orosz fejedelemjelöltet, és saját belátása szerint döntött a trónkérdésben. Hasztalan tiltakozott Szentpétervár, és hiába próbálta eltéríteni szándékától

---

²⁹⁰ Perry, Duncan M.: Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870-1895. Duke University Press, 1993. 234-242.

²⁹¹ Halász Imre: Bismarck és Andrássy. Politikai tanulmány. VII. A békeszövetség és az 1885-1887-i bolgár

Bécs, Koburg Ferdinánd 1887 augusztusában elfoglalta Bulgária trónját. Pétervárott az a vélemény alakult ki, hogy a németföldről származó új bolgár fejedelem az osztrákok embere, és a bécsi vezetés az orosz törekvések keresztezése céljából ültette a bolgár trónra. Ilyen körülmények között az érdekszféra-politika folytatásáról nem lehetett többé szó, és a három császár szövetsége végül nem tudta elviselni a kiújult bolgár válság próbáját. Bulgária ezzel lényegében kiszakadt az orosz érdekszférából, és Bécs felé kezdett tájékozódni.²⁹²

A bolgár belpolitika oldaláról nézve, az 1886 augusztusától számított egy esztendő alighanem a legsúlyosabb politikai válság volt az ország történetében. Amikor Battenberg Sándor végleg elhagyta Bulgáriát, általános volt a vélemény, hogy nélküle az ország nem képes a túlélésre. A lakosság többsége ragaszkodott uralkodójához, akit a nép körében általános tisztelet övezett, és a tisztikar nem jelentéktelen része is mögötte állt. Az egymást követő összeesküvések és puccskísérletek nem tettek kárt népszerűségében, ellenkezőleg: csak növelték a főellenség Oroszország elleni gyűlöletet.²⁹³

4.5. Burián István Szófiában

A Kaulbars-misszió Burián István maradék nyári szabadságára is befolyással volt. Az éppen Bécsben tartózkodó Buriánnak Kálnoky külügyminiszter meghagyta, hogy további utasításig egyelőre ne utazzon vissza Budapestre, hanem amíg a helyzet nem tisztázódik, maradjon Bécsben. Ezekről a válságos napokról így írt Thallóczynek Budapestre: „Nagy izgatottság uralkodik itt, azt elképzelheted. Csak egynéhány nap múlva tisztulhat a helyzet. A dolgok abszolút váratlanul jöttek.” Végleges szófiái áthelyezéséről azonban ekkor még nem volt szó: Thallóczytól azzal búcsúzott, hogy Moszkvában vagy a következő nyáron Budapesten találkoznak.²⁹⁴

Ennek ellenére Burián István nem tért már vissza többé Oroszországba. Szeptember végén ismét Szófiába küldték, és amikor 1887. március 1-jén Rüdiger Biegelebent végleg visszahívták, a szófiái képviselőt vezetését továbbra is ideiglenesen Burián kezében hagyták.

---

válság. Nyugat 1912/23. <http://epa.oszk.hu/>

²⁹² Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. 191-194.

²⁹³ Stoyanowitsch, Peter: Die Kandidaten für den bulgarischen Thron und die Wahl des Prinzen Ferdinand von Sachsen-Coburg und Gotha zum Fürsten Bulgarien (1886-1887). Wien, 1995. 97.

²⁹⁴ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Bécs, 1886. szeptember 21. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

Fizetése 2600 forintra emelkedett, ami egy 5000 forintos költségátalánnyal is kiegészült.²⁹⁵

A szófiai áthelyezés nem okozott törést Thallóczy Lajossal folytatott levelezésében. Barátságuk is a régi maradt. Levelezésük alapján Thallóczy két szófiai látogatása rekonstruálható, egy 1887-ből és egy 1888-ból.²⁹⁶ Burián István első levelét Szófiából november 13-án írta Thallóczynak Bécsbe. Ebben többek között így írt a kezdeti nehézségekről: „Báró Biegeleben előtt, úgy látszik, még mindig titkolóznak, s az itteni provizórium folyik, meglehet, fog is még folyni egy ideig. Reám nézve ennek az a kellemetlen oldala, hogy nem mozdulhatok, s be nem rendezkedhetem. Pedig egypár heti szabadságra ügyeim elrendezésére okvetlen szükségem volna. Talán sikerül még a tél folyamán felrándulni.”²⁹⁷

Burián helyzete a következő év elejére sem változott, megbízott vezetője volt csupán a szófiai képviseletnek, továbbra is ideiglenes jelleggel. Ezt az átmeneti állapotot a politikai válság okozta nehézségekkel együtt nehezen viselte: „a minisztérium még mindig nem határozta el magát az üresedésben levő állomásokat betölteni, s Biegeleben csak akkor jön ide felszedni sátorfáját, mikor megkapta új rendeltetését. Én pedig türelmetlenül lesem őt, hogy végre berendezkedhessem itt”.²⁹⁸

Március közepére azonban már bizakodóbb volt: „Én november óta készülök hazamenni rövid időre házam berendezése ügyében. Az események eléggé megmagyarázzák, miért nem szabadulhattam eddig innen. Várok tehát jobb időket – mikor majd hosszabb szünet lesz sakkjátékunkban... Biegeleben itt van és búcsúzik. Elmente után reményilem megtörténik végleges kinevezésem”.²⁹⁹

Két hónapot kellett még várnia. Hogy ebben a fontos balkáni országban ismét egy véglegesen kinevezett diplomata képviselje a Monarchiát, Kálnoky külügyminiszter Burián II. osztályú főkonzuli kinevezését kérte az uralkodótól. A miniszter 1887. május 2-án kelt előterjesztésében kifejti, hogy a konzulátusi hivatalnokok közül egyedül ő alkalmas ennek a posztjának betöltésére, mivel „politikai éleslátás, temperamentum, a bolgár viszonyok ismerete, kapcsolatteremtés és viselkedés szempontjából senki sem hasonlítható hozzá a konzuli társaságból”. E mellett ő az egyetlen tisztviselő, aki korábbi szófiai és moszkvai alkalmazása folytán tökéletesen ismeri az ország nyelvét, ami külügyminiszter szerint „lényegesen hozzájárul az ügyek megfelelő viteléhez”. Végezetül Kálnoky azt javasolja, lássák el Buriánt

²⁹⁵ Ministerialdekret, 1. 3. 1887. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Ministerialdekret, 24. 1. 1887. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

²⁹⁶ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1888. május 3. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

²⁹⁷ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1886. november 13. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

²⁹⁸ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1887. január 18. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

egy bolgár külügyminiszterhez szóló megbízólevéllel, amely biztosabbá teszi helyzetét. Ferenc József az előterjesztést 1887. május 4-én jóváhagyta, így Burián Istvánt, mint főkonzuli címmel és jelleggel felruházott konzult, valóságos II. osztályú főkonzullá nevezték ki, és egy diplomáciai ügyvivő és I. osztályú főkonzul feladataival bízták meg. Fizetsége 3000 forintra emelkedett, amit egy 12000 forintos pótlék is kiegészített.³⁰⁰ A megbízólevél átadására 1887. május 23-án került sor.³⁰¹

Burián István, aki Szófiában testközelből figyelte a bolgár eseményeket, így írt erről a válságos időszakról Thallóczynek: „nagy öröm a helyzetben nem telik, de éppen panaszra lesz-e ok, azt talán csak egy pár nap vagy hét múlva lesz lehetséges megmondani. Most tűhegyen áll az egész helyzet. Végleg kompromittálva nincsen semmi, de kártyára van vetve minden. Eddig igazi akció csak bolgár részen folyt. Ők cselekedtek minden nehézség dacára, ameddig tennivalójuk maradt. Most, hogy új fejedelmválasztásig teljes higgadtsággal felvitték a dolgokat, az akció színhelye innen elhelyezkedik a nagyhatalmakhoz, s jönnek nagy elhatározandó percek, elsősorban Oroszország, azután a többi hatalmak részére. Hogy helyzetem nehéz, azt helyesen eltaláltad.”³⁰²

Az új esztendő elején újabb szófiai helyzetjelentést küldött barátjának Bécsbe: „Azt szívesen elhiszem, hogy mi már rettentvén untatjuk a világot, s utóvégre az is volna legkívánatosabb, hogy a bolgárok elfeledtessék magukat. Csak hogy az a diplomáciai semmittevés, amelyhez te nekem gratulálsz, még nem következett be, mert éppen mikor külső események nem dörögnek körbe, akkor foly legserényebben a kabinetmunka. S azért még mindig nem tudok kiszabadulni egy pár hétre ebből az egérfogóból...”³⁰³

Annak ellenére, hogy Battenberg lemondásával és Biegeleben távozásával a bolgár fejedelem és a szófiai osztrák-magyar diplomáciai ügyvivő közti személyes és családi kapcsolatok megszakadtak, az Osztrák-Magyar Monarchia politikai pozíciója Bulgáriában 1887-ben jóval kedvezőbben alakult, mint Biegeleben hivatalba lépésekor. Mindez elsősorban a külpolitikai helyzet szerencsés alakulásának volt köszönhető, de belpolitikai okai is voltak.

Sztambolov irányításával ugyanis a bolgár politika mind oroszellenesebb irányt vett, és a cári birodalom állandó balkáni ellenlábasa, az Osztrák-Magyar Monarchia felé tájékozódott. Nem kis részben Sztambolov érdeme, hogy a bolgár nemzetgyűlés visszautasította az orosz fejedelemjelölteket (Nyikolaj Dadian-Mingrelszkij és Alekszandr

---

²⁹⁹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1887. március 13. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³⁰⁰ Vortrag von Kálnoky, 2. 5. 1887. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³⁰¹ Burián an das Ministerium, Telegramm aus Sofia, 23. 5. 1887. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³⁰² Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1886. november 13. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³⁰³ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1886. január 18. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

Oldenburgszkij hercegeket), és megakadályozta a bolgár kormány elmozdítására és oroszbarát bábkormány felállítására irányuló orosz kísérleteket. Bár Kálnoky külügyminiszter nem ígért nyílt támogatást egy oroszellenes bolgár politikához, az osztrák-magyar-bolgár kapcsolatok 1887-től jelentős fejlődésnek indultak. Ebben kulcsszerepe volt Sztefan Sztambolovnak, akinek személyében a nyugat-európai hatalmak és Törökország is a balkáni stabilitás szempontjából nélkülözhetetlen tényezőt láttak. Neki köszönhető, hogy a fejedelmválasztás hosszas procedúráját 1887 nyarán végül sikerült lezárni. A Battenberg-párt veresége és Koburg Ferdinánd meghívása a bolgár trónra (1887. július 7.) elsősorban Sztambolov sikere. Az új fejedelem 1887. augusztus 14-i ünnepélyes eskütételét és beiktatását is ő szervezte, ezért az új uralkodót nem minden ok nélkül „Sztambolov kegyelméből Bulgária fejedelmének” nevezték.³⁰⁴

Battenberg Sándort az oroszok lemondatták, mert túlságosan önállónak tűnt, ugyanakkor arra nem volt erejük, hogy saját jelöltjeik egyikét elfogadtassák a bolgárokkal. Így azok egy végeredményben a nagyhatalmak – és így a Monarchia – akarata és beleegyezése nélkül is vállalkozó kalandor-önjelöltet választottak meg fejedelemnek, Koburg Ferdinánd személyében.

Sztambolov Ferdinándtól szeptember 1-jén miniszterelnöki kinevezést kapott, és joggal remélte, hogy új tisztségében zavartalanul folytathatja az ország kormányzását. Ebben azonban tévedett. Ferdinándot ugyanis alaposan félreismerte. Az új fejedelemből hiányzott ugyan a bolgár nép és haza iránti szeretet, de annál több volt benne az ambíció, az államférfiúi becsvágy és az elhivatottság érzése. Már uralkodásának első napjaiban kiderült, hogy elődjénél sokkal aktívabban kíván részt venni az államügyekben, és ez a tendencia idővel csak erősödött. Míg Sztambolov a bolgár nemzeti önállóságot Oroszországgal szemben a Monarchiára támaszkodva kívánta biztosítani, addig Ferdinánd saját pozíciójának külső és belső megerősítésén munkálkodott. Ehhez hozzátartozott saját fejedelemségének nemzetközi elismertetése, többek között Oroszországgal, ami feltételezte a fagyos bolgár-orosz viszony enyhülését, Bulgária Oroszországhoz történő közeledését, és szükségszerűen maga után vonta a belső konfliktusokat a liberálisokkal, elsősorban azok vezetőjével, Sztambolovval. 1894-ben Ferdinánd megkönnyebbüléssel fogadta Sztambolov lemondását, és 1896-ban elérte, hogy Oroszország és a többi állam elismerje uralmát.³⁰⁵

Ha a bolgároknak nem is sikerült teljesen „elfeledtetni magukat” – ahogy Burián

---

³⁰⁴ Perry, Duncan M.: Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870-1895. 102-147.

³⁰⁵ Stoyanowitsch, Peter: Die Kandidaten für den bulgarischen Thron und die Wahl des Prinzen Ferdinand von Sachsen-Coburg und Gotha zum Fürsten Bulgarien (1886-1887). 98-99.

István Szófiában kívánta –, az mindenestre tény, hogy az 1886/87-es bolgár fejedelmekérdés a nagyhatalmak együttműködésének, közös fellépésnek megghiúsulása miatt nyert végül megoldást. Európa határozatlansága lehetővé tette a bolgárok számára, hogy saját kezükbe vegyék a kérdés megoldását. A válság nyomán előállt új külpolitikai helyzetben a viszontbiztosítási szerződés lehetetlenné tette ugyan Battenberg Sándor visszatérését, de a földközi-tengeri antant kizárta az orosz beavatkozás lehetőségét Bulgáriában. Koburg Ferdinánd meghívása nem volt pótmegoldás, sem körültekintő választás eredménye. Még híres olvasottsága és intelligenciája sem játszott szerepet megválasztásában. Egyszerűen ő volt az, aki hajlandónak mutatkozott elfogadni egy esetleges jelölést (ezt már 1886 decemberében nyilvánvalóvá tette), és megvolt benne a kellő bátorság, hogy a nagyhatalmak jóváhagyása és Oroszország akarata ellenére se ijedjen meg a nyaktörő vállalkozástól.³⁰⁶

Ferdinánd trónra lépésével új időszak kezdődött a bolgár politikai életben. A kormányzati stílus és a fejedelmi udvar légköre is megváltozott. A nyílt, barátságos és naiv Battenberg helyét egy átlagon felül művelt, ugyanakkor gőgös és kétszínű politikus foglalta el. Hogy a lázadók és összeesküvők emberükre akadtak benne, mi sem jelzi jobban, mint amit VII. Edvárd angol király szárnysegédje előtt mondott Marienbadban 1904-ben. Ferdinánd egyszerűen kijelentette, hogy amint elfoglalta a bolgár trónt, arra az elhatározásra jutott, hogy ha a jövőben politikai gyilkosságra kerülne sor Bulgáriában, ő mindenképpen gyilkosok és nem az áldozatok között lesz.³⁰⁷

Az új bolgár uralkodó első nyilvános szereplései, az újonnan bevezetett udvari szertartásrend és a „királyi felség” megszólítás csak első jelei voltak egy új korszak kezdetének. Nyugati diplomaták nem titkolták csodálkozásukat, ahogy Ferdinánd a vállalkozás minden kockázata ellenére legrövidebb időn belül megszilárdította helyzetét. Két héttel az ünnepélyes eskütétel után így írt róla Burián Kálnokynak: „Eddigi fellépése alapján megítélve, a herceg alkalmas személyiség arra, hogy a számára kínálkozó előnyöket tudatosan kihasználja. Most csak azon személyek nézeteit összegzem, akik a herceget körültekintő figyelemmel kísérik, mi szerint a kormány gyeplőjét szilárdan kezébe vette, és egyetlen pillanatra sem akar kétséget hagyni azon elhatározása felől, hogy a helyet, melyet a népakarat kijelölt számára, egészen betöltse, és méltóságának kikezdhetetlen tekintélyt kölcsönözzön. Kísérete meglepetéssel konstataulta, hogyan tűnt el óráról órára a kezdeti bátortalansága azután, hogy bolgárföldre lépett, hogyan eresztett gyökeret benne az uralkodói öntudat, és

---

³⁰⁶ Uo. 100.

³⁰⁷ Uo. 101.

hogyan kölcsönzött fellépésének méltóságteljes, idővel egyfajta rideg határozottságot.”³⁰⁸

Burián István ekkor már lassan egy esztendeje tartózkodott Szófiában. Volt alkalma megismerni a bolgár fővárost és annak politikai életét. A moszkvai főkonzulág után ez volt a második olyan megbízatása, ahol felelősségteljes pozícióban, önállóan cselekedhetett, és igazán megmutathatta képességeit. Mint főkonzul és diplomáciai ügyvivő, most jóval nagyobb apparátus tartozott irányítása alá: Moszkvában mindössze egy – megbízatása utolsó esztendejében két – beosztottja volt, most azonban nyolc konzulátusi alkalmazott tartozott alárendeltségébe. Ennek az volt az oka, hogy a szófia-i képviselet 1879 és 1909 között a főkonzulátus mellett egy diplomáciai képviselet feladatait is ellátta. E mellett öt további konzulátus is a szófia-i főkonzulátus – és így Burián – alárendeltségébe tartozott. 1886-ban, amikor Burián István Szófiába érkezett, két magyar szolgált a főkonzulátuson: Tóth Vilmos alkonzul és megbízott követségi titkár, valamint gróf Sztáray István alkonzul. A többiek nevük alapján valószínűsíthetően a birodalom Lajtán túli feléből érkeztek. 1895-re, amikor Burián elhagyta Szófiát, a főkonzulátus személyzete alaposan kicserélődött, az eredeti nyolc beosztottból mindössze kettő maradt meg, a létszám azonban kilencre emelkedett. A magyarokat ekkor mindössze egy hivatalnok képviselte, Ambróz János.³⁰⁹

4.6. Osztrák-magyar-bolgár kapcsolatok Sztéfan Sztambolov miniszterelnöksége idején

Koburg Ferdinánd trónra lépésével, Sztéfan Sztambolov miniszterelnöki kinevezésével és Burián István szófia-i megbízatásával új időszámítás kezdődött az osztrák-magyar-bolgár kapcsolatok történetében. Mindez nem kis részben a korszak erős embere, Sztambolov miniszterelnök érdeme. Sztambolov igyekezett megőrizni a kis balkáni ország frissen visszanyert, relatív külpolitikai önállóságát, ezért nem állt szándékában a Monarchiával Szerbiához (1881) és Romániához (1883) hasonló szövetségi szerződést kötni. A bolgár miniszterelnök következetesen védelmezte Bulgária nemzeti érdekeit. A Monarchiával kötendő kereskedelmi egyezmény is csak nehezen született meg, a tárgyalások sokáig elhúzódtak, mivel számos vitás kérdést kellett tisztázni, elsősorban a dunai kereskedelmi hajózás, valamint a bolgár vasúthálózat üzemeltetése és további fejlesztése terén. Ellentétben

---

³⁰⁸ Burián an Kálnoky, Telegramm aus Sofia, 28. 8. 1887. HHStA, PA, Bulgarien (a továbbiakban: XV), Kart. 25.

³⁰⁹ Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1886. Teil II. Wien, 1886. 15.;

a bécsi politikával, amely a konfliktusokkal terhelt Macedóniában a status quo fenntartására törekedett, Sztambolov egy sor békés akcióval igyekezett közelebb jutni a bolgár nemzeti kérdés ottani megoldásához, legyen szó akár ortodox püspöki székek betöltéséről, új vasútvonalak építéséről, a bolgár iskolahálózat támogatásáról vagy a macedóniai bolgárok általános helyzetének javításáról. A szófiai diplomácia érdekérvényesítő képességének talán legjobb példája a macedóniai püspökségek betöltésének ügye 1890-ben, amikor végül Bécs volt kénytelen engedni és támogatni bolgár püspökök kinevezését az akkor még török uralom alatt álló Macedóniában.³¹⁰

Sztambolov miniszterelnöksége idején Bulgária, kilépve Szerbia és Románia árnyékából, az Osztrák-Magyar Monarchia legfontosabb gazdasági partnerévé vált Délkelet-Európában. A Monarchia már az orosz-török háború előtt kezdte beérni Angliát, mint elsőszámú exportőrt a bolgár piacon. Ebben jelentős szerepet játszott az osztrák hajóközlekedés megindulása az Al-Dunán az 1840-es években. A kereskedelmi forgalom fellendülését nagyban elősegítette, hogy a Habsburg Birodalom gazdasági és politikai érdekei tökéletesen egybeestek a Balkánon. Az élénk gazdasági kapcsolatoknak megvolt tehát a hagyományuk, így volt mire építeni. 1878 és 1918 között aztán – néhány évtől eltekintve – az Osztrák-Magyar Monarchia mindvégig első helyen állt a bolgár importban. A földrajzi közelség, a dunai hajózás hagyománya, valamint a politikai és gazdasági érdekek összhangja Ausztria-Magyarországot Bulgária kivételezett gazdasági partnerévé tették. Ehhez hozzájárul még, hogy 1878 után a kettős monarchia ugyanazokat a kereskedelmi privilégiumokat élvezhette a Bolgár Fejedelemségben, mint azelőtt az Oszmán Birodalomban. Így történhetett, hogy Ausztria-Magyarország megőrizte vezető szerepét az al-dunai kereskedelmi hajózásban, valamint a keleti vasútvonalak kiépítése és üzemeltetése terén. Ez a vasúthálózat kötötte össze Közép-Európát Belgrádon át Szalonikivel, illetve Szófiát Isztambullal, jelentősen megkönnyítve a Habsburg Birodalom gazdasági jelenlétét a Balkán-félszigeten. A közlekedéssel és kereskedelemmel szemben a Monarchia a bolgár iparban és bankszektorban azonban csak gyengébb pozíciókkal rendelkezett, itt az angol, francia és egyre inkább a német tőke vált meghatározóvá.³¹¹

A Monarchia gazdasági „inváziója” Bulgáriában a külkereskedelem, az ipar, az állami kölcsönfelvétel, az építőipar és a hadiszállítások terén Sztambolov miniszterelnöksége idején tovább folytatódott, mi több, új lendületet kapott. 1890-ig a bolgár importnak több mint a fele

---

Staatshandbuch für 1895. Wien, 1895. 216.

³¹⁰ Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. 30.

³¹¹ Prešlenova, Rumjana: Bulgarisch-österreichisch-ungarische Wirtschaftsbeziehungen 1878-1914. Bulgarisch-

Ausztria-Magyarországról és Angliából származott, csekély osztrák-magyar előnnyel (évi átlagban 21,2 millió leva, illetve 20,2 millió leva). Ez a tendencia még tovább erősödött az 1890-es és 1894-es kereskedelmi egyezmények megkötésével, amelyek nemcsak a Monarchia, hanem Bulgária számára is előnyök voltak, mivel biztosították a fejedelemség gazdasági függetlenségét. Ami a két ország közti kereskedelem összetételét illeti, a Monarchia inkább könnyűipari, mint nehézipari termékekkel volt jelen a bolgár piacon. Körülbelül 400 termék forgalmában tudhatta magáénak az első helyet, ezek döntő többsége a ruhaipar, a bőrárúk, a cukor, a papír és cellulóz, festékek és vegyi anyagok, a gyógyszeripar, a nyersolaj, az üveg, a kerámia, a parfüm és a rövidárúk, a lőpor, valamint az optikai és elektronikai eszközök körébe tartozott. De hadifelszereléseket és versenylovakat is szállított a Monarchia Bulgáriának. A nehézipar területén főként különféle gépek és berendezések, szerszámok, vasúti kocsik, fémárúk és szállítási eszközök exportjával volt jelen a bolgár piacon, de ebben kezdettől fogva le volt maradva Anglia, majd később Németország mögött. Az osztrák-magyar gazdasági dominancia Bulgáriában a század végéig megmaradt, a századforduló után aztán egyre erősebb vetélytársa támadt: Németország. Ennek ellenére a Bulgáriába irányuló külkereskedelemnek összetétele és az exportáló országok sorrendje nem változott az I. világháború kitöréséig.³¹²

Az osztrák-magyar-bolgár kapcsolatok különleges területének számított a katonai együttműködés, elsősorban a tisztképzés terén. 1887 és 1895 között számos bolgár tiszt tanult osztrák-magyar katonai akadémián vagy kapott ott továbbképzést.³¹³ Ausztria-Magyarország szerepe a bolgár nemzeti függetlenség elősegítésében és az orosz befolyásolási törekvések visszaszorításában nyilvánvaló volt a bolgár közvélemény számára, ennek megfelelően a kettős monarchia megítélése általában pozitív volt Bulgáriában. Sztambolov miniszterelnöksége idején Ausztria-Magyarország és Bulgária kapcsolatait az aktív együttműködés jellemezte. A Monarchiának ez alatt a hét év alatt sikerült jelentősen megerősítenie politikai, gazdasági és kulturális jelenlétét a balkáni államban, ezzel együtt sikerrel akadályozott meg minden orosz közeledési kísérletet.³¹⁴

Az osztrák-magyar-bolgár viszony jó példája a közös érdekek kölcsönös felismerésén alapuló együttműködésnek. Bulgária és személy szerint Sztambolov miniszterelnök

---

österreichische Beziehungen 1878-1996. *Miscellanea Bulgarica* 12. Wien, 1998. 18-23.

³¹² Prešlenova, Rumjana: *Bulgarisch-österreichisch-ungarische Wirtschaftsbeziehungen 1878-1914*. 23-29.

³¹³ Mišev, Radoslav: *Wiederherstellung und politischer Aufbau des Bulgarischen Staates 1878-1914*. *Bulgarisch-österreichische Beziehungen 1878-1996*. *Miscellanea Bulgarica* 12. Wien, 1998. 14-16.

³¹⁴ Milčo, Lalkov: *Die Politik Österreich-Ungarns im Spiegel der bulgarischen Öffentlichkeit (1878-1918)*. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Band VI: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*. 1. Wien, 1989. 421-424.

felismerte, hogy a Monarchia segítsége nélkül nem tudják megvédeni az ország önállóságát Oroszországtól. Az ország szükségszerű modernizációja és alkotmányos berendezkedése is a „nyugatos” Monarchia felé fordította a bolgár politikát. Arra viszont kínosan ügyeltek, hogy ez ne jelentsen újabb politikai függést, Szentpétervár helyett ezúttal Bécs irányába. Ezért sem a miniszterelnök, sem Ferdinánd fejedelem nem kezdeményezett olyan szövetségi szerződést, mint amelyet a Monarchia Szerbiával és Romániával kötött. A politikai támogatásnak persze megvolt a gazdasági ára, de az osztrák-magyar gazdasági befolyás Bulgáriában sohasem érte el azt a mértéket, hogy már gazdasági gyarmatosításról lehessen beszélni.

A bolgár válság nyomán Oroszország kiszorult Bulgáriából, és a Monarchia számára Sztefan Sztambolov személye volt a biztosíték arra, hogy ne is térhessen vissza oda. A bolgár miniszterelnök fontos szövetséges volt, ezért a bécsi külügyi vezetés mindig ügyelt arra, hogy a túlzott befolyás látszatát elkerülje, amivel nemcsak Sztambolov belső pozícióját gyengítette volna, hanem tovább rontotta volna az amúgy is feszült osztrák-magyar-orosz viszonyt. Ezért a Ballhausplatz sem tett javaslatot hivatalos szövetségi szerződés megkötésére. A Monarchia külügyi vezetése sokkal inkább Sztambolov, mint Ferdinánd fejedelem személyén keresztül tudta érvényesíteni politikai befolyását Bulgáriában, ő volt az osztrák-magyar érdekek elsőszámú szófiai letéteményese, ezért a miniszterelnökhöz fűződő viszony alapvetően meghatározta a Monarchia és a Bolgár Fejedelemség kapcsolatait.

Bécs érdekeinek képviselője és a bolgár politika befolyásolója ebben a megváltozott helyzetben a frissen kinevezett diplomáciai ügyvivőre, Burián Istvánra várt. Burián elmondhatta magáról, hogy a bolgár fővárosban teljesen ki tudta bontakoztatni képességeit, és az osztrák-magyar-bolgár kapcsolatokat a Monarchia Balkán-politikájának keretein belül elsőrangú szintre emelte. Ahogy korábban Moszkvában, úgy most Szófiában is mindenben beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Burián Sztambolov közeli tanácsadója lett, sikerrel táplálta benne a becsvágyat, hogy országát modernizálja, de az ellenzékkel szembeni politikai erőszaktól sem tartotta vissza. „Ő az én művem, ez a született zseni, ez a csiszolatlan gyémánt” – mondta róla 1915-ben.³¹⁵ Nem véletlen, hogy Bulgária a nyugat-európai országok fővárosai közül elsőként Bécsben nyitott külképviseletet, 1889. március 1-jén. Az első diplomáciai képviselő az egykori miniszter és bukaresti diplomáciai ügyvivő, az osztrák-bolgár közeledés élharcosa és Sztambolov közeli munkatársa, Grigor Nacsovics lett. A Monarchia óvatos, de következetes politikájának célja ebben az időszakban nem volt más, mint a bolgár fejedelem nemzetközi elismertetése, ami a fejedelemség külső és belső

---

³¹⁵ HHStA, Nachlässe (XL), Nachlass Baernreither. Tagebuch, Heft 15, Gespräch vom 28. Mai 1915.

stabilitása szempontjából elsődleges fontosságú volt. A bolgár diplomácia nemzetközi lépései ezért általában élvezhették Ausztria-Magyarország támogatását.³¹⁶

4.7. Nehézségek és sikerek Szófiában – karrier és magánélet

Burián István szófiai tevékenységével felettesei minden szempontból elégedettek voltak. 1888. május 4-én a Ferenc József-rend középkeresztjével tüntették ki. Az április 30-án kelt előterjesztésben Kálnoky külügyminiszter ezt írja: „Nehéz lenne olyan személyiséget megneveznem, akinek szolgálati előélete minden tekintetben olyan tiszteletet érdemlő, mint Burián úré, aki már hivatali pályafutása elején, mint beosztott tisztviselő, mindenütt, ahol alkalmazásban állt, kifogástalan külső megjelenésével és kiváló alkalmasságával hívta fel magára a figyelmet, és az elvárásoknak, amelyeket joggal támasztottak tehetségével szemben, magasabb állásokban is teljes mértékben megfelelt. Rendkívül világos eszű, minden igyekezetét a legmagasabb szolgálatnak szenteli, annak céljaival maradéktalan közösséget vállal, és ezeket a tulajdonságait zárkózott egyéniség és nagy taktikai érzék egészíti ki. Mindez olyan fölényt biztosít számára, amely tökéletesen alkalmassá teszi politikai pályafutásra. Burián úr, amint az Felséged számára ismert, a moszkvai főkonzulátus vezetőjeként, ahol főként politikai természetű kérdésekkel kellett foglalkoznia, politikai jelentéseivel valóban kiváló teljesítményt nyújtott, és rászolgált a hírnévre, amelyet ebben a hatáskörben Szófiában is meg tudott alapozni, ahová csaknem két évvel ezelőtt küldték, hogy az ügyeket nehéz körülmények között vigye, és ahol azóta is körültekintéssel és szakértelemmel tevékenykedik, figyelmet érdemlő állást foglal el, és ezáltal a legjobb biztosítékot nyújtja a szolgálat jövőben is minden szempontból megfelelő ellátásához.”³¹⁷ S mivel Burián még egyetlen kitüntetésnek sem birtokosa, számára a Ferenc József-rend középkeresztjét kéri, zárja előterjesztését Kálnoky.

Hogy miben álltak Burián István érdemei Bulgáriában, arról Kálnoky külügyminiszter egy másik, 1889. június 18-án kelt előterjesztéséből kaphatunk képet, amelyben a külügyminiszter Buriánt egy újabb előléptetésre terjeszti fel. Kálnoky szerint Burián e nehéz szófiai állomáshelyen is teljes mértékben beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A sajátosságok, melyek a politikai viszonyokat Bulgáriában jellemzik, azt eredményezték, hogy

---

³¹⁶ Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. 30-32.

„képviselőnk Szófiában az elmúlt évek folyamán olykor olyan viszonyokkal találta szemben magát, amelyek a bölcsességnek és lélekjelenlétnek, valamint általában minden intellektuális tulajdonságnak egy olyan nem szokványos fokát kívánták meg tőle, amely egy alkalmas politikai ügyvivő ismérveihez tartozik. Ebben a nehéz helyzetben Burián teljesen felnőtt állásának feladataihoz, hogy a Monarchia tekintélyét és befolyását Bulgáriában megőrizze és megerősítse, személyisége súlyánál fogva azonban olyan pozíciót tudott biztosítani magának, amely az országban koncentrálódó szerteágazó érdekeinket jelentősen előmozdította. Körültekintő hivatalvezetésének köszönhető az is, hogy képviselőtünk a bolgár fővárosban a folyó konzuli ügyek kezelése terén igen hasznos tevékenységet fejtett ki, ami annál több dicséretet és elismerést érdemel, mivel a rendkívül sokrétű szolgálat ellátása az irányítás és az ellenőrzés szempontjából a hivatalvezető tetteirejével szemben nem csekély követelményeket támaszt”.³¹⁸ Ezen indokok alapján Kálnoky Burián I. osztályú főkonzullá történő előléptetését kéri, amit az uralkodó 1889. június 20-án jóvá is hagyott. Burián fizetése ezzel 5000 forintra emelkedett, amihez egy 12000 forintos helyi pótlék és egy 2000 forintos kiegészítő pótlék járult a konzulátusi épület bérleti díjának részleges fedezésére.³¹⁹

Burián István szófiai tevékenységével a Ballhausplatzon minden szempontból elégedettek voltak, karrierje szépen haladt előre, ennek ellenére ő maga összességében véve elégedetlen volt megbízatásával. Az osztrák-magyar diplomaták – főleg az arisztokrata származásúak – többségére jellemző volt, hogy nem lelkesedtek a balkáni állomáshelyekért. S ez még többé-kevésbé Konstantinápolyra is igaz volt, ami pedig igazán exkluzív helynek számított. Burián szófiai elődje, Rüdiger Biegeleben báró például, amikor Andrássy 1876-ban követségi titkárrá nevezte ki Konstantinápolyba, a miniszterhez írott köszönetnyilvánításában megjegyezte, hogy egy nyugati állomás kedvesebb lett volna számára, és a jövőben ilyet remél.³²⁰

Bár Szófia egy majdnem független állam fővárosa volt, Burián István Moszkva után mégis visszalépésnek érezte. És nem csak a társasági élet szempontjából: a város politikai jelentőségét is kevesebbre értékelte. Thallóczyhoz írott leveleinek szófiai életéről szóló részei tele vannak panaszkodással. Nem sokkal megérkezése után így írt: „Tóth Vilmos üdvözl. Én is örültem, hogy visszakerült ide. Nagyon jó fiú, s mi megbecsülhetetlen, szereti Szófiát, tehát jó példájával megkönnyíti az embernek viselni az itteni élet nélkülözéseit. Búcsúzom, most éppen ismét hozzák hírét Kaulbars egy új hőstettének. Ez az ember tartja bennünk a lelket és a

---

³¹⁷ Vortrag von Kálnoky, 30. 4. 1888. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³¹⁸ Vortrag von Kálnoky, 18. 6. 1889. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³¹⁹ Uo.

jó kedvet. Nála nélkül nagyon elunnánk magunkat.”³²¹

Szófiáról alkotott véleménye a kezdeti nehézségek elmúltával sem nagyon változott: „Itt a politikától eltekintve csendesen, falusiasan vagyunk. Nem vagyunk sokan, tehát nagyon megszóljuk egymást, dacára annak, hogy minden nap együtt vagyunk, vagy talán éppen azért. Most nagyban úzzuk a korcsolyázási sportot, táncolunk is egy keveset. Én, ráérvén, sokat olvasok, s várok jobb időket. Szófia fénypontja a mi ágentiánk, már ami a személyzetet illeti. Vilmos a régi, csakhogy tetemesen megöregedett. Most már igazán megérdemli a „bácsi” nevet, amelyen már az akadémián szólítottuk. Sajnálom, hogy a viszonyok folytán e télen az ágentió szárnyait meg nem nyithatom. Részben ezért is reteletem azt a provizóriumot, melyet reám kényszerítettek.”³²²

1887 elejére sem változott sokat a helyzet: „Itt, ha nem volna az a kis politika, meghalnánk az unalomtól; a kritikus viszonyok azt a kis szociális életet kiforgatták sarkából. Udvar nincs, az emberek visszavonulnak. Ennek reméljük, vége lesz akkor, mikor bevonul ide az új fejedelem, kivel talán jön fejedelemasszony is.”³²³

1887 októberében, amikor a bolgár belpolitikai válság már rendeződni látszott, így írt Thallóczynek: „jól megnevettettél, ami ugyan itt Szófiában nem könnyű dolog... bús vagyok sokszor mostanában, nem annyira a kérdőjelek miatt, melyeket nemsokára reményilem kiküszöbölök egzisztenciámból, hanem sok mindenféle kellemetlenség és nehézség miatt, melyek közt éppen most vergődöm... részben talán az én individualitásom is nagyítja azokat. Belejátszik abba politika, család és hivatal. Ezek a mostani viszonyok, ha még soká tartanak, Szófiát lakhatatlanná fogják tenni. De fog-e ez a helyzet soká tartani? Kötve hiszem. Utóvégre is talán az az egyetlen bajom, hogy nincs módom annyit és úgy és oly folytonosan nyilatkozni, mint kívánnám. Magamba fojtott nézetek és apokaliptikus jövődölések.”³²⁴

Az ambiciózus főkonzult tehát nemcsak magánéleti gondok terhelték: kevesellte a szófia állomás nyújtotta lehetőségeket, és mozgásterét szűknek érezte. A válság elmúltával úgy érezte, munkája javát ő itt már elvégezte, és amint lehet, szeretne odébbállni. Amikor csak tehetett, nyáron vagy télen, hazaszökött szabadságra: Budapestre, Tátrafüredre és Bécsbe. A keleti kérdés „bolgár része tulajdonképpen már meg van oldva – a démonok úgy nekieresztve, hogy ezeket sem muszka, sem kongresszus nem fogja be többé. Ami jönni fog, mert jönni kell, az már csak applicatio!” – írta Thallóczynek, majd rátért saját helyzetére: „Én

---

³²⁰ Kramer, Hans: Rüdiger Freiherr von Biegeleben. Ein österreichisches Diplomatenleben. 598.

³²¹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1886. november 13. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³²² Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1886. november 13. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³²³ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, d. n. [1887.] OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³²⁴ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, é. n. [1887.] október 5. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

úgy érzem, hogy munkám javát már befejeztem. De ezt ne mondd senkinek... Terveket nem csinálhatok, mert itt soha nem lehet tudni, mikor lehet szabadulni. Most példának okáért én vagyok itt a Berlini szerződésnek egyedüli őre, az egyedüli nagyhatalmi képviselő. Azután jön a szobránje, ami mindig olyan skatulya, melynél az ember soha nem tudja, mikor ugrik ki belőle az ördög. Általán véve kész vagyok elpályázni minél előbb és mind gyakrabban. Haza mikor visz az út, még egészen bizonytalan.”³²⁵

Ráadásul Burián egyik helyettese, Tóth Vilmos, aki „szerette Szófiát”, komolyan megbetegedett, és „legalább egy esztendei kezelésre” el kellett hagynia a bolgár fővárost. Minderről Buriánnak kellett tájékoztatnia a Ballhausplatzot, bármennyire szüksége lett volna Tóth segítségére: „A lehető legnagyobb kímélettel jártam el ügyében, de elvégre szólnom kellett.”³²⁶

1888 májusában megint csak a helyzet változatlanságáról tudott beszámolni barátjának: „Itt különben csendes, unalmas életet élünk. Július közepe táján rövid időre haza készülök mindenekelőtt meglátogatni anyámat, ki hosszas betegségből lábad fel nagyon lassan. Azután talán egy hétre elrándulok Tátrafüredre.” Aztán áttér a bolgár belpolitikára: „Felteszem, hogy mint minden józan európai, te is megcsömörlöttél már Bulgáriától. Én az itteni válságnak ezen émelyítő hatására a legnagyobb súlyt fektetem, mert amint a dolgok most állanak, az itteni ügyek megoldásukat még legkönnyebben attól várhatják, ha egész Európa azokat oly alaposan megunja, hogy senki sem törődik többé azzal, ami itt történik, vagy létezik, s így lassan az elévülés meg fogja tenni a formális elismerés hatását. Ez nem hősi politika, de praktikus, s a legkevesebb fejtörésbe kerül. Tehát felcsapok prófétájának addig, míg a dologról bővebben beszélhetünk.” Végül egy figyelemre méltó megjegyzés a későbbi külügyminiszter Alois Aehrenthalról: „Becsületvölgyi elpályázását Bécsből nagyon sajnálom. Igazán ügyes és szeretetreméltó osztrák.”³²⁷

1889 májusában Konstantinápolyban járt. Ez az utazás végre kiszakította őt a szófiai mindennapok monotóniájából: „Holnapután pedig indulok egypár napra Konstantinápolyba megnézni, ott hogy áll a világ. Nyáron reményilem hazajöhetek. Ennyit elég tudni a világnak rólam. Különben épp oly kevésbé van most históriám, mint a bódéja előtt lépdelő őrszemnek”.³²⁸ A hónap végén újabb levélben számolt be törökországi élményeiről: „Nemrég Konstantinápolyban jártam, s ott sok érdekeset láttam és hallottam. Politikai szaglászás, régi barátok viszontlátása, gyönyörű tavaszi idő nagyon élvezetessé tették a kirándulást.

³²⁵ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, é. n. [1887.] október 5. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³²⁶ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1887. november 28. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³²⁷ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1888. május 3. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

Különösen sokra becsülöm, hogy Törökországról ismét van egypár friss, közvetlen benyomásom, aminek itt nagy hasznát veszem. Hisz Szófia Bécs-Budapest, Moszkva és Konstantinápoly közös gyűpontjában fekszik.”³²⁹

Ahogy Moszkvában egy varsói áthelyezésről szőtt ábrándokat, úgy most Belgráddal kapcsolatban fogott tervezgetésbe. A szerb főváros nem az ő ötlete volt, Thallóczy hívta fel rá a figyelmét: „Nándorfehérvár! Magam is azt gondolom, hogy most oda kellene mennem. Azt nem tudom, meg tudnám-e oldani az ottani feladatot, de azt már határozottan tudom, hogy ott a feladat most miből áll. Innen nem szívesen mentem volna el munka közepén, de itt a problémát nagyjából megoldottnak tekintem, valamint itt is nagy figyelemmel kísérem a belgrádi dolgokat”.³³⁰

Nem véletlen Burián érdeklődése a szerb főváros iránt: I. Milán király 1889. március 6-án lemondott trónjáról fia javára. A király lemondása igazi szenzáció volt, s ez irányította a Szófiából elvagyódó, tette kész főkonzul figyelmét a botrányoktól sem mentes ügy miatt érdekesebb szerb fővárosra. Egy következő levelében bizalmas kéréssel fordult barátjához: „ha hallanál valamit, de direkt kérdés nélkül Szögyényinél vagy Kállaynál a belgrádi képviselőben szándékolt változásról, légy szíves írd meg.”³³¹

Burián István tehát valami hasonlót képzelt el magának, mint ami egykori szófiai főnökével, Rudolf Khevenhüllerrel történt, akit Szófiából rövid idő után Belgrádba helyeztek át. A szerb főváros Kállay Béni egykori állomáshelye is volt, és nem véletlen, hogy Burián Szerbiával egy időben kezd érdeklődni Bosznia-Hercegovina iránt. Mindenképp szeretné meglátogatni a két megszállt tartományt – ahogy Kállay is tette annak idején –, de ezzel egyelőre megvárná belgrádi áthelyezését. „Boszniába magam is nagyon szeretnék elmenni, de majd csak a nagy lépés után.” – írta Thallóczynak.³³² Burián az évtized végére tehát kezd megbarátkozni a gondolattal, hogy Kállay nyomdokain járva Balkán-szakértővé képezze magát, amiben az adott lehetőségek legalább annyira szerepet játszottak, mint a személyes elhatározás.

De az emlegetett „nagy lépés” csak nem akart eljönni. 1890 januárjában ismét hazalátogatott: „Az itteni politikában, annak konjunktúrájában, az európai dolgokkal oly szünet állott be, mely megengedi, hogy ismét élvezhessem a keleti vasúti összeköttetés létrejötte iránt hajdan kifejtett fáradalmaim gyümölcsét, egy szóval vonz megint a budapesti

---

³²⁸ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1889. május 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³²⁹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1889. május 31. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³³⁰ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1889. május 31. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³³¹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, d. n. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³³² Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, é. n. július 20. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

központi pályaudvar”.³³³ És egy másik tipikus levél Szófiából: „Magamról nem sokat írok, mert ez adja itteni életem monotóniájának leghűbb képét. Nem unatkozom, mert van dolog elég, és minden nagyon szépen fejlődik, de azért mégis remélem, hogy ittlétem nagyobb részén túl vagyok, mert még nagyon soká azt a fajta egzisztenciát, mely itt dicső, de megmerevítő osztályrészem folytatni, ahhoz úgy látom, nagyobb filozófus kell, mint én vagyok. A télen egy kis rövid időre mindenesetre megszököm megint Budapestre, talán Bécsbe is. Csak két látogatóm volt a hazából... Budapest: hírt onnan nem kapok senkitől, s már csak azért is nemsokára oda fog kelleni mennem, emlékezetébe híni magam a magyar nemzetnek.”³³⁴

1890-ben, egy magányos szófiai Szilveszter éjszakán ezeket a sorokat jegyezte fel naplójába: „Kerestem azt a munkás teret, nem adták. Miért? Sok okból, de van a dologban bureau csata és aristocrata szűkkeblőség is magas helyen. Talán csalódom... Ha szerencsés nem vagyok, legalább gyáva sem akarok lenni. Akarok dolgozni igazában és szeretni bensőleg. Miért van mindkét dolog megtagadva tőlem? Ezen kérdéssel válok meg a régi esztendőktől. Bár hozna reá választ az új. Előre tehát!!!”³³⁵

Csalódottságának egyik oka, hogy előzőleg felmerült osztályfőnöki kinevezése a Külügyminisztériumba. Szögyény-Marich László, az addigi magyar osztályfőnök ugyanis király személye körüli miniszter lett, s így megürült a magyarok számára fenntartott osztályfőnöki hely. A nagy formátumú politikus-osztályfőnökök (Orczy Béla báró, Kállay Béni és Szögyény-Marich László) után, akik valamennyien közvetlenül vagy közvetve Andrássy környezetéből jöttek, 1890-ben váratlanul gondot okozott megfelelő magyart találni a Külügyminisztériumba. Több lehetséges név felmerült, köztük Buriáné is, de végül más mellett döntöttek.³³⁶

Cziráky Béla gróf 1890 karácsonyán kapta kézhez Orczy Béla levelét, amelyben tudatta vele, hogy Kálnoky külügyminiszter és gróf Szapáry Gyula magyar miniszterelnök szolgálattételre hívja a Külügyminisztériumba. A megürülő külügyminisztériumi állásra kimondottan a magyar kormány ajánlotta a Fejér megyei főispánt: személy szerint a távozó király személye körüli miniszter és az új, Szögyény-Marich László, akinek távozása miatt lett égetően szükség egy magyarra a Ballhausplatzon. Cziráky először Szapáryval tárgyalt a dologról, aztán Szögyényvel, ő vitte el Kálnokyhoz, és mutatta be a miniszternek. Kálnoky

³³³ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1890. január 25. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³³⁴ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, é. n. november 29. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³³⁵ Napló Burián István szófiai követsége idejéből. 1890. december 31-i naplóbejegyzés. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Burián István iratai (45. fond).

³³⁶ Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. 104.

kifejezetten azért tartott rá igényt, „hogy minisztériumának e magas állását a magyar birodalomfél parlamenti és politikai viszonyaiban jártas személyiség töltsse be”.³³⁷ Cziráky tehát a magyar kormány javaslatára, formailag is a magyar kormány kezdeményezésére került a Külügyminisztériumba, kifejezetten azzal a céllal, hogy a magyar belső viszonyokról informálja a minisztert. Mást aligha várhattak tőle: a külügyekhez sem végzettsége, sem érdeklődése folytán nem sok köze volt.³³⁸

A dunántúli, hagyományosan aulikus grófi családból származó Cziráky nem igazán felelt meg egy ilyen hivatali alkalmazás szigorúan előírt feltételeinek. Nem volt diplomatavizsgálója, külföldi gyakorlata, és elég valószínű, hogy meghívását maga a miniszter is kényszermegoldásnak tekintette. Ezért nem kapta meg rögtön Szögyény állását, hanem be kellett érnie a miniszteri tanácsosi ranggal.³³⁹ 1891 végén aztán, alighanem a magyar politika nyomására, megkapta az osztályfőnöki címet, és néhány hónap múlva a hozzá tartozó státuszt is. Nem kizárt, hogy Kálnoky azért nem csinált rögtön osztályfőnököt belőle, mert egyszerűen alkalmatlannak tartotta rá. Mindenesetre tény, hogy Cziráky nem volt egy Orczy vagy Kállay formátumú egyéniség.³⁴⁰

Burián István ballhausplatzi kapcsolatai is kifejezetten magyarok voltak: Andrássy, majd Kállay, később Mérey támogatta. 1890-ben, amikor magyar osztályfőnököt keresnek a Ballhausplatzra, az ő neve is felmerül. Hosszan latolgatja az esélyeket, amint ez ilyenkor szokás: „Az én kandidatúrámm ellen két „szak”-ellenvetést hallottam felhozni. Először azt, hogy nincs „parlamenti pozíció”, másodsor rangnehezségeket. Mármost azt vártam egész nyugalommal, hogy oly valakire esik a választás, akiben ama két desideratum caeteris paribus megvan.” Majd egy kéréssel fordul Thallóczyhoz: „Ha hallasz valamit, írd meg, minthogy más oldalról most nem tudok meg semmit. Pesten még engem tartottak a jelöltnek. Legyen már bárhogy, nekem csak egy sürgős, t. i. tudni a végleges eredményt, mert ez reám nézve nagyon tanulságos lesz sok tekintetben.”³⁴¹

„Az én jelöltségem Pesten eredt.” – írja barátjának Bécsbe. „Ha most az elhatározó pillanatban ott arról megfeledeztek, akkor nem volt komoly, és szót sem érdemel. Én ott Sz[apá]ry és Sz[ilá]gyi miniszterekkel hosszasan beszélgettem, de magamról egy szót sem. Tehát most sem szólok hozzá. Az egy állás, amelybe nem lehet bekéredzkedni, oda be kell hivatni. Én csakis azért foglalkoztam a gondolattal, mert azt véltem, hogy a mérvadó körök

³³⁷ Vortrag von Kálnoky, 3. Dezember 1891. HHStA, AR, F4, Kart. 65, Cziráky.

³³⁸ Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. 104.

³³⁹ Uo. 104-105.

³⁴⁰ Thallóczy Lajos naplója. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2549. 351.

³⁴¹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, é. n. [1890.] november 5. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

kívánják a dolgot”.³⁴² Végül is az osztályfőnök kiválasztásában döntő szerepet játszó magyarok Cziráky Béla gróf mellett döntöttek. Az esetnek Burián levonta a konzekvenciáit: „A passzivitásból meglehet, hogy nemsokára kilépek, de csak azon irányban, hogy talán már ne hagyjanak soká itt.”³⁴³

Pedig igyekezett Bécsben is forogni, kapcsolatokat keresni, és ehhez ottani jóakarók, különösen meghitt barátja, Thallóczy Lajos, a közös Pénzügyminisztérium levéltárának nagy tudású, befolyásos igazgatójának támogatása mellett jó korabeli eszközt talált. Tartalékos tisztként „udvarképes” volt, ami nem jelentette azt, hogy minden udvari rendezvényen megjelenhetett, de joga volt udvari bálókra és eseményekre meghívót kérni és előbb-utóbb kapni. Mikszáth Kálmán 1888-ban egy Hofburgban rendezett udvari bálon észrevette, ahogy a főkonzul honvéd huszárhadnagy egyenruhában élénk beszélgetést folytat az uralkodó egyik kedvenc rokonával, Koburg Fülöp herceggel, Ferdinánd bolgár fejedelem testvérével.³⁴⁴

A honvéd tartalékos tiszti rang nem számított olyan előkelőnek, mint a közös hadseregbeli, viszont nem kívánt egy éves katonai szolgálatot a jelentkezőtől, elég volt néhány hét. Burián István 1882-ben Moszkvába menet rövid időre Budapestet is útba ejtette, ekkor „március 9-én a honvédségi hadapród vizsgát jeles eredménnyel letette, s Ő császári és apostoli királyi Felsége által a magyar királyi honvédséghez 1882. március 26-án kivételesen és kegyelemből szabadságolt állományú honvéd huszárhadnaggyá kineveztetett”.³⁴⁵ Alakulata, amelyhez, mint szabadságolt állományú hadnagyot beosztották, a magyar királyi 1. honvéd huszárezred 1. százada volt. Szolgálati lapjának tanúsága szerint belépése után további tanulmányokat nem folytatott, magánviszonyairól pedig ez olvasható 1882-ben: „nőtlen, magánvagyonnal nem bír, pénzviszonyai rendezettek, cs. kir. osztrák-magyar konzul és a főkonzulátus vezetője, évi díja 6000 forint aranyban”.³⁴⁶

Burián István azonban egyetlen napot sem szolgált az 1. honvéd huszárezred 1. századánál. Szolgálati alkalmazásáról 1882-től 1888-ig minden évben ugyanazt tudták csak feljegyezni szolgálati lapjára: „szabadságolt állományú hadnagy: szolgálatot nem tett, az őszi fegyvergyakorlat alól felmentetett”. Különös ismeretei között szerepelt, hogy jogi tudományokat végzett a bécsi egyetemen, a különös ügyességei rovatba a „vívó, úszó, tornász és lovagló” bejegyzés került. Nyelvismerete imponáló volt: „magyar, német, francia, angol,

³⁴² Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, é. n. [1890.] november 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³⁴³ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, é. n. [1890.] november 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³⁴⁴ Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). 551.

Mikszáth Kálmán: Bál az udvarnál. Cikkék és karcolatok. XXVI. 1888. január – 1888. június. Mikszáth Kálmán összes művei 76. Budapest, 1982. 21-23.

³⁴⁵ Minősítvényi táblázat: Rajeczi Burián István. Hadtörténelmi Levéltár, AKVI, 7788.

³⁴⁶ Uo.

olasz, spanyol és törökül tökéletesen, románul és perzsául keveset beszél és ír”.³⁴⁷ Felettesei azonban 1882-től kezdve minden évben csak annyit írhattak az évenként kötelező minősítésébe: „Ez ideig még szolgálatot nem tett. Előléptetésre egyelőre nem alkalmas”. Majd az ezredparancsnok saját kezű megjegyzése: „Nem ismerem - Kutassy ezredes”. Mindennek ellenére 1889. április 4-én címzetes főhadnaggyá léptették elő.³⁴⁸

Ezzel viszont könnyen elnyerhette a kamarási kulcsot, amihez a nyolc nemes ősi igazolása mellett szükséges volt, hogy a jelölt katonaviselt legyen. A kamarási cím és a huszárfőhadnagyi rang arra is jó lehetett, hogy a már nem is olyan fiatal Burián megfelelő partit találjon. Az új év az 1890-es szilveszteri naplóbejegyzés egyik kívánságát teljesítette: 1891. június 30-án Bécsben feleségül vette báró Fejérváry Géza tábornagy és Biedermann Charlotte nála 16 évvel fiatalabb leányát, Olgát.³⁴⁹ Ezzel a lépéssel egy jó úton járó karriernek adott újabb lökést. Hivatali előmenetelét ettől kezdve új mércével mérték.

Csaknem lehetetlen eldönteni, mennyiben játszott szerepet ebben a házasságban a személyes vonzalom és mennyiben apósa pozíciója. A kölcsönös vonzalom bizonyára fennállhatott, hiszen Fejérváry Olgának más oka nem lehetett a frigyre az ő anyagi helyzetét meg sem közelítő Buriánnal, utóbbi pedig halála előtt egy évvel ezt írta naplójába, harmincévi házasság után: „Éjjel szívroham. Komoly intés. Fiat! A M[indenható] tartson meg, ameddig O[lgá]nak szüksége van reám.”³⁵⁰

Ami Fejérváryt illeti, ő semmilyen előnyt nem várhatott e házasságtól, mégis nyilvánvalóan helyeselte, bár másik két leányát földbirtokos arisztokratához adta. Fejérváry ugyanakkor nem volt olyan gazdag, hogy a házasság vagyoni gyarapodást jelentsen Burián számára, a kapcsolat másképp volt hasznos. Nem pusztán a társadalmi emelkedésért. Ez a „rangon felüli” házasság újabb lendületet adott karrierjének, és új lehetőségek nyíltak meg előtte. Fejérváry Géza az uralkodó bizalmasa és kipróbált híve volt, magyar honvédelmi miniszter, később Ferenc József személyes kérésére a miniszterelnökséget is elvállalta. Nem az a fajta ember volt, aki szégyellt volna közbenjárni veje karrierje érdekében. Miután másik két veje nem táplált közéleti ambíciókat, segítőkészségét Buriánra – és Imre fiára – összpontosíthatta.³⁵¹

A házassághoz vezető út meglehetősen rögzös volt. A karrierje útját ügyesen és körültekintően egyengető Burián az udvarlásban volt túlzottan járatos. Nagyon szeretett volna

---

³⁴⁷ Uo.

³⁴⁸ Minősítvényi táblázat: Rajeczai Burián István. Hadtörténelmi Levéltár, AKVI, 7788.

³⁴⁹ Kanzleiabschrift des Antrages an das Ministerium vom 7. 6. 1891. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³⁵⁰ Báró Burián István naplói 1907-1922. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának forráskiadvány sorozata 1. Budapest, 1999. 255.

családot alapítani: „megnősülni komoly és elkeseredett szándékom”, írja Szófiából, de oly kevés időt tölthet itthon, hogy nehéz menyasszonyt találnia, márpedig mindenképpen magyar lányt szeretne oltár elé vezetni. Pulszky Ferenc leányának, a nagyműveltségű Hampel Józsefnének – aki a budapesti társasági élet egyik kulcsfigurája volt ebben az időben és akit (noha nagyjából egyidősek voltak) tréfásan „fogadott mamájának” tett meg (ekkoriban vesztette el szeretett szüleit) – panaszolta el gondját, s jelöltekért kért tőle, lehetőleg fényképpel. Négy éven át könyörgött javaslatokért, tanácsért és közbenjárásért a „fogadott mamának” és másoknak is. Berendezkedett már Szófiában, írja neki 1887-ben, s lakásából „már mostan nem hiányzik más, mint az a bizonyos kis feleség”. Több lehetséges jelölt után végül 1890 decemberében a magyar honvédelmi miniszter nála 16 évvel fiatalabb Olga lányára vetett szemet. Lehetséges, hogy őt is Pulszky Polyxéna javasolta, aki – nagyanja Fejérváry-lány lévén – ismerte a családot.³⁵²

Amikor 1891 kora tavaszán Budapesten járt, sikerült bemutatni magát Fejérváry Olgának, aki nagyon megtetszett neki. Bizonyos, hogy nem csak vagyona és apja pozíciója vonzotta, sőt gondot is okozott neki anyagi helyzetük különbözősége. Mindazonáltal kitartó maradt, bár sok bátorításra kezdetben nem talált. Úgy látszik, Fejérváryt hamarabb meghódította, mint leányát, de kitartott. Június 30-án aztán végül megvolt az esküvő.³⁵³

Felesége a szófiai életet nehezen szokta meg: „Jól vagyunk s kezdünk beleszokni a házasesetbe. Olgának némi erőlködésre volt szüksége beletalálni magát ilyen vadidegen viszonyokba... Januárban ipamat várjuk ide, s így Olgának lesz egy kis szórakozása is, amit az itteni élet vajmi csekély mértékben nyújt.”³⁵⁴ Fejérváry látogatása után Burián ezt írta naplójába: „Ipam ideérkezett... A fejedelem tiszteletére tegnap nagy riadót lövetett. Ipam kissé restellte a dolgot, mert előre látta a mindenféle szerb-orosz-francia missziók nehezítését a diplomáciai szokásokat túllépő fogadtatásért.”³⁵⁵

Ez az eset is jól példázza, hogy Burián – amennyire Szófiából, majd később Athénből lehetett – igyekezett ápolni a kapcsolatot Fejérváry Gézával. És nem pusztán saját karrierje, hanem felesége miatt is. A fontos családi kapcsolatot tovább erősítette, hogy Olga többször is hónapokat töltött egyedül élő, betegeskedő apja ápolásával s így legalább a szófiai és athéni unalomból is kiszabadult, élvezhette a budapesti társasági életet. „Hogy Olga ott van, bármily nehezen nélkülözöm én őt itten, avval szívből egyetértek, mert az neki is, atyjának is

---

³⁵¹ Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). 551.

³⁵² Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). 553-554.

³⁵³ Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). 554.

³⁵⁴ Idézi: Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). 554.

³⁵⁵ Burián István naplója 1891-1906. 1892. február 3-i és 5-i naplóbejegyzések. Hadtörténelmi Levéltár,

megnyugtatóra szolgál... Aranyszívű és aranyjellemű asszonyka ő, s csak két dolog hiányzik, az, hogy anyja lett volna és hogy gyermekei volnának.” – írja Athénból Pulszky Polyxénának, akivel levelezése tovább folytatódott.³⁵⁶

Fejérváy látogatásai vagy felesége magyarországi utazásai tehát némiképp oldották Olga magányát, amit Szófiában és később Athénben is nehezen viselt. Ami férje előmenetelét illeti, ez a házasság és az állandó kapcsolat Fejérváyval mindenképpen jól jött neki, hiszen 1894-ben rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter lett – ezzel több lépcsőfokot átugorva átlépett a konzuli testületből a diplomáciai karba –, miután 1900-ban az uralkodó bárói címmel tüntette ki.

A diplomatákkal gyakran megesett, hogy állomáshelyükön nem tudták kivonni magukat a fogadó ország hatása alól, addigi semleges hozzáállásuk fokozatosan megváltozott, s idővel hazájuk és a fogadó ország jó kapcsolatainak szószólóivá léptek elő. Nem volt ez másként az osztrák-magyar diplomatákkal sem: Rudolf Khevenhüller Belgrádban szerbpárti lett, Rüdiger Biegeleben Szófiában bolgárbarát, Anton Wolkenstein-Trostburg gróf pedig Szentpéterváron oroszbarát és bolgárellenes.³⁵⁷

E tekintetben Burián István kivétel volt. Bár magánélete rendeződni látszott, szófiai állomáshelyével továbbra is elégedetlen volt. Felesége sem lelkesedett a bolgár fővárosért, gyakran hazajárt. Hogy a szófiai főkonzul mit gondolt valójában a bolgár politikáról és annak vezéralakjáról, Sztambolov miniszterelnökről, az kiderül egy Thallóczyhoz írott leveléből: „A szobránje javában ülésezik. Végtelen unalmas lesz, mert már csupa mameluk ül benne. Az ellenzék nagyszavú és lármás elemei mind kimaradtak, úgy hogy általános derűtség ez idén már nem igen lesz, és Stamboloff is kevés alkalmat fog találni szónoki áradatra. Nem tudom, kívánjam-e Bécsbe menni, de most, midőn a változásnak eshetősége van a láthatáron, látom, hogy innen már szívesen elmegyek, mert munkám javát elvégeztem, és sok más oknál fogva is.”³⁵⁸

1892-ben ismét hangot adott azon vágyának, hogy mielőbb elkerüljön Szófiából: „De már kifelé áll a szekerem rúdja, legalább kívánságaimban. 6 év Szófia sok!”³⁵⁹ Egy másik levél, szintén ebből az időszakból: „Roppant csendesen élek. Végzem munkámat, olvasok és

---

Personalia 6/A, gróf Burián István iratai, a) csoport.

³⁵⁶ Fejérváy és felesége meglehetősen zajos családi háborúság után külön éltek, a gyermekek nem nagyon kötődtek anyjukhoz, és nincs jele annak, hogy Burián őt egyáltalán ismerte volna. Ami a Burián házaspár gyermektelenségét illeti, ez később sem változott.

Burián István levele Pulszky Polyxénához. 1901. január 12. OSZK Kézirattár, Levelestár, VIII/2132. 34. doboz.

³⁵⁷ Kramer, Hans: Rüdiger Freiherr von Biegeleben. Ein österreichisches Diplomatenleben. 601.

³⁵⁸ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1892. é. n. október 20. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³⁵⁹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1892. április 16. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

whistezek – meg egy kicsit még táncolok is vén napjainkra. Kormányozzuk Bulgáriát sikeresen, de hát már menne ez most nélkülem is. Gondolatban kandidálok most az athéni állomásra, és ha egyszer Kozjek elmegy, kandidálok nyíltan is. Ez most kívánságaim gócpontja, és azzal játszadozik fantáziám, mely nem szeret oly úton haladni, amelynek végén a láthatárt nem szegi be semmi. Eddig engem kandidáltak Belgrádba, aztán Bécsbe. Ebből nem lett semmi. Talán jobban sikerül, ha magam vetem fel egyszer jelöltségemet.”³⁶⁰

Pedig az 1894-es esztendő újabb elismeréseket hozott számára. Miután április 20-án a Ferenc József-rend középkeresztjéhez a csillagot is megkapta, még ugyanabban az évben, október 26-án a rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri címet és jellegzet adományozták neki. Ezzel 22 évi konzuli szolgálat után diplomáciai státuszba került, rögtön több lépcsőfokot is – attasé, követségi titkár, követségi tanácsos – átugorva.³⁶¹ Burián István átvétele a konzuli testületből a diplomáciai karba újabb bizonyítéka annak, hogy Andrássynak sikerült bizonyos fordulatot végrehajtania a diplomáciai és konzuli utánpótlásban, és magyar identitású, középosztálybeli, tanult tisztviselőket hozni a Külügyminisztériumba. Burián előléptetése e mellett arra is jó példa, hogy a diplomáciai és a konzuli szolgálat nem volt mereven elválasztva egymástól: volt átmenet egyikből a másikba.³⁶²

Ennek ellenére nem tett le arról, hogy megszabaduljon szófiai állásából, aminél most már egyértelműen többre vágyott. Pedig 1893 és 1895 között fontos belpolitikai események történtek a balkáni országban. 1894 májusában bekövetkezett Sztambolov miniszterelnök lemondása, majd 1895-ben váratlan, tragikus halála (mérsékelt politikájával elégedetlen macedóniai nacionalisták 1895. július 15-én merényletet követtek el ellene, amelybe három nappal később belehalt). Ez volt az a sorsfordító időszak, amikor a bolgár politikai elit döntő lépéseket tett Oroszország felé, és annak időszaka is egyben, amikor Ferdinánd fejedelem kilépve Sztambolov árnyékából magához ragadta a politikai irányítást Bulgáriában.³⁶³

---

³⁶⁰ Gustav Kosjek báró (1838-1897) athéni osztrák-magyar követ. Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1893. Wien, 1893. 199.

Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, é. n. január 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

³⁶¹ Kanzleizuschrift des kais. öst. Franz-Joseph-Ordens, 20. 3. 1894. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián. Kanzleikonzept, 26. 10. 1894. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Ezzel az állami hivatalnokok V. rangosztályába lépett elő, fizetése már korábban 6000 forintra emelkedett. Zirkular, Abschrift, 1. 7. 1894. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

³⁶² Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. 194.

³⁶³ Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen Diplomatie (1894-1898). Wien, 1996. 22.

4.8. Sztambolov bukása és a bolgár külpolitikai irányváltás

1893. április 22-én az észak-olaszországi Villa della Pianorében a bolgár fejedelem és országa későbbi sorsa szempontjából fontos esemény történt. Róbert Bourbon-Pármai herceg magánkápolnájában Ferdinánd feleségül vette a herceg első házasságából származó leányát, Marie Louise-t. A frigyhez a római katolikus apa csak úgy járult hozzá, ha Ferdinánd ígéretet tesz, hogy gyermekeit római katolikus szertartás szerint fogja megkereszteltetni. Öt nappal később Szófiában Sztambolov összehívta a bolgár nemzetgyűlést, amelynek legfontosabb feladata az alkotmány azon cikkelyének módosítása volt, amely előírta, hogy a fejedelem a trónörököszt csak az ortodox egyház rítusa szerint kereszteltetheti meg. A nemzetgyűlés 1893. május 3-án jóváhagyta a módosítást, amivel Ferdinánd teljesítette a pármai háznak tett ígéretét. A fejedelemnek ettől függetlenül is az volt a személyes szándéka, hogy tisztán katolikus dinasztiát alapít Bulgáriában.³⁶⁴

Miután a nemzetgyűlés feloszlott, a miniszterelnök felkereste Ferdinándot, és felmentését kérte tőle. Elsődlegesen azzal érvelt, hogy a nemzeti dinasztia alapítására vonatkozó terv, ami eddig kettőjük között minden nézeteltérésük ellenére a közös nevező volt, és amin együttműködésük nyugodott, ezennel teljesült. A fejedelem azonban nem fogadta el a miniszterelnök lemondását. Nézete szerint a terv csak félig teljesült, mivel Bulgária és személy szerint az ő nemzetközi elismerése még hátravan, amihez viszont szüksége van Sztambolov közreműködésére.³⁶⁵

A tirnovói alkotmány híres 38. cikkelyének módosítását a nyugat-európai országok általában üdvözlötték, orosz diplomaták azonban aggályaiknak adtak hangot. Jellegzetes orosz vélemény volt például, amit a római orosz követ fogalmazott meg, mi szerint az alkotmány módosítása teljesen értelmetlen volt, mivel a berlini szerződés értelmében Bulgária fejedelme választással nyeri el trónját. Így mindenféle öröklésen alapuló trónutódlás ki van zárva, „ezért teljesen mindegy, hogy Ferdinánd fejedelem utódai ortodoxok, katolikusok vagy protestánsok, mivel trónöröklési joguk nincs elismerve”.³⁶⁶

A berlini szerződés megsértése pedig akár casus belli is lehetett volna. Ezért a nyugati országok szófiai diplomatái ebben az időben olyan utasításokat kaptak, hogy amennyire csak lehet, igyekezzenek visszafogottan fellépni, valamint Szófiában mérsékletre és elővigyázatosságra inteni mindenkit. Alekszandr Izvolszkij például, aki ekkor szentszéki

---

³⁶⁴ Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen Diplomatie (1894-1898). 22-23.

³⁶⁵ Uo. 24.

követ volt, azt nyilatkozta, hogy ebben az esetben nincs olyan erő, amely vissza tudná tartani az egyébként békeszerető III. Sándor cárt a háborútól.³⁶⁷ A Romanovokkal rokonságban álló I. György görög király is azon a nézeten volt, hogy Oroszország minden békeszeretete ellenére sem lehetséges katolikus dinasztia alapítása Bulgáriában.³⁶⁸

A házasságkötés után Ferdinánd fejedelem és Sztambolov miniszterelnök látogatást tett Bécsben. Hogy a császárvárosban kettőjük közül kit tartottak többre, azt egyértelműen megmutatta az a hosszú audiencia, amellyel a bolgár miniszterelnököt megtisztelték. Bár a Monarchia az alkotmánymódosítással elégedett volt, és alapvetően minden olyan lépést támogatott, amely hozzásegítette Ferdinándot a hön áhított nemzetközi elismeréséhez, a Ballhausplatz olyan utasítást küldött Burián Istvánnak Szófiába, hogy mégse vegyen részt az esküvői ünnepségeken.³⁶⁹ De a fekete-arany zászlót azért felvonták az osztrák-magyar képviselő épülete előtt a fejedelemasszony szófiai bevonulása alkalmából.³⁷⁰

1894. január 18-án Marie Louise trónörökösnek adott életet, ami további fontos mérföldkő volt a dinasztiaalapításhoz vezető úton. Nem sokkal később a bolgár uralkodópár alsó-ausztriai utazásra indult. Április elején a trónörökös is csatlakozott szüleihez. A fejedelem távolléte alatt sikerült Sztambolovnak egyik legragyogóbb politikai akcióját végrehajtania: a bolgár egyház macedóniai helyzetének rendezése érdekében komoly sikereket ért el a Portánál. Mindez abból állt, hogy a szultán elfogadta a görög és bolgár iskolák egyenjogúságát, és további 40 egyházközségben a bolgár dominanciát, telket biztosított egy bolgár papi szeminárium számára az oszmán fővárosban, engedélyezte, hogy az exarka Ortaköyből Perába tegye át székhelyét, végül engedélyezte két új bolgár püspök kinevezését Nevrokop (ma Goce Delčev, Bulgária) és Veles (ma Titov Veles, Macedónia) városaiban. Ez az április 12-i esemény jelentette Sztambolov karrierjének utolsó csúcspontját. A kollégái által örömmel köszöntött és a nép által körülünnepelt miniszterelnök pályafutása végéhez, az ország pedig egy új korszak kezdetéhez közeledett. A terv első részét – a nemzeti dinasztiaalapítást – Sztambolov miniszterelnöksége idején sikerült megvalósítani, de a második rész – a fejedelem nemzetközi elismertetése – már nem tűnt vele lehetségesnek.³⁷¹

1893-94 fordulójától kezdve a bolgár politika legfontosabb kérdése ugyanis a

---

³⁶⁶ Bruck an Kálnoky, Bericht aus Rom, 10. 1. 1893. HHStA, PA, Italien (a továbbiakban: XI), Kart. 111.

³⁶⁷ Bruck an Kálnoky, Bericht aus Rom, 30. 4. 1893. HHStA, PA, XI, Kart. 111.

³⁶⁸ Kosjek an Kálnoky, Bericht aus Athen, 1. 2. 1894. HHStA, PA, Griechenland (a továbbiakban: XVI), Kart. 47.

³⁶⁹ Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen Diplomatie (1894-1898). 26.

³⁷⁰ Burián an Kálnoky, Bericht aus Sofia, 17. 1. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 36.

³⁷¹ Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen Diplomatie (1894-1898). 26-27.

fejedelem nemzetközi elismertetése volt. A Bécshez fűződő viszony a bolgár nemzeti terv első része, Ferdinánd politikai túlélése szempontjából volt kulcsfontosságú. Ennek a politikának a letéteményese Sztambolov miniszterelnök volt, aki mindvégig kitartott Bécs mellett és sohasem tett volna engedményeket Oroszországnak. Az út a nemzetközi elismerés felé azonban elsősorban Szentpéterváron, és nem Bécsen át vezetett. Oroszországban a bolgár miniszterelnök Bécs emberének, így persona non gratanak számított, akivel a fejedelem és vele együtt Bulgária elismerése nem volt lehetséges. Az új célhoz a régi ember már nem tűnt alkalmasnak. Az új cél a külpolitikai prioritások megváltozását is maga után vonta: Bécs támogatása már nem volt olyan értékes, Oroszország viszont felértékelődött.³⁷²

A bolgár politika várható fordulatával tele voltak a Ballhausplatzra érkező követjelentések. Az osztrák-magyar diplomáciának azonban nem voltak pontos információi arról, mennyire előrehaladtak a Sztambolov távozásáról és a külpolitikai irányváltásról folytatott megbeszélések. Bár a Ferdinánd elismerésével kapcsolatos bolgár puhatolózások nem vezettek egyértelmű eredményre, mégis kiderült néhány feltétel, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy az Oroszországhoz fűződő kapcsolatokban bekövetkezzen a kívánt áttörés. A legelső feltétel Sztambolov eltávolítása volt. 1894 április végén Burián már arról számolt be feletteseinek, hogy „Ferdinánd az ellenzékkel magára osztatta a kormányzati ügyek legfőbb felügyeletének szerepét és egy igazi uralkodó szerepét kezdi alakítani.”³⁷³

A politikai irányváltás előtti utolsó személyes megbeszélésre az osztrák-magyar külügyminiszter és a bolgár fejedelem között 1894 áprilisában került sor Bécsben. Ez volt az utolsó kísérlet az Monarchia külügyi vezetése részéről, hogy Ferdinándot eltérítsék azon szándékától, hogy menessze Sztambolovot, amivel Bécs szerint beláthatatlan politikai zűrzavart – rosszabb esetben teljes politikai irányváltást – idézne elő. A fejedelem arról igyekezett meggyőzni Kálnokyt, hogy Bulgária valóban komoly válságnak néz elébe, aminek oka viszont nem más, mint Sztambolov rendszere lesz. Ezt a külügyminiszter képtelenségnek nevezte, és határozottan visszautasította.³⁷⁴

Kálnoky nem mulasztotta el figyelmeztetni a fejedelmet a lehetséges politikai irányváltásra, ami Sztambolov menesztése esetén biztosan bekövetkezik, eredménye azonban meglehetősen kétségesnek tűnik. A külügyminiszter Alekszej Lobanov-Rosztovszkij bécsi orosz nagykövettel folytatott magánbeszélgetései során olyan benyomást szerzett, hogy az orosz kormány továbbra is távol tartja magát a bolgár ügyektől. Ez figyelmeztetés kell, hogy

---

³⁷² Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen Diplomatie (1894-1898). 42.

³⁷³ Burián an Kálnoky, Bericht aus Sofia, 27. 4. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 36.

legyen a bolgár fejedelem számára, aki „képes lenne hosszas fáradozásait és személyes érdemeit holmi veszélyes intrikák miatt kockára tenni.”³⁷⁵

A külügyminiszter arra utasította Buriánt, hogy az első adódó alkalommal személyesen és egészen nyíltan beszéljen erről Ferdinánddal. Burián ebben az időszakban írott jelentéseiből világosan látszik, hogyan próbált hatni a bolgár fejedelemre. A szófiai követ gyakran panaszkodott arra, hogy Ferdinándra lehetetlen „logikailag következetes és tartós befolyást gyakorolni”. A fejedelmet mélyen érintik a közös beszélgetések – „vagy legalábbis ő így mutatja” –, a kritikát azonban elüti egy viccel, amin ő általában jót nevet. „Ő Felsége nem hagyja komolyabb elképzelésektől befolyásoltatni magát, amelyeket mindig pillanatnyi hangulata alapján nyugalommal vagy szarkasztikusan fogad, hanem szívesen keres mögöttük ellenséges szándékokat és hátsó gondolatokat, s önteltsége, amelynek folyvást hízelegni akar, egyre nagyobbra nő benne.”³⁷⁶

Hogy milyen kevésbé hatottak Kálnoky figyelmeztetései a fejedelemre, arra jó példa azon nyilatkozata, amelyet Bécsből való megérkezése után tett. Ezt nemcsak miniszterelnökével közölte, hanem külföldi újságíróknak is tudomására hozta: „Kálnoky gróf megragadott a fülemnél úgy, mint egy iskolásfiút. De megtanulnak engem még tisztelni Bécsben!”³⁷⁷

Ferdinánd beváltotta fenyegetését, és 1894. május 19-én elfogadta Sztambolov régóta esedékes lemondását (ez volt a tizenkettedik alkalom, hogy felmerült a miniszterelnök lemondása). Sztambolov távozott a miniszterelnöki székből, Ferdinánd pedig május 31-én új kormányt nevezett ki a konzervatív Konsztantyin Sztoilov vezetésével.

Sztoilov Plovdivban született 1853-ban. 1871-ben végzett az amerikai Robert College-ban Konstantinápolyban. 1877-ben a heidelbergi egyetemen jogi doktorátust szerzett. 1878-tól a konzervatív párt egyik vezetője és Battenberg Sándor fejedelem személyi titkára. 1881 és 1887 között az egymást sűrűn váltó kormányokban többféle tisztséget is betöltött: volt külügyminiszter, kultuszminiszter és igazságügyi miniszter is. 1887-ben rövid időre miniszterelnök és pénzügyminiszter egy személyben. 1887. augusztus 20-tól 1888. december 12-ig igazságügyi miniszter Sztambolov kormányában. Ez után az ún. „egyesült törvényes ellenzék” vezére. Ő volt a néppárt alapítója és első vezére.³⁷⁸

Bár a sajtóban nagy feltűnést keltett, a Ballhausplatzon nem okozott meglepetést

---

³⁷⁴ Kálnoky an Burián, Weisung, Wien, 25. 4. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 35.

³⁷⁵ Zwiedinek an Burián, Privatschreiben, Wien, 18. 5. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 35.

³⁷⁶ Burián an Kálnoky, Bericht aus Sofia, 6. 7. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 35.

³⁷⁷ Uo.

³⁷⁸ Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen

Sztambulov lemondása. Eddig a bécsi diplomácia sikerrel munkálkodott a hasonlóan becsvágyó fejedelem és miniszterelnök közti egyre gyakoribb konfliktusok elsimításán. Amikor 1894 áprilisában Ferdinánd Bécsben járt, és Kálnoky előtt félreérthetetlen módon kifejezésre jutatta a miniszterelnök menesztésére vonatkozó terveit, a várható éles visszautasítás helyett ezúttal egy semmire sem kötelező javaslat volt a válasz, hogy lehetőség szerint ne fokozza a végsőkig a miniszterelnökkel való viszályt. Kálnoky azzal a feltétellel járult hozzá a miniszterelnök menesztéséhez, hogy „Sztambulov személyes sértés nélkül fogja elhagyni posztját”. A Ballhausplatzon ugyanis abban reménykedtek, hogy a lemondott miniszterelnök hosszabb-rövidebb idő után visszatérhet a kormányfői székbe. Sztambulov ahogy 1887-ben miniszterelnöki kinevezését, úgy most bukását is áttételesen a nagypolitikának köszönhette. Az osztrák-magyar diplomácia bolgár kormányváltás idején tanúsított viszonylagos passzivitása mögött a Bécs és Szentpétervár között 1894-ben elért taktikai megegyezés húzódott: a Monarchia nem avatkozik szerb belpolitikai ügyekbe, cserébe Oroszország sem avatkozik bele a bolgár belpolitikába. Kálnoky úgy vélte, az orosz passzivitás elegendő lesz ahhoz, hogy Sztambulov nélkül is fenn tudja tartani az oroszellenes irányt Bulgáriában. Bécs számára tehát a bolgár politika iránya fontosabb volt a személyeknél. A Bécs és Szentpétervár közötti taktikai megegyezés pedig első lépés volt a bolgár válság következtében megromlott osztrák-magyar-orosz kapcsolatok normalizálása felé.³⁷⁹

Azonban Burián István egyik 1894. áprilisi jelentésében már arról számolt be: „Ő Felsége legutóbbi bécsi tartózkodása alkalmával az itteni ellenzék részéről híresztelések kaptak szárnyra olyan tárgyalásokról, amelyeket Ferdinánd herceg az Oroszországgal való kiegyezés érdekében közvetlenül Lobanoff herceggel folytatott.”³⁸⁰

Burián a miniszterelnök lemondása után az ország helyzetét rendkívül összetettnek, mi több, kritikusaként ítélte. A volt miniszterelnökkel folytatott első beszélgetésében Sztambulov egyetértett vele abban, hogy a helyzet „kizárólag a fejedelem jellembeli hibájának” következménye, ami „egy másik kormánnyal sokkal veszélyesebbnek bizonyulhat”.³⁸¹ Az osztrák-magyar diplomácia az előző év végén még egészen másként látta a fejedelem és a miniszterelnök viszonyát. 1893 novemberében Burián még azt írta: „A viszony a fejedelem és a miniszter között egészen kielégítő, vagyis a legjobb, ami két, származásában és jellemében ennyire különböző, hangsúlyos személyiség között, kettejük bölcsességének teljes

---

Diplomatie (1894-1898). 27.

³⁷⁹ Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. 40.

³⁸⁰ Burián an Kálnoky, Bericht aus Sofia, 27. 4. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 36.

igénybevétele mellett egyáltalán lehetséges.”³⁸²

A Ballhausplatzon biztosra vették, hogy nincs olyan politikai tényező Bulgáriában, amely hajlandó lenne politikai és katonai engedményeket tenni Oroszországnak. Szófiában azonban ekkor már biztosan tudták, hogy nemcsak kilátásba helyeztek ilyen engedményeket, hanem ezek már kézzelfogható közelségbe is kerültek. A fejedelmet Bécsben továbbra is „Sztambolov kegyéből” uralkodónak tekintették, aki még csak nem is gondol arra, hogy az állami reprezentáció szűk hatáskörét túllépje. „Ferdinánd fejedelmet eddig többnyire inkább a politikai önrendelkezés jelképének és kifejezőjének tartották a mérleg serpenyőjébe dobva, mint dolgos és segítően beavatkozó politikai tényezőnek.” – írta róla Burián Kálnokyhoz intézett magánlevelében.³⁸³

Kálnoky is hasonló véleményen volt: „A fejedelemnek nagyobb részt kell vállalnia a kormányzásból, mint eddig. Nem elegendő, hogy fényes udvartartása van, és csak a reprezentációs részt vállalja, minden érdeklődés és az ország számára látható részvétel nélkül az olyan adminisztratív, közgazdasági és nemzetgazdasági kérdésekben, amelyek a bolgár néphez különösen közel állnak.”³⁸⁴

Sztambolov bukása az osztrák és magyar sajtóban nagy visszhangot keltett. Elsősorban két téma kapott kiemelt figyelmet: egyfelől az a megállapítás, hogy a miniszterelnök leküzdhetetlen akadályt jelentett az elismerés útjában, ezért az ország és uralkodója elismeréséért fel kellett áldozni őt. A Pester Lloyd pontosan fogalmazott, amikor a „koronához vezető szabad útról” írt.³⁸⁵ A másik jelentős téma az az általános meggyőződés volt, hogy Bulgária Sztambolov nélkül elképzelhetetlen. Mivel május végén semmit vagy nagyon keveset lehetett csak tudni a bolgár fejedelem tervezett „keleti fordulatáról”, a sajtó Ferdinánddal kapcsolatban rendkívül visszafogott hangot ütött meg, bár azt azért tudni lehetett, ki volt az, aki elfogadta a miniszterelnök lemondását. A Neue Wiener Tagblatt így írt: „Súlyos kényszerítő okoknak kellett közrejátszaniuk ahhoz, hogy a fejedelem egy ilyen embert hagyjon távozni a kormány éléről.”³⁸⁶

Ugyanaz az újság, amelyik néhány hónap múlva karikatúrákat fog közzétenni Ferdinándról, most még sok sikert kívánt a fejedelemnek: „Ferdinánd fejedelemnek pedig, aki eddig oly rátermetten irányította az államügyeket, bizonyosan nehéz időszak következik, mivel nélkülöznie kell Sztambolov tanácsait. Uralkodásának tűzpróbája lesz, ha a válságot

---

³⁸¹ Burián an Kálnoky, Bericht aus Sofia, 30. 5. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 36.

³⁸² Burián an Pasetti, Privatschreiben aus Sofia, 13. 11. 1893. HHStA, PA, XV, Kart. 35.

³⁸³ Burián an Kálnoky, Privatschreiben aus Sofia, 25. 5. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 35.

³⁸⁴ Kálnoky an Burián, Privatbrief, Wien, 18. 5. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 35.

³⁸⁵ Abendblatt des Pester Lloyd, 30. 5. 1894. 1.

szerencsésen átvészeli”.³⁸⁷ Végül egy optimista hang a bécsi sajtóból: „Ferdinánd fejedelem, aki eddigi tevékenysége során bölcs régensként viselkedett, bizonyosan őszintén kívánja az eddig elért sikerek megőrzését. Amikor az új kormány politikailag világosan meghatározza önmagát, akkor lehet majd elmondani, hogy Bulgáriában valójában csak miniszterváltás és nem rendszerváltás történt.”³⁸⁸

Ez az optimizmus Burián Istvántól sem állt távol, amikor azt jelentette Bécsbe, hogy az új kormány legfontosabb tagjai, Sztoilov, Nacsovcics és Racso Petrov „ugyanolyan erős biztosítékot jelentenek egy orosz politika ellen Bulgáriában”, mint korábban Sztambolov.³⁸⁹

Sztambolov ellenfelei természetesen ünnepeltek. Úgy próbáltak politikai hasznot húzni a miniszterelnök bukásából, hogy az egészet úgy állították be, mintha az ország végre megszabadult volna a zsarnoktól, és az új, felelősségteljes, törvénytisztelő és hozzáértő kormány egy szebb jövő felé fogja vezetni. Csak egyvalaki volt azonban, aki saját népszerűsége javára igazán ki tudta használni ezt az átmeneti időszakot, az új kormány kezdeti idejét: a szófiai palota lakója. Ferdinánd hagyta, hogy Sztambolov alakja legendává váljék, sőt maga is szívesen sütkérezett az „ország megmentőjét” övező dicsfényben.³⁹⁰

Amikor az oroszbarát párt zászlóvivője, Kliment tirnovói metropolita júniusban a szófiai palotában hódolatát fejezte ki a fejedelem előtt, egy korszak visszavonhatatlanul véget ért. A bolgár politika új iránya, amely bármikor a bulgáriai ruszofilekkel való kiegyezéshez vezethetett, a bécsi diplomácia számára nem kevés fejtörést okozott. Az új miniszterelnök, a konzervatív Sztolilov, aki semmi esetre sem számított Oroszország lelkes hívének, olyan húrokat kezdett pengetni, mi szerint nem zárható ki, hogy a bolgár politika a fenti értelemben továbblép a megkezdett úton. Mindezt Plovdivban mondta egy ünnepélyes fogadáson azon nyugat-európai hatalmak képviselői előtt, amelyek „azért támogatták Sztambolov rendőrállamát, hogy saját üzleti céljaikat elérjék”.³⁹¹ Amikor ezek a szavak Plovdivban elhangzottak, a fejedelem, mint oly sűrűn, most is külföldön tartózkodott: Franzensbadban időzött a feleségével.³⁹²

A szófiai követjelentések egyetlen szóval sem hozták kapcsolatba Ferdinándot a fejedelemség új politikai irányával. Ellenkezőleg, az uralkodót csak akkor említették, amikor

---

³⁸⁶ Neues Wiener Tagblatt, 30. 5. 1894. 1.

³⁸⁷ Neues Wiener Tagblatt, 30. 5. 1894. 2.

³⁸⁸ Fremden-Blatt (Morgenblatt), 7. 8. 1894. 1.

³⁸⁹ Burián an Kálnoky, Bericht aus Sofia, 15. 6. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 36.

³⁹⁰ Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen Diplomatie (1894-1898). 36-37.

³⁹¹ Hoenning an Kálnoky, Bericht aus Sofia, 3. 8. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 37.

³⁹² Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen Diplomatie (1894-1898). 38.

a Sztambolovval való viszonyának napi romlásáról szóltak a beszámolók. Hosszan tartó, elkeseredett hatalmi harcot vívtak egymással, amiért „alighanem mindkét felet egyformán felelősség terheli”.³⁹³

1895-re a Sztambolovval való szakítás megtörtént, ahogy a bolgár ruszofilekkel való kiegyezés is befejezett tény volt. A kérdés az osztrák-magyar diplomácia számára most már úgy hangzott, hogy a Sztambolovval való szakítás maga után vonja-e a külpolitikájával való szakítást is? Hogy a ruszofilek hódolata a fejedelem előtt a szófiai palotában vajon előjátéka lesz-e a fejedelem Oroszország előtti hódolatának?

A bolgár hadsereg nyári hadgyakorlatán Ferdinánd a szintén jelenlévő osztrák-magyar katonai attasé, Wladimir Giesl báró előtt arra a rossz bánásmódra és nehézségekre panaszkodott, amelyeket Béctől kellett elszenvednie. Ezeket a vádaskodásokat a Ballhausplatzon „ugyanolyan ismertnek, mint amilyen megalapozatlannak” nevezték. A beszélgetésben a fejedelem kifejezte Ferenc József iránti lojalitását, ugyanakkor egy Oroszország előtti kapituláció lehetőségét Bulgária iránti hazafias érzéseitől vezérelve határozottan elutasította. Giesl báró jelentésében rámutatott, hogy a Monarchia határozott állásfoglalása az, ami „a fejedelmet orosz velleitásaitól” visszatartja, és igazából a „kiegyezési kampány” útjában áll. Kálnoky azt írta Buriánnak Szófiába, ő megpróbálta a fejedelmet és kormányának új politikáját megvédeni, és csalódottságának adott hangot, amiért Szófiában nem értékeli kellőképpen erőfeszítéseit: „A delegációkban megmutatkozott, hogy mindent megtettem azért, hogy a legújabb bulgáriai események éles kritikájának élet elvegyem, miközben hangoztattam a cs. és kir. kormány Ferdinánd herceg és kormánya iránti bizalmát, aki mindennek ellenére sem tagadta meg önmagát.”³⁹⁴

Természetesen Kálnoky továbbra is a volt miniszterelnököt favorizálta, és kifejezésre is juttatta, melyik bolgár politikus élvezi Bécs szimpátiáját. Nem csak a Sztambolov távozása miatti félreérthetetlen bécsi sajnálkozás váltotta ki a bolgár hivatalos körök tiltakozását. A külügyminiszter osztrák delegáció előtt szeptember 17-én elmondott beszédéből kimaradt a bolgár fejedelem nevének említése, amit ő személyes sértésként fogott fel. A bolgár túlreagálás ellenére a miniszter a magyar delegáció előtt szeptember 29-én már nem ismételte meg a hibát.³⁹⁵

1893-94 fordulójától kezdve – és különösen Sztambolov távozása óta – a bolgár politika legfontosabb kérdése a fejedelem nemzetközi elismertetése volt. Ehhez most

³⁹³ Hoenning an Kálnoky, Bericht aus Sofia, 24. 8. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 37.

³⁹⁴ Kálnoky an Burián, Wien, 18. 10. 1894. HHStA, PA, XV, Kart. 37.

³⁹⁵ Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen

Oroszországban is megteremtődtek a feltételek. A cári birodalomban ekkor már II. Miklós uralkodott, aki külügyminiszterével, Lobanov-Rosztovszkij herceggel együtt mindent elkövetett, hogy a bolgár-orosz kapcsolatokat kimozdítsa a holtpontról. Kálnoky nemcsak az orosz kompromisszumkészséget becsülte alá, hanem a fejedelem politikai türelmetlenségét is. Októberben így írt Buriánnak Szófiába: „Hogy mi Bulgária és fejedelme államjogi helyzetének rendezését európai úton kívánjuk és reméljük, azt újfent hangoztattam – és ha Ferdinánd fejedelem olykor el is veszíti türelmét, elismerésének megfelelő pillanata ettől még nem fog korábban bekövetkezni. Bármilyen letérés az eddig követett útról azzal a veszéllyel járhat, hogy a fejedelem megbukik, mielőtt még az általa hön áhított célt elérte volna.”³⁹⁶

A „hön áhított cél” elérése azonban nem is volt olyan nehéz. 1890 áprilisában Francesco Crispi olasz miniszterelnök azzal a kérdéssel fordult az akkori bécsi orosz nagykövethez, Lobanov-Rosztovszkij herceghez, milyen feltételek esetén lehetne szó Ferdinánd fejedelem elismeréséről. Az orosz diplomata válasza az volt, hogy ehhez csak a Porta beleegyezése szükséges. Zinovjev, az orosz külügyminisztérium ázsiai ügyosztályának vezetője egy szintén 1890-es naplófeljegyzésében azt írta, meg kell találni a módját annak, hogyan lehetne Oroszország tekintélyének csorbulása nélkül Ferdinánd fejedelmet elismerni és a fejedelemséghez fűződő kapcsolatokat helyreállítani.³⁹⁷

Kálnoky külügyminiszter azt remélte, az orosz passzivitás elegendő lesz ahhoz, hogy Sztambolov nélkül is fenn tudja tartani az oroszellenes irányt Bulgáriában. Másként vélekedett a bolgár helyzetről a német kancellár, Chlodwig Hohenlohe herceg, aki két évvel az események után így nyilatkozott a miniszterelnök bukásáról: „Az osztrák-magyar kormány passzív magatartása a fejedelem és Sztambolov közti állandó konfliktusok idején megmutatta, hogy a Ballhausplatzon nem voltak kellően tudatában annak, milyen jelentős volt ez a politikus az osztrák Balkán-politika szempontjából”.³⁹⁸ A német kancellárnak igaza volt. Nézetének helyességét – és Kálnoky tévedését – mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Sztambolov helyébe lépő Konsztantyin Sztoilov kormányalakításával új korszak kezdődött az osztrák-magyar-bolgár kapcsolatokban. Ez az új korszak leginkább Ausztria-Magyarország Bulgáriával szembeni bizonyos visszafogottságával jellemezhető. A Monarchiának nem sikerült megakadályoznia Bulgária Oroszországhoz való közeledését, ami 1894-ben kezdődött és két évvel később a kétoldalú kapcsolatok helyreállításához vezetett. Szófia és Szentpétervár

---

Diplomatie (1894-1898). 41.

³⁹⁶ Kálnoky an Burián, Wien, 18. 10. 1894. HHStA, PA, XV, 37.

³⁹⁷ Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen Diplomatie (1894-1898). 43.

³⁹⁸ Die große Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914. Bd. 12/1. Berlin, 1925. Nr. 2949.

kiegyezését, amit Borisz trónörökös ortodox rítus szerinti megkeresztelése pecsételt meg, a bolgár külpolitika objektív körülményei is szükségessé tették. Ennél azonban jóval fontosabb szerepet játszott egy személyes momentum: Ferdinánd fejedelem ily módon biztosította a maga számára a nemzetközi elismerést.³⁹⁹

Hohenlohe herceg véleménye alig burkolt kritika volt a Monarchia külügyi vezetésével szemben. Kálnoky valóban tévedett, amikor úgy vélte, hogy Sztambulov nélkül is fenn tudja tartani az oroszellenes irányt Bulgáriában. Ugyanakkor nem csak ő tévedett a bolgár belpolitikát illetően. Természetesen a külpolitika irányítójaként ő a fő felelős, de a Bulgáriával kapcsolatos politikát elsősorban a Monarchia ottani képviselőjének információi alapján alakította. Jelentései alapján úgy tűnik, hogy maga Burián sem volt tisztában Sztambulov esetleges leváltásának következményeivel és a készülődő bel- és külpolitikai fordulat jelentőségével. Így a felelősség részben az övé is, nemcsak feletteseie.

4.9. Búcsú Szófiától

Burián István 1894-ben történt előléptetése ellenére továbbra is minden követ megmozgatott, hogy elkerüljön a bolgár fővárosból. Pedig, ha hibázott is Sztambulov lemondása és a bolgár politikai fordulat megítélésében, felettesei továbbra is bíztak benne és értékelték munkáját. 1895 tavaszán apósa, Fejérváry Géza segítségét kérte: „Írtam ipamnak commissióval gf. K[álnoky]ért, áthelyezésemet illetőleg, felállítván egyszersmind kandidatúrám az athéni állomásra. Azt tartom, hogy az nekem most a legjobb. Itt maradni már kicsit sok volna, s túlságosan egyoldalúvá tenne.”⁴⁰⁰

Nehézkesen ment a dolog, mert Kálnokynak, úgy látszik, továbbra is szándékában volt Buriánt Szófiában tartani. Maga Burián úgy érezte, a külügyminiszter nem kedveli őt annyira, mint előtte Andrassy és Kállay Béni osztályfőnök. Majd éppen Kálnoky 1895. május 2-án történt lemondása miatt húzódott áthelyezése, amit a szófiai főkonzul már nagyon várt: „Nálunk, értem a külügyben, nagy változás állott be, melynek kihatását egyéni kis sorsomra még nem bírom megítélni. Mindennel meg vagyok elégedve, ami elvisz innen – és nem éppen Japánba. Itt maradni már semmi áron sem akarok. 9 évig ily helyen több mint amennyit egy

³⁹⁹ Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. 40.

⁴⁰⁰ Burián István naplója 1891-1906. 1895. március 8-i naplóbejegyzés. Hadtörténelmi Levéltár, Personalia 6/A, gróf Burián István iratai, a) csoport.

normális ember kibírhat.”⁴⁰¹

Végül az új külügyminiszter, Agenor Goluchowski gróf úgy döntött, hogy a megváltozott politikai helyzetben új embernek kell képviselnie a Monarchiát Bulgáriában. Ezért 1895. november 5-én Burián Istvánt kilencévi szolgálat után visszahívta Szófiából.⁴⁰² Burián már október 30-án átadta az ügyeket báró Otto Hoenning O’Carroll alkonzulnak, és másnap elhagyta a bolgár fővárost. Bécsbe utazott, ahol rövid szabadság után ideiglenes szolgálatra a minisztériumba rendelték. Utódja Szófiában egy osztrák arisztokrata, Guido Call zu Rosenberg und Culmbach báró lett.⁴⁰³

4.10. Osztrák-magyar-bolgár kapcsolatok Sztambolov után

Ami Bulgáriát illeti, Sztambolov miniszterelnök lemondása érezhetően visszavetette az addig dinamikusan fejlődő osztrák-magyar-bolgár kapcsolatokat. Ugyanakkor a fejedelem megerősödött külpolitikai pozíciója nem jelentette automatikusan az osztrák-magyar befolyás jelentős visszaszorulását és ezzel együtt Oroszország befolyásának erősödését. „Sohasem fogom megengedni, hogy Oroszország egyedül döntsön Bulgáriáról.” – jelentette ki Ferenc József.⁴⁰⁴ Világos volt számára, hogy a Monarchia túlzott eltávolodása a fejedelemségtől nem állhat sem a dinasztia, sem más bécsi politikai tényező érdekében, ugyanakkor fontos támaszától fosztaná meg Bulgáriát Balkán-politikájában és a szomszédos országokhoz fűződő kapcsolataiban. Szófiában is úgy értelmezték, hogy az Oroszországhoz való közeledés nem jelenthet teljes körű kiegyezést, mivel éppen ebben az időben kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy Oroszország a Balkánon egyre inkább Szerbiát favorizálja.⁴⁰⁵

A Ballhausplatzon továbbra sem viseltettek túl nagy bizalommal Ferdinánd iránt, aki bár sűrűn bizonygatta, hogy példaképe csakis Ausztria-Magyarország lehet, valódi személyes szimpátiái egész uralkodása alatt igazából titokban maradtak. A bécsi és budapesti sajtó továbbra is Sztambolovot dicsérte, és nem fukarkodott a Ferenc József és a fejedelem szívélyes viszonyát megzavaró tényezők felelőseztetésével. A császár és király 1896 tavaszán

⁴⁰¹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Szófia, 1895. május 26. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁴⁰² Kanzleikonzept, 5. 11. 1895. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴⁰³ Burián an das Ministerium, Telegramm, 30. 10. 1895. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.
Bécsben 3000 forint költségtérítés járt neki.

Kanzleiverordnung, Konzept, 26. 11. 1895. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴⁰⁴ Peew, Petko: Ferdinand I., Zar der Bulgaren. Sofia, 1942. 98.

⁴⁰⁵ Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. 41.

meg is tagadta Ferdinándtól az audienciát, bár kevéssel később, a delegációk előtt mondott beszédében a külügyet okolta a Szófiával szemben tanúsított passzivitásért. „Kiért és miféle politikát folytat egyáltalán a hármasszövetség Bulgáriában?” – tette fel a kérdést az osztrák és a magyar delegáció előtt.⁴⁰⁶ Az osztrák cégek bulgáriai fegyverszállításai is késedelmet szenvedtek, ami Sztambul idején sohasem fordult elő. A Monarchiában kiképzést kapott bolgár tisztek száma jelentősen csökkent, és a Länderbank megtagadta az 1882-ben megkötött, 142 milliós hitel negyedik részletének folyósítását.⁴⁰⁷

Sztolov miniszterelnök 1896 tavaszán Bécsben tett látogatása jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy végül nem történt komolyabb elhidegülés a két ország között. Miniszterelnöksége alatt 1898-ig két kereskedelmi szerződés megkötésére került sor, amelyekben a Monarchia vállalta, hogy Bulgáriára nézve a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvét alkalmazza. 1899-ben a súlyos pénzügyi nehézségekkel küzdő bolgár államnak mentőövként egy osztrák bankkonzorcium folyósított kölcsönt, amely a Wiener Bankvereins és a korábbi hitelrészletet megtagadó Länderbank vezetése alatt állt. A kétoldalú kulturális kapcsolatok fejlődése csakúgy, mint az 1893-ban mintegy száz Bécsben tanuló bolgár diák által alapított Balkán Egyesület tevékenysége zavartalanul folytatódhatott tovább.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁶ HHStA, Nachlässe (XL), Nachlass Aehrenthal, Kart. 2, Bl. 118.

⁴⁰⁷ Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. 41.

⁴⁰⁸ Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. 41.

V. A STUTTGARTI KITÉRŐ (1896-1897)

A 19. századi Európában szinte mindenütt tovább élt az a korábban kialakult hagyomány, hogy a diplomata uralkodóját képviseli a külföldi udvaroknál. A Habsburg Birodalomban Ferenc József uralkodása amúgy is a dinasztikus elv megerősödését hozta. Legkevésbé sem volt tehát pusztán formalitás, hogy Bécsben a Ballhausplatzon a császári ház (1895-től császári és királyi ház) és a külügyek minisztériuma székeltek. Ferenc József a diplomáciát kiváltképpen udvari hivatalnak tekintette, és itt különösen is előnyben részesítette az arisztokratákat, akik születésüknél fogva eleve közelebb álltak hozzá, mint akár a legkiválóbb, a trónnak fontos szolgálatot tevő polgárok. A bécsi udvar elzárkózóbb volt a polgársággal szemben, mint az angol vagy a köztársaság megalakulása előtt a francia, s ez erősítette a diplomáciai kar arisztokrata jellegét.⁴⁰⁹

A diplomatát az uralkodó idegen uralkodók mellé rendelt követének tekintették, és a diplomáciai ceremónia is határozottan a két udvar, a két uralkodó kapcsolatáról szólt, nem a két államról. Mindez Németország esetében mutatkozott meg a legszembetűnőbben, hiszen a kis német udvarokban fenntartott követségek a dinasztiai személyes kapcsolatának, nem pedig az államok politikai-diplomáciai súlyának köszönhetőek létüket és jelentőségüket. Aligha lehetett többnek, mint udvari formáságnak tekinteni, amikor a Monarchia követe biztosította valamelyik kis német állam hercegét, hogy uralkodója milyen fontosnak tartja a két állam kapcsolatát. A Habsburg császár és királyt a drezdai követnek kilenc kisebb német udvarnál kellett képviselnie és részt vennie az udvari ünnepségeken. Valójában Drezdának is csekély diplomáciai súlya volt, Ferenc József azonban egy életen át személyes hálát érzett János szász király iránt, mert 1866-ban kitartott mellette, és emiatt a szász udvarral kitüntetett viszonyt ápolt. Így lett Drezda kifejezetten az uralkodóhoz közel álló személyek diplomáciai állomáshelye.⁴¹⁰

A stuttgarti osztrák-magyar követ három német udvarnál: a Württembergi Királyság, a Badeni Nagyhercegség és a Hesseni Nagyhercegség uralkodóinál képviselte Ferenc Józsefet. 1866-ban a szász királyhoz hasonlóan I. Károly württembergi király (1864-1891) és III. Lajos

⁴⁰⁹ Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. 156.

⁴¹⁰ Csáky, Eva-Marie (Hg.): Vom Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k. und k. Diplomaten und k. ungarischen Außenministers Emerich Csáky 1882-1961. 91.

hesseni nagyherceg (1848-1877) is Ausztria oldalán vett részt a porosz-osztrák háborúban, míg 1871. január 18-án, a versailles-i palota tükörtermében I. Frigyes badeni nagyherceg (1856-1907) elsőként kiáltott „éljent” I. Vilmos császár megválasztásakor. Amikor Burián Istvánt rövid ballhausplatzi hivatalnokoskodás után, 1896. június 24-én követnek nevezték ki a badeni, württembergi és hesseni udvarokhoz stuttgarti hivatali székhellyel, a Hesseni Nagyhercegség élén már új uralkodó állt: Ernst Ludwig nagyherceg (1892-1918). Ennek ellenére Stuttgart – Berlin és Drezda mellett – továbbra is a fontosabb németországi uralkodói székhelyek közé tartozott. Stuttgart is – akárcsak Drezda – a dinasztiák személyes kapcsolatainak köszönhető jelentőségét és azt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia követi szinten képviseltette magát a városban. Burián István 1896. július 4-én érkezett meg Stuttgartba. Fizetése új állomáshelyén 6300 forintra emelkedett, egy 7200 forintos pótlékkal, egy 1500 forintos szálláspénzzel és egy 3000 forintos utazási átalánnyal kiegészülve.⁴¹¹

Stuttgart politikai jelentőségéhez mérten az új osztrák-magyar követ meglepő gyakorisággal küldte jelentéseit a Ballhausplatzra. Csak 1896 júliusától decemberéig 26 jelentést küldött Bécsbe, majd a következő évben januártól júliusig 17-et – ennyit még Moszkvából sem írt, ahol jelentéseinek száma egyszer sem haladta meg az évi tízet. E nagyszámú stuttgarti követjelentés nagy része az „udvari hírek” („Hofnachrichten”) kategóriájába tartozott és az uralkodócsalád illetve a kormánytagok, magasabb beosztású hivatalnokok életébe nyújtott betekintést. Gyakran küldött haza újságcikkeket is helyi lapokból – ezek alkotják Burián István követjelentéseinek másik nagyobb csoportját.⁴¹²

Az udvari kapcsolatok exkluzív jellege és az arisztokrácia meghatározó szerepe a diplomácia hagyományos területein tehát tovább élt. De a Monarchia külpolitikai érdeklődése az évtizedek során alapvetően átalakult és az új balkáni államok felé fordult. Különös jelentőségüket mutatja, hogy Bukarestben Agenor Goluchowski gróf, Alois Aehrenthal báró és Ottokar Czernin gróf, Szófiában pedig Burián István személyében olyan diplomaták tevékenykedtek, akik utóbb a Ballhausplatz élére kerültek. Nem véletlen, hogy a Monarchiában az oroszországi és a balkáni diplomatákból lettek a külügyminiszterek, nem pedig az előkelő francia, brit vagy német nagyköveteiből.⁴¹³

A stuttgarti osztrák-magyar követek hatáskörét és lehetőségeit pontosan érzékelteti

⁴¹¹ Burián an das Ministerium, Telegramm, 4. 7. 1896. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

Ministerialdekret, Abschrift, 24. 6. 1896. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴¹² Burián an Goluchowski, Berichte aus Stuttgart, 5. Juli 1896 – 6. Juli 1897. HHStA, Württemberg (VI), Kart. 42.

⁴¹³ Rumpler, Helmut: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band VI: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. 48-51.

Burián egy Thallóczyhoz Lajoshoz írott levele: „Különben éljük itteni sváb életünket. Ismerkedünk az emberekkel és reprezentálunk. Ez nem sok, de hát mostanra be kell érni vele. Mi az ünnepeket Münchenben töltöttük. Azóta már Darmstadtban is voltunk egy díszebédnél. Most itt folyik a nagy lakmározás.”⁴¹⁴

Burián és Thallóczy levelezése tehát tovább folytatódott. Burián németországi állomáshelyét kezdettől fogva átmeneti megoldásnak tekintette, olyan kényszerű kitérőnek, amely még mindig jobb, mint a vége felé már egyre nehezebben viselt szófiai megbízatás vagy a Ballhausplatz. Burián valójában a Kállay-iskolához tartozó Balkán-szakértő volt. Ő is pontosan tudta, hogy konzuli múltja során szerzett tapasztalatai, helyismerete és szaktudása egy újabb keleti állomáshelyre teszik inkább alkalmassá, amelynek nagyobb a politikai jelentősége, ahol nagyobb a mozgástér, a felelősség, és ezzel együtt több az előrejutási lehetőség is.

Érdekes módon ekkor már egészen másképp emlékezett vissza arra az 1890-es esetre, amikor felmerült osztályfőnöki kinevezése a Külügyminisztériumba. Most, hét év távlatából így írt erről Thallóczynak: „A minisztériumba még mint osztályfőnök nem kíváncsoztam soha. Azt te nagyon jól tudod azon időkből, midőn arról szó volt. De meg mint referensnek bekívánni engem, együgyű ötlet. Az nem az én helyem.”⁴¹⁵

Lehet, hogy akkor, 1890-ben a Ballhausplatz-ot jobb megoldásnak tartotta Szófiánál, most azonban határozott elképzelései voltak a jövőről, amelyekről így írt barátjának: „Ami a Zwidinek utódságának hírét illeti, melyet említesz, azt, ha még valaki említeni találná, légy szíves a legerélyesebben megcáfolni. Én nagy örömmel fogok ismét a keleti dolgokhoz visszatérni, de csak Athénben vagy Konstantinápolyban. Ott a helyem.”⁴¹⁶

Nem kellett sokat várnia. Gustav Kosjek báró athéni követ 1897. február 1-jén elhunyt, és helyére az uralkodó február 16-án Burián Istvánt nevezte ki. Agenor Gołuchowski külügyminiszter az előterjesztésében, amelyben a stuttgarti követ athéni áthelyezését kérte, úgy jellemezte őt, mint akiben „a kötelességteljesítésben mutatott buzgóság és tapintat alapos tudással és kivételes diplomáciai tehetséggel egyesül”. Athénben Burián fizetése és az utazási átalány változatlan maradt, de a pótlék 14700 forintra emelkedett.⁴¹⁷ A képviselet vezetését 1897. augusztus 8-án adta át Stuttgartban és augusztus 19-én érkezett meg a görög fővárosba.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Stuttgart, 1897. január 6. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁴¹⁵ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Stuttgart, 1897. január 27. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁴¹⁶ Uo. (Julius Zwidinek báró osztrák-magyar követ, 1833-1918.)

⁴¹⁷ Vortrag von Gołuchowski, 15. 2. 1897. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴¹⁸ Burián an das Ministerium, Telegramm, 8. 8. 1897. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

VI. ISMÉT A BALKÁNON – ATHÉN (1897-1903)

Athén a stuttgarti tétlenség után felüdülés volt az ambiciózus diplomata számára. Bár titkon egy konstantinápolyi nagyköveti kinevezésben reménykedett – Konstantinápoly előkelőbb állomáshely volt, mint a balkániak, nemcsak a nagykövet maga volt arisztokrata, hanem féltucatnyi beosztottja is –, mégsem volt elégedetlen új állomáshelyével. Bő egy esztendővel megérkezése után így írt Thallóczynek Bécsbe: „Athénben nem minden rózsás, főképp az illatok nem. De mégis szívesen vagyok most itt. Az ország s népe érdekel. Érdekel a múltja is. Azon kívül egyike ez a csekély számú követségeknek, melyek aktuális politikai jelentőséggel bírnak. Tehát addig, míg fontosabb állásra hívnak, szívesen itt maradok...”⁴¹⁹

6.1. Kréta a 19. században

Az „aktuális politikai jelentőség”, amelyre Burián levelében utalt, az 1896-97-es krétai válság következtében előállt helyzet volt. Miután Görögország 1830-ban elnyerte függetlenségét, a krétai görögök a század folyamán felkelések sorozatával próbáltak megszabadulni az oszmán uralomtól. Az 1841-es és 1858-as felkelések eredményeként jogot kaptak a fegyverviselésre, megvalósult a keresztény és a muzulmán egyház jogegyenlősége, e mellett a keresztények tanácsokat választhattak, amelyek a keresztény oktatást felügyelték és bíraskodtak a szokásjog alapján. E kedvezmények ellenére a krétai görögök nem tettek le végső céljukról: ami nem volt más, mint a sziget egyesítése Görögországgal. A feszültség keresztények és muzulmánok között egyre nőtt, míg 1866-ban ki nem tört a legnagyobb addigi felkelés Krétán. Bár a három évig tartó harcokba görögországi és más európai országokból érkező önkéntesek is bekapcsolódtak, a felkelés kudarcra végződött. Ennek ellenére nem volt egészen eredménytelen, mivel mégis hozott néhány újabb politikai engedményt, így például a krétai keresztények ettől kezdve részt vehettek a helyi közigazgatásban, ami a gyakorlatban számarányuknál fogva keresztény többségű

Burián an das Ministerium, Telegramm, 19. 8. 1897. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴¹⁹ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Athén, 1898. szeptember 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

közigazgatást jelentett.⁴²⁰

A berlini kongresszus idején, 1878 nyarán újabb felkelés tört ki, amely a brit beavatkozás miatt hamar véget ért, de a halepai (aleppói) egyezményrel Kréta alkotmányt kapott. A sziget autonóm állam lett az Oszmán Birodalom részeként, élén a Porta által kinevezett kormányzóval, akinek mindig kereszténynek kellett lennie. Ilyen keresztény „pasák” kormányozták a szigetet az 1880-as években, ők elnököltek a helyi parlamentben, ahol konzervatívok és liberálisok küzdöttek a hatalomért. A politikai ellentétek 1889-ben újabb felkeléshez és a halepai egyezményrel létrejött rendszer összeomlásához vezettek. Az európai hatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy a Porta katonai erővel tegyen rendet a szigeten, de ahhoz már nem, hogy a helyzetet kihasználva felfüggeszse Kréta alkotmányos különállását, és közvetlen oszmán közigazgatást vezessen be a szigeten. II. Abdul Hamid szultánnak ez a lépése általános szimpátiát ébresztett a krétai keresztények iránt és meggyőzte a nagyhatalmakat az oszmán uralom tarthatatlanságáról.⁴²¹

6.2. Az 1896-97-es krétai válság

1895 szeptemberében kisebb felkelés tört ki a szigeten, amely 1896 elejétől viharos gyorsasággal kezdett terjedni. A felkelők elsődleges követelése az 1878-as halepai egyezmény visszaállítása volt, és a török csapatok 1896 nyarára a sziget legnagyobb része felett elvesztették az ellenőrzést. Görög nemzeti szervezetek, elsősorban az Ethniki Etaireia („Nemzeti Társaság”) és a krétai központi bizottság mozgósították a közvéleményt, majd a felkelők az anyaország kormányához fordultak segítségért. A Theodórosz Deligiannis vezette görög kormány az ország rossz pénzügyi helyzete és a hadsereg gyengesége miatt nem kívánt beavatkozni a konfliktusba, ezért igyekezett megfékezni a krétaiakat támogató nemzeti szervezeteket – sikertelenül. A Nemzeti Társaság, amely mint titkos görög nemzeti szervezet valamennyi görög oszmán uralom alóli felszabadítását tekintette céljának, továbbra is hadianyaggal és a görög hadseregből dezertált tisztek Krétára küldésével támogatta a felkelőket. Mindez Görögországban belpolitikai válsággal fenyegetett, ezért a görög kormány

---

⁴²⁰ Ekinci, Mehmet Uğur: *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History*. Ankara, 2006. 16-17.

⁴²¹ Ekinci, Mehmet Uğur: *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History*. 17-18.

Moutafidou, Ariadni: *Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897*. Wien, 1999. 21.

az egyre súlyosbodó helyzetben a nagyhatalmakhoz fordult segítségért: járjanak közben a török Portánál a krétai válság mielőbbi rendezése érdekében. A nagyhatalmak – elsősorban Oroszország, Anglia és az Osztrák-Magyar Monarchia – hajlandónak mutatkoztak a közvetítésre.⁴²²

A szultán a felkelők minden követelését elutasította, és 1896 májusában csapatokat küldött Krétára. Görögországban a Nemzeti Társaság követelte, hogy a válaszlépésként görög kormány is küldjön csapatokat a szigetre. Deligiannis miniszterelnök nemcsak a Nemzeti Társasággal és a közvéleménnyel, hanem saját kormányával is szembekerült. Számos kormánytag felhívta a figyelmet belső zavargások és egy, a kormány és a király ellen irányuló felkelés veszélyére. 1896 júniusában a miniszterelnök végül engedett a nyomásnak. A felkelők most már a Görögországgal való egyesülést követelték. Agenor Gołuchowski osztrák-magyar külügyminiszter azt javasolta, hogy a helyzet konszolidálása érdekében a nagyhatalmak küldjenek hadihajókat a szigethez. Június 19-én Gołuchowski orosz kollégájával, Alekszej Lobanov-Rosztovszkij orosz külügyminiszterrel közösen a Porta elé terjesztett egy tizenhárom pontból álló tervezetet, melyben a nagyhatalmak rögzítik a két fél közötti közvetítés feltételeit. Ez a tervezet Krétának keresztény kormányzó kinevezését, a halepai egyezmény azonnali visszaállítását és a krétai nemzetgyűlés egybehívását irányozta elő. A Porta a tervezetet elfogadta, a felkelők viszont mindaddig elutasították, amíg a nagyhatalmak nem vállaltak garanciát a tervezetben vállaltak betartatására.⁴²³

A válság elejétől kezdve úgy tűnt, hogy a nagyhatalmak nem lesznek hajlandók komolyan megbolygatni a keleti kérdést, nem hagyják veszélybe sodorni a status quot, mivel tisztában voltak azzal, hogy ez még súlyosabb konfliktusokat vonhat maga után. Ennek ellenére a válság gyors rendezésére irányuló közös beavatkozást kölcsönös bizalmatlanság kísérte. Oroszország és Németország Anglia minden közel-keleti lépését gyanakvással figyelte, ami a válság folyamán erősen korlátozta a nagyhatalmak hatékony együttműködését. A német kormány, mely keleten elkötelezett török-barát politikát folytatott, sikertelenül igyekezett egy kontinentális szövetséget létrehozni Anglia elszigetelésére: ebben sem az osztrák-magyar, sem az olasz külügyminiszter nem volt partner. Gołuchowski Anglia bevonásával a Földközi-tengeri antant felújításán fáradozott, Emilio Visconti-Venosta olasz külügyminiszter pedig Franciaország és Anglia felé próbált közeledni. A hármas szövetség

---

⁴²² Ekinci, Mehmet Uğur: *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History.* 11-15.
Moutafidou, Ariadni: *Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897.* 21-22.

⁴²³ Ekinci, Mehmet Uğur: *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History.* 19-21.
Sosnosky, Theodor von: *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866.* Bd. II. 113-118.

két másik tagja közül egyik sem volt hajlandó a németek Anglia ellen irányuló politikáját támogatni. Másrészt Franciaország a Németországgal szembeni bizalmatlansága miatt nem tudta támogatni orosz szövetségesének britellenes politikáját. Így megghiúsultak a Kréta blokádjáról szóló, az angolokat mellőző német-orosz tervek.⁴²⁴

Mindenesetre a nagyhatalmak nagykövetei 1896 augusztusában, Konstantinápolyban előterjesztettek egy tizennégy pontból álló tervezetet, amelyet szeptember elején mindkét fél, a török Porta és a görög felkelők is elfogadtak. Ez a tervezet – bár továbbra is oszmán fennhatóság alatt, de – széles körű autonómiát biztosított Kréta számára, és a nagyhatalmak garanciát vállaltak a reformok végrehajtására. E mellett arról is döntés született, Krétára nemzetközi csapatokat küldenek a rend helyreállítása érdekében, és ideiglenesen egy négy admirálisból álló bizottság fogja igazgatni a szigetet egészen addig, amíg meg nem érkezik az autonóm Kréta Görögország által javasolt főkormányzója. Az egyezmény elfogadásával a krétai válság lezárulni látszott.⁴²⁵

1897 januárjában azonban újabb krétai zavargásokról érkeztek hírek. Február elején a felkelők kikiáltották az uniót Görögországgal, és felszólították I. György királyt a döntés elfogadására. A görög kormány a közvélemény és a Nemzeti Társaság nyomására – mely a részleges krétai sikerek és a sajtóra gyakorolt befolyása által további népszerűsége tett szert január 25-én hadihajókat küldött Kréta szigetéhez. A nagyhatalmaknál mindezt azzal próbálták magyarázni, hogy a sziget keresztény lakosságát akarják megvédeni és további török katonaság partraszállását megakadályozni. Ezzel szemben Timoleon Vasszosz ezredes parancsnoksága alatt görög csapatok szálltak partra Krétán. Vasszosz február 2-án György király nevében birtokba vette a szigetet és kikiáltotta Kréta egyesülését Görögországgal. Az első fegyveres összecsapásra a görög expedíciós erők és egy 4000 fős helyi török alakulat között február 7-én került sor Livadeiánál, amely a görögök győzelmével végződött. Ez az esemény újabb konfliktust eredményezett Görögország és a szuverenitásában megsértett Oszmán Birodalom között, nem mellesleg Görögország – megsértve az 1896. augusztusi egyezményt – a nagyhatalmakkal is szembekerült.⁴²⁶

---

⁴²⁴ Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 22-23.

Loulos, Konstantin: Die deutsche Griechenlandpolitik von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges. Frankfurt a. M. – Bern, 1986. 42-60.

⁴²⁵ Ekinci, Mehmet Uğur: The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History. 19-21.

Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 23.

⁴²⁶ Ekinci, Mehmet Uğur: The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History. 22-26.

Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 23-24.

Sutter, Berthold: Die Großmächte und die Erhaltung des europäischen Friedens zu Beginn der Kreta-Krise

6.3. A nagyhatalmak kísérletei a válság kezelésére

Németország a krétai kérdésben határozott török-barát álláspontra helyezkedett. A kontinentális hatalmak közös fellépésének kialakításán kezdett munkálkodni, és ez ügyben Oroszországhoz fordult. A német kormány törekvése azonban Ausztria-Magyarország részéről elutasításra talált. Amikor Vasszosz ezredes a görög király nevében kinyilvánította a sziget birtokba vételét, Németország Pireusz blokádját javasolta. Gołuchowski külügyminiszter a görög királyra való tekintettel csak azzal a feltétellel egyezett bele bármiféle blokádba, ha azt a többi nagyhatalom is támogatja. Robert Salisbury brit miniszterelnök először elutasította a javaslatot, majd február végén az angol közvélemény és a kabinet minden görög szimpátiája ellenére belegyezését adta.⁴²⁷

Március 2-án a nagyhatalmak közös diplomáciai jegyzékkel fordultak mindkét félhez, amelyben kimondták Kréta Oszmán Birodalmon belüli autonómiáját, egyúttal felszólították Görögországot, hogy hat napon belül vonja ki csapatait Krétáról. Ellenkező esetben a nagyhatalmak blokád alá vonják Pireuszt és a szigetet. A Porta a jegyzéket elfogadta, a görög kormány azonban országos tiltakozó megmozdulásoktól és a kormány megbuktatásától tartva elutasította. A Nemzeti Társaság azzal fenyegetőzött, hogy az összetűzést Macedóniára is kiterjeszti, ezért a görög kormány úgy döntött, elfogadja a szervezet követelését és ellenáll a nagyhatalmi nyomásnak. Görögország és az Oszmán Birodalom is csapatösszevonásokba kezdett a thesszáliai határon. A görög király és Deligiannis miniszterelnök abban reménykedett, hogy a nagyhatalmak – mivel nem kockáztatnának egy újabb keleti válságot vagy egy európai háborút – újabb engedmények érdekében nyomást fognak gyakorolni a Portára.⁴²⁸

A miniszterelnök azonban alaposan elszámította magát. A nagyhatalmak sikerrel akadályozták meg, hogy a görög-török konfliktusból általános keleti válság legyen, így például Bulgária hiába fáradozott 1897 januárjában azon, hogy Görögországgal és Szerbiával együtt lépjen fel az Oszmán Birodalom ellen. A közös nagyhatalmi jegyzéket a görögök elutasították, így döntés született Pireusz és Kréta blokádjáról: ezt az érintettekkel március 18-

---

von 1897. Südost-Forschungen 1962/21. München, 1962. 242.

⁴²⁷ Sosnosky, Theodor von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. II. 113-118.

Loulos, Konstantin: Die deutsche Griechenlandpolitik von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges. 53.

Sutter, Berthold: Die Großmächte und die Erhaltung des europäischen Friedens zu Beginn der Kreta-Krise von 1897. 254.

⁴²⁸ Ekinci, Mehmet Uğur: The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History. 42-53.

Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 24.

án és 19-én közölték. A nemzetközi blokád hivatalosan március 21-én lépett életbe, de a kivitelezéséről előzetesen folytatott tárgyalások túlságosan elhúzódtak ahhoz, hogy a görög-török konfliktus továbbterjedését megakadályozhatta volna. Március 24-én egy 2600 főt számláló irreguláris görög csapat tört be Macedóniába, hogy ott felkelést szítson a törökök ellen. Válaszul a Porta április 18-án hivatalosan hadat üzent Görögországnak.⁴²⁹

6.4. Az 1897-es görög-török háború és az előzetes béke

Krétán a görög intervenció sikerrel járt, Vasszosz ezredes csapatai a sziget legnagyobb részét ellenőrzésük alá vonták, a thesszáliai fronton azonban a törökök kerültek fölénybe. Április végén és május elején kemény harcok árán viaszorították a görögöket, majd május 16-án Domokosnál döntő vereséget mértek rájuk. A görögök kénytelenek voltak tűzszünetet kérni, és a harcok május 20-án véget értek. Deligiannis miniszterelnök már korábban, április 30-án benyújtotta lemondását az elvesztett nemzetközi támogatás és a tengeri blokád miatt, utódja Dimitriosz Rallis lett. A nagyhatalmak nyomására született tűzszünet értelmében a görögök kénytelenek voltak kivonulni Krétáról, cserébe a török hadsereg leállította előrenyomulását északon. A harcokban 3748 görög és 4456 török katona esett el.⁴³⁰

Amikor Burián István 1897. augusztus 19-én Athénbe érkezett, az európai hatalmak már javában dolgoztak egy előzetes béke-megállapodás tervezetén. A konstantinápolyi nagyköveti konferencián megfogalmazott előzetes békefeltételeket a Porta komolyabb kifogások nélkül elfogadta, így szeptember 16-án sor kerülhetett az előzetes béke-megállapodás pontos megszövegezésére. A béke-megállapodáshoz három nyilatkozatot is csatoltak. Az első az Oszmán Birodalom kívánsága szerint egy független döntőbíróság felállításáról szólt, melynek képviselőit a IX. cikkely értelmében a nagyhatalmak delegálják. A második kimondta a thesszáliai lakosság repatriálását, a harmadik pedig egy általános, mindkét fél számára kötelező amnesztiáról szólt. Szeptember 22-én a szultán ratifikálta az előzetes békeszerződést és az első két nyilatkozatot, míg az amnesztiáról szóló harmadikkal kivárt a végleges békeszerződésről szóló tárgyalások megkezdéséig.⁴³¹

---

⁴²⁹ Ekinci, Mehmet Uğur: *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History.* 54-74.

Moutafidou, Ariadni: *Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897.* 25.

⁴³⁰ Ekinci, Mehmet Uğur: *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History.* 78-88.

⁴³¹ Moutafidou, Ariadni: *Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von*

Görögországban az előzetes béke mindenkit lehangolt: az ország súlyos csapásként élte meg.⁴³² Mindenki a közvetítő nagyhatalmakat vádolta azzal, hogy „a konstantinápolyi előzetes békeszerződés a legyőzött Görögországot még meg is alázza”.⁴³³ A görög király és a miniszterelnök lemondással fenyegetőzött. Dimitriosz Rallis, aki április 30-án váltotta Deligiannisz a miniszterelnöki székben, így panaszkodott Buriánnak az előzetes békefeltételek miatt: „Nem volt elég Görögország határait természetellenesen meghúzni, még nyomasztó háborús jóvátétel és ellenőrzés is sújtja. Ezeket az áldozatokat úgy várják el az országtól, hogy még csak világos formába sem öntötték őket, ami pedig lehetővé tenné a helyzet gyors megszüntetését. Jelenleg Thesszália kiürítése valójában Görögország régi hitelezőitől függ.”⁴³⁴

A görög sajtó minden keserűségét a nagyhatalmakra zúdította vádolva őket a közvetítés és a szigorú békefeltételek miatt, egyúttal a realitásoktól teljesen elrugaszkodott javaslatokkal állt elő. Így például a görög lapok javasolták, hogy az ország kezdjen közvetlen tárgyalásokat a szultánnal, folytassa a háborút, vagy egyszerűen utasítsa el az előzetes békefeltételeket. E mellett az újságokban naponta jelentek meg miniszteri nyilatkozatok az „európai politika szégyenfoltjáról” vagy a „nagyhatalmak közvetítő szerepükkel való öncélú visszaéléséről”. Csak néhány lap hívta fel a figyelmet az ország valós helyzetére, illetve arra, hogy „Görögországnak nincs más választása, mint bátran elviselni szerencsétlensége következményeit.”⁴³⁵

Athénben egyre többen gyanították, hogy az előzetes béke elleni tüntetéseket valójában nem más, mint a görög kormány szervezi. Burián szerint arról lehet szó, hogy Rallis miniszterelnök nem akarja politikai karrierjét a népszerűtlen békeszerződés aláírásával feláldozni, hanem ki akarja kényszeríteni saját lemondását, és a békefeltételek teljesítésének ódiumát a következő kormányra akarja hárítani.⁴³⁶

1897. szeptember 27-én a görög kormány megkapta az előzetes békeszerződést és a nagyhatalmak közös jegyzékét. A parlament is összeült, hogy átvegye a békefeltételeket. Amint azt Burián helyesen megállapította, az egész sokkal inkább a kormány és a pártvezérek taktikázásáról szólt, mint magáról az előzetes békéről, mivel a szerződés ratifikálása az általános apátia és rezignáltság közepette nem ütközött komolyabb ellenállásba. Mindamellett

---

1897. 211.

⁴³² Burián an das Ministerium, Telegramm aus Athen, 22. September 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

Burián an Gołuchowski, Bericht aus Athen, 23. September 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

⁴³³ Burián an Gołuchowski, Bericht aus Athen, 23. September 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

⁴³⁴ Uo.

⁴³⁵ Burián an Gołuchowski, Bericht aus Athen, 30. September 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

⁴³⁶ Burián an Gołuchowski, Bericht aus Athen, 23. September 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

a parlament megvonta a bizalmat kormánytól, és Rallisz miniszterelnök benyújtotta lemondását.⁴³⁷ Az új miniszterelnök Alekszandrosz Zaimisz lett, aki a parlament feltétlen támogatását bírta. Az új kormány átadta a nagyhatalmak képviselőinek a szeptember 27-i közös jegyzék átvételi elismervényét. Ezzel az előzetes békeszerződés Görögország által is elfogadottnak minősült.⁴³⁸

6.5. Az előzetes békétől a végleges békeszerződésig

A közvetlen béketárgyalások október 21-én kezdődtek Konstantinápolyban. E tárgyalások során nem merültek fel komolyabb nézeteltérések Görögország és az Oszmán Birodalom között. A görög-török békeszerződést 1897. december 4-én írták alá, és december 23-án a görög parlament is ratifikálta.⁴³⁹ A békeszerződés kimondta, hogy a török csapatok kisebb határkiigazításoktól eltekintve egész Thesszáliát kiűritik, Görögország pedig nagy összegű háborús jóvátételt fizet, ami a kiűrités előfeltétele, és amelynek teljesítését a nagyhatalmak képviselőiből álló pénzügyi ellenőrző bizottság felügyeli. Ami Krétát illeti, a konstantinápolyi szerződésben a Porta vállalta a halepai egyezmény végrehajtását. A következő évben az utolsó török csapatokat is elhagyták a szigetet, és 1898. december 9-én megalakult az autonóm krétai állam. December 13-án megérkezett Görögországból György herceg, és átvette Kréta kormányzását. A sziget tehát formálisan továbbra is a szultán fennhatósága alatt maradt, de széles körű autonómiát élvezett, és a rend fenntartásáról nemzetközi haderő gondoskodott. Az eredmény teljes mértékben Európa kívánságának megfelelően alakult: az erőegyensúlyban nem történt változás és lényegében minden maradt a régiben.⁴⁴⁰

Az előzetes és a végleges békeszerződés aláírása közötti időszakban az osztrák-magyar külügyi vezetést két kérdés foglalkoztatta elsősorban: a boszniai önkéntesek ügye és a

---

Burián an Gołuchowski, Bericht aus Athen, 30. September 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

⁴³⁷ Burián an das Ministerium, Telegramm aus Athen, 27. September 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

Burián an das Ministerium, Telegramm aus Athen, 28. September 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

Burián an Gołuchowski, Bericht aus Athen, 30. September 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

⁴³⁸ Burián an das Ministerium, Telegramm aus Athen, 6. Oktober 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

Burián an Gołuchowski, Bericht aus Athen, 7. Oktober 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

Burián an das Ministerium, Telegramm aus Athen, 10. Oktober 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

⁴³⁹ Burián an Gołuchowski, Bericht aus Athen, 9. Dezember 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

Burián an Gołuchowski, Bericht aus Athen, 23. Dezember 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

⁴⁴⁰ Ekinci, Mehmet Uğur: The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History. Ankara, 2006.

Keleti Vasutak követelése a Portával szemben.

Már augusztus elején olasz újságok révén nyugtalanító hírek érkeztek a Ballhausplatz-ra a török hadseregben harcoló bosnyák önkéntesekről. A hivatalos olasz kormánylap, az *Italie* augusztus 1-jén „*Les Bosniaques et l' Autriche*” címmel közölt cikket, amelyben azt állította: azok a boszniai muzulmánok, akik a görög-török háború idején elhagyták Bosznia-Hercegovinát, hogy a török hadseregben harcoljanak, a háború után sem hajlandók visszatérni Boszniába. Az olasz újság szerint inkább feladták otthoni birtokaikat, és szerény, új életet kezdtek Törökországban, minthogy visszatérjenek az osztrák-magyar uralom alá. A boszniai önkéntesek magatartása az *Italie* szerint a konstantinápolyi nagykövetek között és általában diplomáciai körökben kedvezőtlen színben tüntette fel a Kállay Béni közös pénzügyminiszter vezette boszniai osztrák-magyar kormányzatot.⁴⁴¹

Szeptember végén olyan hír jutott el a közös pénzügyminiszterhez, hogy bizonyos konstantinápolyi körök a török győzelmet kihasználva a mohamedán egység gondolat terjesztésén munkálkodnak, és szorosabbra kívánják fűzni az Oszmán Birodalom kapcsolatait a határokon kívül élő mohamedánokkal. A hírekből kitűnt, hogy mindez Bosznia-Hercegovina esetében sincs másként, és már meg is született a döntés, hogy ügynököket küldenek a területre. Kállay a külügyhöz fordult. A konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövet, Heinrich Calice báró azt az utasítást kapta, járjon után a híreknek, és ha valóban ügynököket készülnek küldeni Boszniába, derítse ki, kiket és mikor.⁴⁴²

Calice nem tudta megerősíteni a boszniai muzulmánok által tervezett és a megszállt tartományokra irányuló agitációról szóló híreket. Informátora úgy értesült, hogy a szultán figyelmét túlságosan lekötik más, fontosabb politikai kérdések, minthogy Boszniával tudjon foglalkozni. A konstantinápolyi bosnyák emigránsok mozgalmának vezetőiről, akik korábban már megpróbálták agitátorokat küldeni Boszniába, Calice megtudta, hogy egyikük betegen fekszik egy Konstantinápoly melletti kisvárosban, míg egy másik vezető éppen telekvásárlásra készül. Calice mindebből arra következtetett, hogy bár a szultáni palotában foglalkoztatott bosnyákok mind a boszniai emigránsokkal, mind az osztrák-magyar uralommal elégedetlen boszniai muzulmánokkal jó viszonyt ápolnak, ennek ellenére az agitátorokról szóló híreknek nem kell különösebb jelentőséget tulajdonítani. Értesülései szerint a szóban forgó boszniai muzulmán körök inkább rezignáltak és az oszmán

---

88-89.

⁴⁴¹ Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 230.

⁴⁴² Uo. 230-231.

határvidékeken egyre növekvő szerb agitáció veszélyével vannak elfoglalva.⁴⁴³

A konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövet figyelmét 1897. októberétől már egy másik ügy, a Keleti Vasutak kérdése kötötte le. Az osztrák-magyar érdekeltségű vasúttársaság ugyanis komoly követelésekkel lépett fel a Portával szemben a háború és Thesszália török megszállása miatt keletkezett veszteségeiért. Október 15-én a szultán audiencián fogadta Calice-t, ahol a nagykövet igyekezett meggyőzni őt a követelések jogosságáról. Emlékeztette az Osztrák-Magyar Monarchiának a legutóbbi keleti válság és a béketárgyalások során tanúsított jóindulatára, és hangsúlyozta, hogy ez a politika nemcsak konzervatív elveken, hanem a szultán és birodalma iránti baráti viszonyon alapszik. Calice megemlítette, hogy míg az osztrák-magyar kormány alapjában véve törökbarát politikája a szultán és a Porta javára vált, addig a Keleti Vasúti Társaság követelései rendre figyelmen kívül maradtak. Az osztrák nagykövet felhívta a figyelmet arra, hogy egy osztrák-magyar társaság követeléseinek figyelmen kívül hagyása olyan hatással lehet a hazai közvéleményre, és a parlamentben is olyan reakciókat válthat ki, amelyek alaposan megnehezíthetik a Portával szembeni jóindulatú politika fenntartását. Végül határozottan kijelentette, hogy egyedül a tények fogják eldönteni, milyen mértékben tudja a bécsi kormány a jövőben tekintetbe venni a Porta érdekeit és kívánságait.⁴⁴⁴

A Keleti Vasút hivatalosan elismert követelései elérték a 9 millió frankot. Az október 17-i minisztertanácson Mahmud Dzsaleladdin pasa megerősítette, hogy a társasággal szemben fennálló tartozás annak a szerződésnek a következménye, amelyet Zihni pasa miniszterként a társasággal kötött, ezért a társaság követelései kétségtől jól jogosak. A szultán Calice-al folytatott megbeszélése után a palotába hívatta minisztereit, hogy megtárgyalják az ügyet. A tárgyalásnak azonban nem volt kézzel fogható eredménye.⁴⁴⁵

November elején a Porta azzal a kéréssel fordult az Ottomanbankhoz, hogy a háborús jóvátétel terhére bocsásson rendelkezésére 800000 fontot. A bank azt szabta a kölcsönfolyósítás feltételéül, hogy az ügyletet a nagyhatalmak hivatalosan is hagyják jóvá azzal, hogy a mindez Thesszália gyorsabb kiürítését fogja szolgálni. Calice azt javasolta Goluchowski-nak, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia a török nagykövet minden kérését az üzemeltető társaság követeléseire hivatkozva ideiglenesen utasítsa el. Calice a törökök rossz pénzügyi helyzetét ismerve arra számított, hogy ez a lépés hatásos lesz. Az osztrák-magyar

---

⁴⁴³ Calice an Goluchowski, Bericht aus Bujukdere, 21. Oktober 1897. HHStA, PA, Türkei (a továbbiakban: XII), Kart. 168.

⁴⁴⁴ Uo.

⁴⁴⁵ Uo.

Calice an Goluchowski, Bericht aus Konstantinopel, 11. November 1897. HHStA, PA, XII, Kart. 168.

nagykövet meg volt győződve, nem szabad tovább tűrni, hogy a Porta semmibe vegye a társasággal és a felette védnökséget vállaló nagyhatalommal szemben fennálló kötelezettségeit. Ezért további nyomásgyakorlásként azt a lehetőséget is megvitatta a társaság főigazgatójával, hogy leállítják a vasútközlekedést, és ebben a társaságot az osztrák-magyar kormány támogatni fogja. A főigazgató úgy vélte, mindez hatékony intézkedésnek bizonyulhat, mivel a Portának önállóan semmiképp nem állna módjában újból üzembe helyezni a vasutat.⁴⁴⁶ Calice úgy vélte, megérett az idő arra, hogy keményebb hangot üssön meg a Portával szemben. Gołuchowski engedélyezte ezt a taktikát.⁴⁴⁷

A Keleti Vasutak ügyében Németország is támogatta az Osztrák-Magyar Monarchiát. A Wilhelmstrasse utasította konstantinápolyi nagykövetét, hogy Calice lépéseit minden esetben támogassa. A keleti vasút ügyében ugyanis német érdekek is sérültek, így a német kormánynak kapóra jött, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia kifejezett kérésük nélkül is képviseli érdekeiket.⁴⁴⁸

Calice taktikája hamar meghozta a sikert. 1897. november 20-án az osztrák-magyar nagykövet átvehette a Porta és a vasúttársaság közti új megállapodás szövegét.⁴⁴⁹ Közben a Porta az Ottomanbankal kötött 800000 fontra szóló kölcsönügylet eredményeként 200000 fontnyi előleghez jutott. December elején a Keleti Vasút igazgatója jelentette, hogy a Porta – ígéretéhez híven - átutalt 100000 fontot, és erről az üzemeltető társaságot értesítette.⁴⁵⁰

Az Ottomanbank azonban addig nem volt hajlandó további összegeket folyósítani a török kormány részére, amíg a nagyhatalmak konstantinápolyi nagykövetei az ügyletet jóvá nem hagyják. Az orosz és francia nagykövet hajthatatlansága miatt azonban lehetetlennek látszott a megegyezés. Oroszország és Franciaország ragaszkodott ahhoz, hogy a hitelezési ügyletet Thesszália kiürítéséhez kössék, ezt azonban a Porta elutasította. Csak 1898 januárjában sikerült megegyezésre jutni, ami végül lehetővé tette a Porta és az Ottomanbank közti ügylet lebonyolítását.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁶ Calice an das Ministerium, Telegramm aus Konstantinopel, 8. November 1897. HHStA, PA, XII, Kart. 168.

Calice an Gołuchowski, Bericht aus Pera, 10. November 1897. HHStA, PA, XII, Kart. 168.

Calice an das Ministerium, Telegramm aus Pera, 14. November 1897. HHStA, PA, XII, Kart. 168.

Calice an Gołuchowski, Bericht aus Konstantinopel, 11. November 1897. HHStA, PA, XII, Kart. 168.

⁴⁴⁷ Calice an Gołuchowski, Bericht aus Konstantinopel, 25. November 1897. HHStA, PA, XII, Kart. 168.

⁴⁴⁸ Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 234.

⁴⁴⁹ Calice an das Ministerium, Telegramm aus Konstantinopel, 20. November 1897. HHStA, PA, XII, Kart. 168.

⁴⁵⁰ Calice an Gołuchowski, Bericht aus Konstantinopel, 9. Dezember 1897. HHStA, PA, XII, Kart. 168.

⁴⁵¹ Calice an Gołuchowski, Bericht aus Konstantinopel, 23. Dezember 1897. HHStA, PA, XII, Kart. 168.

Calice an Gołuchowski, Bericht aus Konstantinopel, 6. Januar 1898. HHStA, PA, XII, Kart. 169.

Calice an Gołuchowski, Bericht aus Konstantinopel, 20. Januar 1898. HHStA, PA, XII, Kart. 169.

6.6. Görögország pénzügyi helyzetének rendezése

A görög háborús jóvátétel és az állam pénzügyi helyzetének rendezése ügyében azonban már nem volt ilyen összhang az európai hatalmak körében. Miután az ideiglenes pénzügyi ellenőrző bizottság – amelynek feladata az volt, hogy kidolgozza a Nemzetközi Pénzügyi Ellenőrző Bizottság munkájának keretei és módszereit – elvégezte munkáját, Athénben összeült a hat nagyhatalom képviselőiből álló Nemzetközi Pénzügyi Ellenőrző Bizottság. December 15-én Bernhard Bülow német külügyi államtitkár arra kérte Gołuchowski külügyminisztert, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia támogassa a görög pénzügyek ellenőrzésével kapcsolatos német programot. A német államtitkár hangsúlyozta, hogy személyesen Vilmos császár is figyelemmel kíséri az ügyet, mivel számos német kisbefektető – főleg katonák, állami alkalmazottak, valamint ezek özvegyei – szerény megtakarításait görög kötvényekbe fektették. Gołuchowski a kérésnek eleget tett, és utasította az osztrák-magyar küldöttet, hogy támogassa német kollégáját a pénzügyi ellenőrző bizottságban.⁴⁵²

Időközben azonban a pénzügyi ellenőrző bizottság 5:1 arányban leszavazta a német küldöttet, és a német elképzelésekhez képest erősebb árfolyamot állapított meg az aranydrachma számára. A görög fizetőeszköz erősödéséből származó hasznon pedig a hitelezőknek osztozniuk kell a görög kormánnyal. Az öt küldött egyetértett abban, hogy a magasabb drachmaárfolyamra vonatkozó német javaslat olyan terheket róna a megrendült pénzügyi helyzetben lévő Görögországra, amiket az nem bírna el. Azzal érveltek, hogy új hitel esetén az 5 százalékos kamatból kiindulva a görög államnak még arra sem maradna elég tőkéje, hogy akár a legszükségesebb kiadásait fedezni tudja. Ez volt egyébként az egyetlen vitapont, amelyet a bizottság tevékenysége során nem egyhangúan fogadott el.⁴⁵³

Bülow azzal számolt, hogy az ellenőrző bizottságban a hármass szövetség másik két tagja támogatni fogja a német elképzeléseket, ezért a fejlemények alaposan meglepték, és aggodalommal töltötték el. Ragaszkodott ahhoz, hogy egy döntés csak akkor lépjen hatályba, ha az a küldöttek egyhangú határozatán alapul, és elszánta magát, hogy ebben a kérdésben nem enged. Az olasz küldött által okozott bonyodalmakat Bülow úgy próbálta megoldani, hogy egyenesen Visconti-Venosta olasz külügyminiszterhez fordult, meggyőznie azonban nem sikerült. Visconti-Venosta mindössze annyit ígért, utasítja az olasz küldöttet, hogy

---

⁴⁵² Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 226.

⁴⁵³ Burián an das Ministerium, Telegramm aus Athen, 16. Dezember 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

próbáljon mérsékelt álláspontot képviselni. Az olasz külügyminiszter válaszában felhívta a figyelmet arra, hogy míg a berlini kormánynak az elégedetlen hitelezők felháborodásával, addig az olasz kormánynak a közvélemény görög-barát hangulatával kell számolnia. Visconti-Venosta szerint a német kormány ellenállása megzavarhatja az általános egyetértést és így akár a háborús károk felszámolására szánt hitel folyósítását is. Az olasz külügyminiszter hangsúlyozta, hogy a megegyezés minden félnek egyformán érdeke. A német nagykövetnek, aki mindenért az olasz kormányt okolta, Visconti-Venosta úgy válaszolt, hogy az olasz küldöttet már nem utasíthatja arra, hogy másként szavazzon, viszont hajlandó minden olyan közvetítési javaslatot támogatni, amellyel a többi hatalom is egyetért.⁴⁵⁴

Bülow Gołuchowskinál sem járt több sikerrel. Az osztrák-magyar külügyminiszter válaszában hangoztatta, hogy az osztrák-magyar küldött továbbra is együttműködik német kollégájával, viszont azon kérdésekben, melyekben a küldöttek a német előterjesztésekkel szembehelyezkednek, az osztrák-magyar küldött is csak közvetítő szerepre vállalkozhat. Gołuchowski most Bülow korábbi érvelését használta fel: mivel a német kormány is azon a véleményen volt, hogy a részvevő nagyhatalmak közül bármelyiknek jogában áll megakadályozni a bizottság döntéseit, ezért csak kompromisszummal lehet az eltérő érdekeket összeegyeztetni. Ennek szellemében utasította Gołuchowski az osztrák-magyar küldöttet arra, hogy közvetítsen a német és a többi küldött között.⁴⁵⁵

Nem sokkal ez után megszületett a kompromisszumos döntés: marad az alacsonyabb drachmaárfolyam, viszont az árfolyam feljavításából származó nyereséget úgy osztják fel, hogy abból 40 százalék a görög kormányt illeti, 60 százalék pedig a hitelezőket. Az osztrák-magyar küldött arra kérte Gołuchowskit, hogy e feltételeket ajánlja elfogadásra a német kormánynak. Hozzáfűzte, hogy az orosz kormány Görögországot lehetőség szerint kímélni szeretné. Hangsúlyozta, hogy a kérdés további feszegetése beláthatatlan bonyodalmakhoz vezetne. Tekintettel arra, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország nem adta feltétlen támogatását, csak közvetítői szerepre vállalkozott, nem volt meglepő, hogy Bülow készen mutatkozott az engedményekre, így a javaslatot végül a német kormány is elfogadta.⁴⁵⁶

---

⁴⁵⁴ Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 227-228.

⁴⁵⁵ Gołuchowski an Burián, Telegramm, Wien, 24. Dezember 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

⁴⁵⁶ Burián an das Ministerium, Telegramm aus Athen, 28. Dezember 1897. HHStA, PA, XVI, Kart. 49.

6.7. Egy keleti válság tanulságai

A krétai válság és a nyomában kirobbant görög-török háború egyik tanulsága abban állt, hogy Görögország – provokatív külpolitikája és súlyos veresége ellenére – a nagyhatalmak status quo fenntartására irányuló politikájának köszönhetően nagyobb veszteségek nélkül tudott kiszállnia a konfliktusból. A görög vezetés rosszul mérte fel saját mozgásterét, és ehhez igazította elhibázott külpolitikáját. A thesszáliai határ csekély módosítása és a háborús jóvátétel mellett azonban az ország pénzügyei nemzetközi ellenőrzés alá kerültek, ami aligha egyeztethető össze az állami szuverenitással. A Nemzetközi Pénzügyi Ellenőrző Bizottság tevékenysége viszont sajátos módon a görög állam pénzügyi helyzetének hosszú távú rendeződését hozta. E mellett György herceg krétai kormányzóvá való kinevezése előkészítette a sziget Görögországhoz való csatlakozását.

A nagyhatalmak Oszmán Birodalom feletti gyámkodása a mostani válság során abban nyilvánult meg legszembetűnőbben, hogy a háborúzó felekre ráerőltetett tűzszünettel és az előzetes békével valójában ők szabták meg a török győzelem mértékét. A török hadsereg, a minisztertanács és a közvélemény is határozottabb fellépést várt volna el az ország részéről, de a szultánt a győzelem ennél nagyobb érvényesítésére nem tudták rávenni. Ugyanakkor a határvonal szerény módosítása és a jelentős háborús jóvátétel mellett az Oszmán Birodalom nemcsak határain belül és a muzulmán világban, hanem egész Európában növelte tekintélyét. A birodalom bebizonyította, hogy külső támadás esetén képes megvédeni magát, ezzel pedig – egy időre legalábbis – elmúlt a birodalom szétesésének és a keleti kérdés eszkalálódásának veszélye.⁴⁵⁷

Az 1897-es görög-török háború Goluchowski osztrák-magyar külügyminiszter szerint magában hordozta a veszélyt, hogy a válság az egész balkáni térségre kiterjed, és a keleti kérdés újra aktuálissá válik. Eleinte az európai hatalmak – tartva attól, hogy az Oszmán Birodalom teljesen szétesik – szolidárisak voltak egymással, és nyilvánvaló ellentéteik dacára képesek voltak a közös fellépésre. Az osztrák-magyar külpolitika a válság során végig arra törekedett, hogy a konfliktust amennyire csak lehet, korlátozza, az európai hatalmak együttműködését fenntartsa és ezzel együtt az egyes nagyhatalmak önálló akcióit megakadályozza.⁴⁵⁸

A görög-török konfliktus ismét felszínre hozta az Osztrák-Magyar Monarchia régi

---

⁴⁵⁷ Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 244.

⁴⁵⁸ Sosnosky, Theodor von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. II. 113-118.

félelmét, hogy az esetleges görög győzelem követendő példaként szolgálhat a balkáni szláv államok számára, és felbátorítja a Monarchián belül élő – elsősorban szláv – nemzetiségeket. A görögök veresége ilyen értelemben kapóra jött a Monarchiának. Görögország viszont nem gyengült meg annyira, hogy nem szláv nemzeti államként nem tarthatta volna meg fontos balkáni szerepét Gołuchowski külpolitikai rendszerében.⁴⁵⁹

Az 1897-es szentpétervári Balkán-egyezménnyel új időszak kezdődött az osztrák-magyar-orosz kapcsolatokban, egyúttal az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikai irányváltását is jelezte. A szentpétervári osztrák-magyar és orosz közeledés megmutatta, hogy a két állam immár másként viszonyul az időről időre visszatérő balkáni válságokhoz, illetve jelen esetben a görög-török konfliktushoz. A status quo fenntartására vagy esetleg közös megváltoztatására irányuló konzervatív együttműködés jegyében a két külügyminiszter az orosz fővárosból óva intette a balkáni államokat bármilyen beavatkozástól. A görög vereség után pedig sikerrel állapodtak meg a további együttműködésről. A szentpétervári megegyezés óta ez volt az első konkrét osztrák-magyar-orosz együttműködés a Balkánon, amelynek során közösen gyakoroltak nyomást Németországra.⁴⁶⁰

A határkérdésben Berlin Szentpétervárt részesítette előnyben, viszont cserébe elvárta, hogy a háborús jóvátétel és a görög pénzügyek nemzetközi ellenőrzése ügyében a német érdekek érvényesüljenek, és ebben Oroszország támogassa. Németországnak a válság folyamán a pénzügyi szempont, a hitelezők érdekeinek védelme volt a legfontosabb. Németországot aggodalommal töltötte el, hogy azok az országok, amelyek nem birtokoltak görög értékpapírokat – az Osztrák-Magyar Monarchia, Olaszország és Oroszország – eredetileg nem szándékoztak részt venni az athéni Nemzetközi Pénzügyi Ellenőrző Bizottságban. Berlin rá volt utalva a szövetségesekre, mert csak így volt képes elhárítani a bizottságon belüli elszigetelődést. Ezért próbálta mindenáron meggyőzni az Osztrák-Magyar Monarchiát és Olaszországot a részvétel fontosságáról, de amint azt az athéni NPEB tevékenységének kezdeti szakasza mutatta, Berlin nem tudta Bécs és Róma korlátlan támogatását megszerezni.⁴⁶¹

Az Osztrák-Magyar Monarchia célja az volt, hogy az új megegyezés jegyében Oroszország politikáját támogassa, és hogy a német-orosz vitában – bár eleinte inkább az oroszokat pártolva – közvetítsen a két nagyhatalom között. Gołuchowski annak ellenére elsőbbségben részesítette az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország közötti

---

⁴⁵⁹ Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. Budapest, 2001. 97-101

⁴⁶⁰ Uo. 101-103.

⁴⁶¹ Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von

kapcsolatokat, hogy a Monarchia számára nem csökkent a kettős- és a hármas szövetség fontossága. Az oroszokhoz való közeledés Goluchowskinak nagyobb mozgásteret biztosított, de Németország mindezt nem nézte jó szemmel. Viszont sem Oroszországnak, sem Németországnak nem sikerült a Monarchiát Anglia ellen fordítani.⁴⁶²

Olyan kisebb horderejű kérdések, mint például a bosnyák önkéntesek ügye, megmutatták, hogy az államok között lappangó ellentétek válsághelyzetekben újra időszerűvé válhatnak. A Keleti Vasút ügye pedig jó példa arra, hogy a nagyhatalmakat, illetve az Osztrák-Magyar Monarchiát az egymás ellen hadakozó görög és török államhoz is komoly pénzügyi érdekek fűzik, és hogy ezen érdekek akár keményebb politikai fellépésre is ösztönözhetik őket.

Görögországban az elkövetkező években ugyanazok maradtak a meghatározó politikusok, mint a válság és a török háború idején. 1897 áprilisa és 1903 júliusa között mindössze négy miniszterelnöke volt az országnak, bár ők összesen nyolc alkalommal kaptak kormányalakítási megbízást. A régi nevek – Deligiannis, Rallis, Zaimis – mellett egy új név tűnt fel a miniszterelnökök sorában: Georgiosz Theotokiszé.

6.8. Burián István Athénben

A krétai válság elmúltával Burián István sem tudott fontosabb politikai eseményekről beszámolni bécsi feletteseinek. Idejét igyekezett hasznosan tölteni, tanult, tájékozódott, és feleségével sokat utazott. Továbbra is rendszeresen olvas magyar szépirodalmat, újakat és klasszikusokat is, foglalkoztatja a magyar eredetmonda kérdése, a kortárs történetírók – például barátja, Thallóczy Lajos – munkái és általában a magyar történelem.⁴⁶³ Thallóczyval folytatott több évtizedes levelezését olvasva, ha nem ismernénk, kutatónak gondolhatnánk, aki érdeklődéssel igyekszik megismerni a meglátogatott országok történeti múltját, etnikai és vallási viszonyait.⁴⁶⁴

Terveiről így írt barátjának 1899-ben: „A keleti dolgokat pedig annál nagyobb érdekekkel követem, hogy ismét bennük vagyok. Nem tudom, lesz-e valamikor belőlem

---

1897. 243.

⁴⁶² Moutafidou, Ariadni: Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. 243.

⁴⁶³ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Stuttgart, 1897. január 17. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Athén, 1900. július 16. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

konstantinápolyi nagykövet, de készülök rá, s törekszem, hogy akkorra ideáim legyenek, pedig olyanok, amelyek révén valami eredményt is el lehessen érni”.⁴⁶⁵ Módszeresen készül élete nagy céljára: „Itt a hatáskör nagyon korlátolt. Iparkodom azt betölteni és megszerezni későbbre, ha kell, a Balkán-kérdésekben szintén, legalább etnikus, ha nem is nagy politikus szerepre hivatott görög elem némi alaposabb ismeretét. Azután megvan a Balkán-államok személyes ismeretsége, az egyetlen Crnagora kivételével, ahol beérem Kuczynski barátom tapasztalataival, aki most úgy látszik, Brazíliába menekül a fekete hegyek sasai elől. Mi lehet még belőlem, mikor tavaly követségi titkárom miniszter lett!”⁴⁶⁶

Egyik levelében Thallóczy kérésére pontos leírását adja a thesszáliai és krétai muzulmánok helyzetének: „A görögök a mohamedánokkal a királyságban, azaz Thesszáliában, sehogy sem bánnak, ignorálják őket. Van még jó számú török földbirtokos ott. Nem bántják őket, de a tendencia a birtokeladásra és a kivándorlásra megvan. Lassítja a processzust a vevők hiánya. A vakufokkal görög részről nem törődik senki. Sok, úgy látszik, nincs. Ami van, török kézen van, s valószínűleg csendesen elsajátítatik”.⁴⁶⁷

Krétával kapcsolatban nem voltak közvetlen információi, ezért a helyi osztrák-magyar konzul segítségét kérte: „Krétában, ottani kunzulunk véleménye szerint, a mohamedánok sorsa meg van pecsételve. 50 000 vannak, kerek számban, még, mindannyian három városban összezsúfolva. Földbirtokukat elfoglalni nem merik, habár hivatalosan meg van nekik engedve. De tudják, hogy a keresztény nép többé őket közepében meg nem tűri. Vándorolnak ki folyamatosan, tarthatatlanul, most kevésbé rohamosan, mint kezdetben. György herceg mindent megtett, hogy visszatartsa őket, érzi, mily nagy veszteség a szigetre nézve gyér népessége egy negyed részének elvesztése, de mind hiába. Erősebb az évszázados megférhetetlenség. Mohamedánnak áttérni törvényesen lehet, de gondolom, nincs példa rá, hogy valaki élt volna e joggal.” – írja Athénból 1900 nyarán.⁴⁶⁸ Ekkor Burián István már a bárói cím birtokosa volt, hiszen az uralkodó 1900. március 5-én magyar bárói rangra emelte.⁴⁶⁹

A magyar politikai élet eseményeit Athénból is figyelemmel kísérte, a parlamenti ellenzékről és általában a magyar belpolitikáról megvolt a maga – meglehetősen lesújtó –

---

⁴⁶⁴ Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. 193.

⁴⁶⁵ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Athén, 1899. január 16. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁴⁶⁶ Eugen Ritter von Kuczyński 1895. november 16. és 1899. február 3. között volt a Monarchia montenegrói követe.

Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Athén, 1899. január 16. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁴⁶⁷ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Athén, 1900. július 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

⁴⁶⁸ Uo.

⁴⁶⁹ Kaiserliches Dekret, Kanzleikonzept, 5. 3. 1900. Széll an Gólurowski, 9. 3. 1900. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

véleménye: „Az ellenzék ügye jó vagy rossz, de a paraszt modor végtelenül devalválja azt. Az általános mostani parlamentáris betegség, a kisebbségek terrorizmusa, nálunk nem olyan trágár alakot öltött, mint Bécsben, de borzasztó erőszakoskodó, s az államférfiúi belátásnak igazán remek híjában van” – írta 1903-ban.⁴⁷⁰

---

⁴⁷⁰ Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Athén, 1903. február 25. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

VII. A DIPLOMÁCIÁBÓL A POLITIKÁBA (1903)

Burián István ekkor még nem sejtette, hogy nem kell már sok időt Athénben töltenie. 1903. július 13-án elhunyt Kállay Béni közös pénzügyminiszter, és helyére az uralkodó július 24-én őt nevezte ki új közös pénzügyminiszternek, egyúttal titkos tanácsosi címet adományozott neki. Miután a még július 14-én kelt felkérést kézhez vette, Burián július 18-án elhagyta a görög fővárost és Bécsbe utazott.⁴⁷¹

Mindez újabb jelentős fordulat Burián István életében, hiszen ekkor lép át a diplomáciai karból a politikai életbe. Kállay halála után az uralkodó a kialakult szokás szerint a külügyminisztert bízta meg a gazdátlaná vált közös Pénzügyminisztérium vezetésével. Erről Kállay halála után egy nappal, július 14-én táviratban értesítette Gołuchowski külügyminisztert. És még ugyanazon a napon elkészült Ischlben az uralkodói „legfelsőbb kézirat” tervezete Burián István közös pénzügyminiszteri kinevezéséről. Erről Ferenc József táviratban tájékoztatta Gołuchowskit, aki a kialakult szokásjog szerint hivatalos előterjesztésben kérte az uralkodótól Burián István közös pénzügyminiszteri kinevezését. A külügyminiszter előterjesztését Ferenc József július 24-én hagyta jóvá.⁴⁷²

Ez a rendkívül gyors és zökkenőmentes miniszterváltás arra enged következtetni, hogy az uralkodó régebb óta számolt Buriánnal, mint akire egyszer még valamilyen fontosabb feladatot bízhat. Ugyanakkor az is igaz, hogy a dualista szokásjog értelmében az elhunyt Kállay Béni helyére magyar minisztert kellett találnia, és akkor, 1903-ban sem a magyar belpolitikában, sem a közös diplomáciai karban nem akadt más olyan magyar állampolgárságú személy, aki mindenben megfelelt volna a közös pénzügyminiszterrel szemben Bosznia-Hercegovina okkupációja óta támasztott különleges követelményeknek – ami nem volt más, mint a Balkán viszonyainak alapos ismerete. Ennek a kritériumnak Burián diplomatamúltja alapján maradéktalanul megfelelt. Thallóczy Lajos említhető még, mint aki szóba jöhetett volna a közös pénzügyminiszteri tisztségre, de a közös Pénzügyminisztérium

---

⁴⁷¹ Ah. Handschreiben an den Gesandten Baron Burián, Ischl, 24. 7. 1903. Vortrag des Minister des Äußern Grafen Gołuchowski, 20. 7. 1903. Kabinettsarchiv, Geheimakten, Kart. 40, Gemeinsame Finanzminister.

Burián an das Ministerium, Athen, 18. Juli 1903. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

⁴⁷² Entwurf eines Ah. Handschreibens an den Minister des Ah. Hauses und des Äußern, Grafen Gołuchowski, Ischl, 14. 7. 1903. Kabinettsarchiv, Geheimakten, Kart. 44, Gemeinsame Finanzminister.

Telegramm an Graf Gołuchowski, Ischl, 14. 7. 1903. Kabinettsarchiv, Geheimakten, Kart. 44, Gemeinsame Finanzminister.

tapasztalt és nagy tudású levéltár-igazgatója nem rendelkezett olyan kapcsolatokkal és befolyásos pártfogókkal, mint az ekkor már bárói címet viselő Burián. Ez az eset is jó példája annak, hogy a képességek szükségesek, de önmagukban sokszor nem elégségesek egy kinevezéshez.

Burián István tehát ugyanúgy az uralkodó jelöltje volt a közös pénzügyminiszteri tisztségre, mint hivatali elődje, Kállay Béni annak idején. Kinevezésében diplomatamúltja éppen úgy szerepet játszott, mint rokoni kapcsolatai, ugyanakkor az is igaz, hogy az utódlás ügyében a magyar miniszterelnöknek sem volt más személyi elképzelése, és semmi nem utal arra, hogy bármilyen formában élni kívánt volna javaslattevési jogával. Mindez egyszerre magyarázható a magyar politikai körökben megnyilvánuló egyre csökkenő érdeklődéssel a közös, összbíróalmi tisztségek iránt, valamint az 1903-as magyar belpolitikai válsággal.⁴⁷³

Fejérváry Géza, aki akkor már 1884 óta volt folyamatosan magyar honvédelmi miniszter, az év elején vállalta az uralkodó katonai létszámemelési javaslatának előterjesztését a magyar parlamentben, noha sejtette, hogy a javaslat milyen heves ellenkezést fog kiváltani a képviselők részéről. A mérsékelt politikájáról ismert Széll Kálmán miniszterelnök (1899. február 26. – 1903. június 27.) csak a parlamentáris keretek tiszteletben tartásával volt hajlandó támogatni az előterjesztés törvényerőre emelését, bár előre látta, hogy ez egyáltalán nem lesz könnyű. Ellenzéki képviselők és számos kormánypárti képviselő is az új véderőtörvény elfogadását a közös hadsereggel kapcsolatos nemzeti követelések teljesítésétől tette függővé, ami viszont az uralkodó határozott álláspontja szerint súlyosan veszélyeztette volna a közös hadsereg egységét. Így a véderőjavaslatból újabb parlamenti véderővita lett, ami az ellenzék obstrukciója miatt általános politikai válsággá szélesedett.

Fejérváry már az 1889-es véderővita idején felfigyelt Tisza Istvánra, akiben a jövő reménységét látta és ilyen értelemben igyekezett a királyt befolyásolni. Úgy tűnik, hogy a 15 éven át miniszterelnök Tisza Kálmán fiának nyilvánvaló képességei ellenére is szüksége volt a Hofburgban némi közbenjárásra. Ferenc József úgy érezhette, hogy lojális 67-es miniszterelnöke szíve mélyén valójában 48-as érzelmek rejlenek, és nem tudhatta, hogy a fiú mennyit örökölt ebből apjától. Fejérváry minden igyekezetével azon volt, hogy eloszlassa uralkodója kételyeit.⁴⁷⁴

Tisza Kálmánnak viszont Fejérváry iránt voltak fenntartásai; tudta ugyanis, hogy számára az uralkodó és a hadvezetés parancsa a prioritás, akár a magyar érdekekkel szemben

---

⁴⁷³ Ress Imre: Ungarn im gemeinsamen Finanzministerium. Kaiser und König 1526–1918: eine historische Reise. 93.

⁴⁷⁴ Horánszky Lajos: Tisza István és kora. I. Budapest, 1994. 204.

is. Ugyanakkor becsülte Fejérváry teljesítményét, tisztában volt azzal, hogy a honvédség fejlesztése érdekében senki sem tudna többet elérni Bécsben, mint ő. Azt azonban nem tűrte volna, hogy Fejérváry és általa a hadsereg beavatkozzon a magyar belügyekbe. Tisza Kálmán után viszont több mint egy évtizeden át olyan kormányfők következtek, akik vagy személyes alkalmatlanságuk, vagy pozíciójuk gyengesége miatt nem rendelkeztek elég hatalommal. Így Fejérváry egy évtizeden át meghatározó, a magyar kormány politikáját befolyásoló tényező maradt, bár nemcsak az ellenzék, hanem a kormánypárt egyes csoportjai részéről is határozott ellenállásba ütközött. Ez a szerepe többször hasznos volt, például, amikor támogatta Wekerle Sándor miniszterelnököt az egyházpolitikai reformokat nehezen elfogadó Ferenc Józsefnél. Ő volt az, akinek végül sikerült elérnie, hogy Wekerle lemondását a király ne fogadja el.⁴⁷⁵

Ami Tisza Istvánt illeti, igyekezett támogatni Wekerlét és Fejérváryt a reformok keresztülvitelében. Wekerle maradásáról írt feljegyzésében igen elismerően szólt Fejérváryról: „senkinek oly nagy része nincs az eredmény elérésében, mint Fejérvárynak. Engem már néhány nappal az előtt meglepett egy bizalmas beszélgetés alkalmával az a mély belátás, mellyel a kérdés egész horderejét megítélte”.⁴⁷⁶

Fejérvárynak pedig tetszett Tisza eltökéltsége, határozottsága. Összekötötte őket, hogy a legfontosabb elvi kérdésekben liberálisok maradtak, de a célhoz vezető módszerek tekintetében már nem voltak annyira válogatósak. Ezért féltek sokan az egyre tekintélyesebb fiatal Tiszát nagyobb szerephez juttatni még saját pártjában is. Fejérvárynak különösen fontos volt, hogy Tisza 1889. január 14-i, első nagy parlamenti beszédében nyilvánosan kiállt a közös hadvezetés doktrínája mellett, miszerint egy eljövendő háborúban a Monarchia fő ellenfele Oroszország lesz, s az orosz támadás csak idő kérdése.⁴⁷⁷

Így tehát, amikor Fejérváry az 1903 első hónapjaiban kibontakozó, minden eddiginél hevesebb parlamenti véderővitában nem remélhette, hogy a 67-es liberalizmus elveihez ragaszkodó Széll Kálmán miniszterelnökre számíthat a katonai követelések elfogadtatásában, úgy látta, eljött a fiatal Tisza ideje. Engedélyt kapott a királytól, hogy kormányalakításra szólítsa fel Tiszát, ami 1903. április 6-án meg is történt. Tisza ekkor még habozott, arra hivatkozott, hogy ellenzői túl sokan vannak. Így, bár Fejérváry változatlanul Tisza mellett kardoskodott, Ferenc József megpróbálkozott Khuen-Héderváry Károllyal, aki némi gondolkodás után visszalépett. Ekkor már Tisza kereste fel Fejérváryt és közölte vele, hogy

---

⁴⁷⁵ Hajdu Tibor: Fejérváry Géza karrierje, avagy miképp lehetett egy magyar Ferenc József kedvence. *Hadtörténelmi Közlemények* (117) 2004. 3-59.

⁴⁷⁶ Gróf Tisza István: Az 1894. május-június havi krízis történetéhez. Gróf Tisza István összes munkái. I. Budapest, 1923. 681.

⁴⁷⁷ Vermes Gábor: Tisza István. Budapest, 2001. 74.

vállalkozik az obstrukció letörésére. Fejérváry ezt jelentette a királynak, aki Széllt lemondásra szólította fel, és miután ez 1903. június 16-án megtörtént, Tiszát bízta meg kormányalakítással.⁴⁷⁸

Tisza elszántsága még párthíveit is megijesztette, s végül egyedül Fejérváry vállalta, hogy belép kormányába. Így a király kénytelen volt mégiscsak Khuen-Héderváryt (1903. június 27. – 1903. november 3.) megbízni, az ő kormányában viszont Fejérváry nem vállalt szerepet. Az új miniszterelnök maga is tudta, hogy megbízatása csupán átmeneti jellegű. Miniszterelnöki pozíciója mindvégig ingatag volt, s mivel az állandó obstrukció miatt ő sem volt képes keresztülvinni a képviselőházon a kormány véderőjavaslatát, hamarosan benyújtotta lemondását.⁴⁷⁹

Ilyen volt a politikai helyzet Magyarországon, amikor július 13-án elhunyt Kállay Béni közös pénzügyminiszter. Az 1903-as belpolitikai válság mindössze ilyen vázlatos áttekintéséből is kitűnik, hogy Khuen-Hédervárynak aligha lehetett beleszólása abba, ki legyen az új közös pénzügyminiszter. Ez a válságos időszak alkalmas volt a miniszterelnök kormánypárton belüli ellenlábasai, Fejérváry és Tisza számára, hogy megmutassák, a király számára előállott nehéz helyzetben ki az, aki tűzön-vízen át kitart mellette. De az állandóan két tűz közé szorult miniszterelnöknek volt elég baja anélkül is Fejérváryval, Tiszával és az ő politikájukat támogató szabadelvűekkel, hogy belekössön Fejérváry vejének közös pénzügyminiszteri kinevezésébe.

Ferenc József számára viszont Fejérváry Géza nemcsak kedvelt, hanem fontos is volt: ő – és a válság során mindvégig mellette álló Tisza István – tűnt egyedül alkalmasnak arra, hogy a magyar országgyűlésben keresztülvigye a magyar politikai közvélemény szemében népszerűtlen véderőjavaslatát. Khuen-Héderváry kormányában Fejérváry nem vállalta a honvédelmi tárcát, ennek ellenére az uralkodó bizalma töretlen maradt iránta. Az új kormány megalakulása jó alkalom volt Fejérvárynak a távozásra, aki a dualizmus történetében leghosszabb ideig, akkor már 19 éve volt egyfolytában a magyar kormány tagja. Ekkor következett be Kállay halála, így Burián István közös pénzügyminiszteri kinevezése a változatlan uralkodói bizalom megnyilvánulása és jutalom is lehetett apósa felé.⁴⁸⁰

Khuen-Héderváry hamarosan lemondott, és Tisza István 1903. november 3-án elfoglalhatta helyét a miniszterelnöki bársonyszékben. A hetvenéves Fejérváry már nem

---

⁴⁷⁸ Gróf Tisza István: Az 1903. évi válság. Gróf Tisza István összes munkái. I. 698-699.

Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. II. Budapest, 1934. 13-15.

⁴⁷⁹ Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Budapest, 2003. 502-504.

⁴⁸⁰ Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). A Lajtán innen és túl – Elektronikus ünnepi tanulmányok Somogyi Éva 70. születésnapjára. Budapest, 2007. 325.

vállalt újra miniszterséget, de természetesen továbbra is támogatta Tiszát, és persze Buriánt. Tisza másfél éves kormányzásával elégedett lehetett, hiszen a katonai és politikai ügyeket is az ő szellemében intézte. Ugyanakkor tartózkodott a nyilvános szerepléstől, inkább a háttérből támogatta őt. Befolyását a magyar és közös hadügyekre 1906-ig megőrizte, amit elősegített, hogy Ferenc József bécsi pozícióval jutalmazta 1904 októberében, amikor kinevezte az ekkor felállított magyar „darabont” testőrség parancsnokává. Tiszát támogatta Fejérváry Imre is, akit apja 31 évesen neveztetett ki Baranya megye főispánjává.⁴⁸¹

Burián István kezdettől fogva tisztában volt új megbízatása jelentőségével és a vele járó felelősséggel. „Kállay utódjának lenni nem könnyű dolog” – ismerte el Pulszky Polyxénához írott levelében. Bécsi áthelyezésével felesége helyzete annyival lett egyszerűbb, hogy közelebb került Magyarországon élő apjához és testvéreihez.⁴⁸²

Ugyanakkor könnyebbséget jelentett Burián számára, hogy Thallóczy Lajos révén ismerhette a közös Pénzügyminisztérium szervezeti felépítését és működését. A tájékozódásban és a kezdeti nehézségek leküzdésében alighanem segítségére volt régi barátja, aki most mentorából egy csapásra beosztottja lett, ennek ellenére megmaradt közöttük a szívélyes, baráti viszony. Burián egy jól működő, feladatait szakszerűen ellátó hivatali apparátust örökölt elődjétől, és hosszú, 9 esztendő minisztersége idején nem is történtek komolyabb szervezeti és személyi változások a minisztériumnál.

Nem tudható, mennyire ismerte Ferenc József a közös miniszteri kinevezés előtt Buriánt, de annyi bizonyos, hogy hamarosan egyik bizalmasává lépett elő – mégpedig Tisza István első miniszterelnöksége idején (1903. november 3. – 1905. június 18.), a Tisza-Fejérváry-Burián-összefogás tagjaként. A magyar származású közös miniszterek hagyományosan az uralkodó tanácsadójának számítottak magyar belpolitikai kérdésekben. Időnként közvetítői szerepet vállaltak, vagy a háttérből irányítottak tárgyalásokat, megegyezéseket. Burián Istvánra 1905-ben hárult először ilyen feladat.

A Szabadelvű Párt 1905. januári választási veresége után Tisza lemondott, és hónapokig folytak a sikertelen kormányalakítási tárgyalások. Egy ideig ifjabb Andrássy Gyulát, a Szabadelvű Pártból kilépett „disszidensek” vezetőjét próbálták meggyőzni, hogy vállalja el a miniszterelnökséget, és újra egyesítve a Szabadelvű Pártot, teremtsen meg annak parlamenti többségét. Burián István ekkor jelent meg a magyar politikai életben. 1905 májusában őt küldte Ferenc József Budapestre, hogy győzze meg Andrássyt a

---

⁴⁸¹ Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). 326.

⁴⁸² Burián István levele Pulszky Polyxénához. 1903. augusztus 6. OSZK Kézirattár, Levelestár, VIII/2132. 34. doboz.

kormányalakításról. A feladat teljesítése lehetetlen volt a Tisza és Andrássy közti, az előbbi haláláig tartó ellenségeskedés miatt, de a misszió mutatja, hogy Burián viszonylag hamar az uralkodó bizalmasai közé tudott kerülni.⁴⁸³

Az sem rekonstruálható teljes bizonyossággal, volt-e 1903 előtt valamilyen személyes kapcsolat Tisza és Burián között. Annyi bizonyos, 1903-1905 között, Tisza első miniszterelnöksége idején – elsősorban Fejérvárynak köszönhetően – már volt együttműködés a két politikus között, amiből idővel kinőtt Tisza és Burián összefogása. 1905-ös választási veresége után Tisza nem vállalta a kisebbségi kormányzást, és ezzel Burián is egyetértett. „Egy idő múlva legjobb esetben ott volnánk, ahol most” – írta Burián előrelátóan naplójába 1905 áprilisában, majd amikor az Andrássy-kísérlet kudarca után Tisza május 7-én „kérdést intézett hozzám, elvállalnám-e a kormányalakítást? Feleltem határozott nem-mel”.⁴⁸⁴

Burián kapcsolata apósával közös pénzügyminiszteri kinevezése után is megmaradt. 1905. május 13-án ezt írta naplójába: „Apósomat a felség felidézte, avégett, hogy balsikerem esetére felszólítsa egy parlamenten kívüli kormány alakítására. Nézetem szerint nagy hiba, hogy ez történt”.⁴⁸⁵ Június 12-én ezt jegyzi fel: „Apósom összehozta a kabinetjét szintelen emberekből. Ezt ma a felségnek bejelentette, s hivatkozással ezelőtt egypár nappal beküldött, a helyzet egész súlyosságát híven ábrázoló emlékiratára a királynak ajánlott valamelyes koncessziót a nyelvkérdésben. A felség ezt kereken megtagadta... evvel a tragikus összekoccanás elemei meg vannak adva”.⁴⁸⁶

Fejérváry Imre fia és Burián még parlamenti bemutatkozása előtt, június 19-én rábeszéltek, hogy adja vissza megbízatását. Ezt meg is tette, miután a képviselőház ülésén nemcsak a többség részéről talált merev elutasításra, de még Tisza is megtagadta a „darabont-kormány” támogatását. Majd többször megismételte visszalépését Burián és személyes hívei rábeszélésére, látva, hogy nem tud a parlamenti többségnél eredményt elérni. Ám Ferenc József mindannyiszor „megparancsolta”, hogy maradjon posztján. Burián tanúsága szerint Fejérváry kezdettől fogva tudta, hogy kísérlete kilátástalan. Amikor miniszterkeresése közben a szabadelvű Hódossy Imrének ajánlotta fel az igazságügyi tárcát, az elutasítva a felkérést őszintén megmondta neki, mit gondol vállalkozásáról. Erre Fejérváry azt felelte: „Tudom, hogy mire vállalkoztam, de én nem felejtettem el azt, hogy mit köszönhetek a királynak, aki az életemet megmentette. Ha azt parancsolná, ugorjam le a harmadik emeletről, azt is

---

⁴⁸³ Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). 326.

⁴⁸⁴ Burián István naplója 1891-1906. 1905. május 7-i naplóbejegyzés. Hadtörténelmi Levéltár (HL), Personalia 6/A, gróf Burián István iratai, a) csoport.

⁴⁸⁵ Burián István naplója 1891-1906. 1905. május 13-i naplóbejegyzés. Uo.

⁴⁸⁶ Burián István naplója 1891-1906. 1905. június 12-i naplóbejegyzés. Uo.

megtenném érte”.⁴⁸⁷ Ferenc József is tudta, mivel tartozik Fejérvárynak politikai öngyilkosságáért. Amikor Fejérváry többszöri visszautasítás után elvállalta a kormányalakítást, „az öreg király kezet fogva régi katonájával, ezeket a szavakat mondta neki: Amíg élek, sohasem fogom ezt Önnek elfelejteni”.⁴⁸⁸

Burián és Tisza között teljes volt az egyetértés Fejérváry parlamenten kívüli kormányának megítélésében, ami nemcsak a parlamentarizmus elvével volt összeegyeztethetetlen, hanem Fejérváry számára felért a politikai öngyilkossággal. A közös pénzügyminiszter apósa miniszterelnöksége idején is kitartott Tisza helytelenítő álláspontja mellett, és ez még közelebb hozta őket egymáshoz. Ettől kezdve Burián mindvégig Tisza bizalmas embere, politikai szövetségese volt, bár időnként akadtak köztük fontos kérdésekben is nézeteltérések.⁴⁸⁹

Ugyanakkor személyes kapcsolata Fejérváryval a politika ellenére továbbra is jó maradt. Erre példa lehet, hogy amikor Tisza – kilépve átmeneti passzivitásából – élesen elítélte a Kristóffy-féle választójogi törvénytervezetet, és Ferenc József titkos megbeszélésre hívta őt Fejérváry közvetítésével Bécsbe, utóbbi azt írta Tiszának: „Azon feltevésben, hogy a bécsi Burg belső folyosói nem annyira ismeretesek Előtted, hogy útbaigazítás nélkül megtalálnád a lehetőségét a szárnysegédi szobába eljuthatni, Burián István vőmmel megállapodtam, hogy Bécsbe megérkezvén, odafáradnál hozzá, aki a megfelelő úton kalauzolja”.⁴⁹⁰

Fejérváry lemondása után Burián nem foglalkozott a magyar belpolitikával, s láthatólag örült, hogy apósa sem politizál többé. Többször nyaraltak együtt, és amennyire lehetett, igyekeztek minél több időt együtt tölteni Bécsben.⁴⁹¹ Amikor 1907. március 5-én Kristóffy, Fejérváry volt belügyminisztere felkereste őt új pártalapítási tervével, „csak annyit mondtam körülbelül, hogy csináljanak, amit akarnak, de hagyjanak békét a királynak és apósomnak”.⁴⁹²

Apósa 1914. április 25-én bekövetkezett halálakor így írt Tiszának: „Mélyen

---

⁴⁸⁷ Fejérváry 1901 januárjában nehéz vakbélműtétet hajtott végre a híres berlini Sonnenburg professzor, akit az aggódó Ferenc József saját költségén hozatott Budapestre. A honvédelmi miniszter három hónapig volt ágybanfekvő beteg, ez alatt Buriánné ápolta és nála is lakott. Előzőleg Ferenc József, jól ismerve Fejérváry házassági botrányát, kitartott híve mellett és anyagilag is támogatta.

Hajdu Tibor: Fejérváry Géza karrierje, avagy miképp lehetett egy magyar Ferenc József kedvence. 41-47.

⁴⁸⁸ Horánszky Lajos: Tisza István és kora. I. 557-558.

⁴⁸⁹ Erre utal Burián egyik naplóbejegyzése: „Tisza közt és köztem sok volt a nézeteltérés” – írta naplójába Tisza halála után. „Neki nagyobb volt a hatalma és tehetsége, de azt hiszem, nekem volt jobb összetételtem és emberismeretem. Ő korával tűnt le, mint annak fényes képviselője.”

⁴⁹⁰ Horánszky Lajos: Tisza István és kora. I. 606-607.

⁴⁹¹ Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). 327.

⁴⁹² Báró Burián István naplói 1907-1922. 1907. március 5-i naplóbejegyzés. Budapest, 1999. 6.

meghatott azon megemlékezés, melyet a képviselőházban boldogult apósom emlékének szentelni oly kegyes voltál. Senki sem domboríthatta úgy ki kristálytisza személyiségének lényegét... Azért is vonzódott ő oly erősen te hozzád s azért töltötte őt el a te kormányzásod oly teljes megnyugvással. Hidd el, még az utolsó napjaiban is, midőn már nem tudott érthetően beszélni, édes mosoly vonult végig arcán, ha, amint azt ismételten tettem, téged említettem”.⁴⁹³ „Szegény apósodat nagyra becsültem és nagyon szerettem” – válaszolta Tisza.⁴⁹⁴

---

⁴⁹³ Burián István levele Tisza Istvánhoz. 1914. május 1. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 44. a) fond, Tisza István iratai. Idézi: Báró Burián István naplói 1907-1922. 99.

⁴⁹⁴ Tisza István levele Burián Istvánhoz. 1914. május 2. Uo.

ZÁRSZÓ

Jelen munka Burián István diplomáciai pályafutását tekinti át a kezdetektől közös pénzügyminiszteri kinevezéséig. Pályáját áttekintve megállapítható, hogy hiába végezte el valaki az Osztrák-Magyar Monarchia diplomataképző intézetét, a Keleti Akadémiát mégoly kiváló eredménnyel is, egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy rögtön fel is veszik konzuli szolgálatra. Burián István külügyi karrierje azonban a körülmények szerencsés összjátéka következtében rögtön az akadémia befejezése után elindulhatott. Ebben ugyanúgy szerepe volt annak, hogy a kiegyezés után a magyarok alulreprezentáltak voltak a Monarchia immáron közös diplomáciai karában, mint Burián személyes képességeinek. A Ballhausplatzon 1867 után keresték a magyarokat, és Andrássy Gyula külügyminiszter, majd Kállay Béni minisztériumi osztályfőnök a birodalom dualista átalakulását kihasználva mindent elkövetett, hogy a magyarok arányát a Monarchia külügyi szolgálatban a paritásnak megfelelően növelje. A külügyi apparátusban ők ketten voltak Burián magyar pártfogói, akik a kezdő konzulátusi tisztviselőt az első lépések megtételénél segítették, és pályáját a későbbiekben is sikerrel egyengették. Ettől persze még ugyanúgy igaz, hogy Burián Istvánt képességei, tanulmányi eredményei és nyelvtudása egyértelműen alkalmassá tették a konzuli, később a diplomáciai pályára.

Nem tudható biztosan, hogy amikor 1872-ben letette konzuli esküjét és megkapta első kinevezését Alexandriába, volt-e valamilyen karrier-elképzelése, és ha igen, milyen pályafutást képzelt el magának. Előbb Alexandriában volt konzuli gyakornok, majd Bukarestben, Belgrádban és Szófiában alkonzul. Bár a Monarchia külügyi szolgálatában – különösen a konzuli szolgálatban – az idő előrehaladtával egyre nagyobb arányban volt jelen a polgári elem és az arisztokrácia folyamatosan visszaszorulóban volt, az 1870-es években még egy nem túlságosan előkelő származású, kezdő konzuli tisztviselő számára egy nyugat-európai állomáshely csak vágyálom lehetett. A nyugat-európai fővárosok általában arisztokrata ifjak számára voltak fenntartva, ahol a Buriánnal egyidős fiatalembereknek élvezve az életet, az előkelő társaságot, valójában nem sok dolguk akadt.

Buriánnak tehát kezdetben be kellett érnie különféle balkáni állomáshelyekkel. Bár ezek kevésbé számított előkelőnek, politikai szempontból egyre fontosabbakká váltak a

Németországból kiszorult, ezért a Balkán felé tájékozódó és ott a rivális nagyhatalom Oroszországgal hol együttműködő, hol konfliktusba kerülő Monarchia számára. Andrássy és Kállay tökéletesen tisztában volt a Balkán politikai jelentőségével, és nemcsak a Monarchia, hanem Magyarország szempontjából is, hiszen tudták, hogy minden balkáni változás a birodalmon belül elsősorban Magyarországra lehet közvetlen hatással. Ezért nem véletlen, hogy Buriánt balkáni állomáshelyekre küldték, ahogy az sem, hogy éppen egy magyart küldtek a magyarok számára rendkívül fontos Balkán-félszigetre.

Burián István minden külföldi állomáshelyén igyekezett bizonyítani, és felhívni magára felettesei figyelmét. Talán nem túlságosan előkelő származásával is magyarázható az a becsvágy, amely kezdettől fogva jellemezte és végigkísérte egész karrierjét. Minél előbb akart minél magasabbra jutni, ezért állandóan figyelte az újabb lehetőségeket. Keményen dolgozott, tanult, nagyon igyekezett, és ebből időnként konfliktusai is származtak. Jó példa erre az a belgrádi eset, amikor főnöke Burián áthelyezését kérte, hogy megszabaduljon túlzottan becsvágyó fiatal beosztottjától. Burián okult az esetből. Észrevette, hogy túlzott ambíciói ellenérzést válthatnak feletteseiből és kollégáiból, ezért csendes, visszafogott magatartás mögé rejtette őket, de azért nem mondott le róluk. Ettől kezdve mindenki csak dicséri, főként persze képességeit és „szolgálati igyekezetét”. Az emlékirat-irodalomból közismert hűvössége és távolságtartása tehát nemcsak zárkózott személyiségéből fakadhatott, hanem a munkahelyi konfliktusok – és magánéleti nehézségei – hatására is kialakulhatott benne.

Hogy mennyire volt jellemző Burián Istvánra a tudatos karrierépítés, annyiban mindenképpen, hogy igyekezett minél gyorsabban előbbre jutni: minél fontosabb állomáshelyekre és ott minél magasabb beosztásba kerülni. Burián kétségkívül egy kitartó, nagy munkabírási, világosan gondolkodó hivatalnok és diplomata volt, jó megfigyelő- és elemző-készséggel. Követjelentéseiben mindig nagy aprólékossággal elemezte és értékelte az eseményeket, az összefüggéseket tisztán látta, következtetései is helytállóak voltak. Jellemző módon azonban állandóan volt benne némi elégedetlenség éppen aktuális beosztásával szemben. Ennek barátjához, Thallóczy Lajoshoz írott magánleveleiben adott hangot. Moszkvai főkonzulása idején hol Varsóba vágyott – mert ott közelebb lehetne Magyarországhoz –, hol a szentpétervári nagykövetségről szőtt ábrándokat. Érdekes módon Szófia állomáshelyét Moszkva után minden szempontból visszalépésnek érezte. Az Oszmán Birodalomtól egyre függetlenebb és a Monarchia számára egyre fontosabbá váló balkáni fejedelemség fővárosával politikai és a társadalmi szempontból is elégedetlenebb volt, és mindenáron el akart kerülni onnan. Thallóczyhoz ebben az időszakban írott leveleiből kitűnő

borúlátása egyszerre magyarázható karrierje vélt elakadásával és magánéleti sikertelenségével. Szófiában előbb Belgrád vonta magára a figyelmét, majd Athénnal kapcsolatban fogott tervezgetésbe. Rövid időre felmerült a neve, mint esetleges leendő minisztériumi osztályfőnök, de ez végül nem bizonyult komolynak. Végül hosszas próbálkozás és a Kálnoky külügyminiszter lemondása miatti huzavona után – és apósa, Fejérváry Géza közbenjárására – sikerült felmentetnie magát szófiai beosztásából, bár áthelyezésében Sztambolov miniszterelnök lemondása és a megváltozott bolgár belpolitikai helyzet is közrejátszott.

Jelen dolgozat elsősorban a moszkvai és szófiai évekre koncentrál. Ez egyfelől a forrásadottságokkal magyarázható, másrészt azzal, hogy ez volt az a két diplomáciai állomás, ahol Burián István megalapozhatta hírnevét, s ahol feletteseiben kialakult róla az a kedvező kép, mely azután még magasabb posztok felé repítette. Sem a komoly politikai feladatokat nem jelentő, inkább reprezentatív jellegű Stuttgartban, sem a Monarchia szempontjából másodlagos fontosságú görög fővárosban nem lehetett újabb komoly érdemeket szerezni, így jogosan mondhatjuk, hogy Burián a Moszkvában és Szófiában eltöltött évek alatt formálódott olyan külügyi tisztviselővé, akivel igazán számolni lehetett. Felettesei mindvégig elégedettek voltak tevékenységével, annak ellenére, hogy Sztambolov miniszterelnök lemondása és a bolgár politika irányváltása, a Szentpétervárral való kibékülés idején szófiai főkonzulként ő sem látott tisztán, jelentéseiben nem tudta egyértelműen tájékoztatni miniszterét Sztambolov lemondásának várható következményeiről, így az osztrák-magyar-bolgár kapcsolatok kedvezőtlen megváltozásáért részben ő is felelőssé tehető, nem csak Kálnoky külügyminiszter.

Burián István karrierjének jelentős lökést adott Fejérváry Géza honvédelmi miniszter leányával 1891-ben kötött házassága. Ebben az érdekházasságnak azért nem nevezhető frigyben a személyes vonzalom mellett apósa pozíciója is közrejátszott. Ez a „rangon felüli” házasság újabb lendületet adott Burián karrierjének, és új lehetőségek nyíltak meg előtte. Fejérváry Géza az uralkodó bizalmasa és kipróbált híve volt, magyar honvédelmi miniszter, később Ferenc József személyes kérésére a miniszterelnökséget is elvállalta. Nem az a fajta ember volt, aki szégyellt volna közbenjárni veje karrierje érdekében. Miután másik két veje nem táplált közéleti ambíciókat, segítőkészségét Buriánra – és Imre fiára – összpontosíthatta.

Ez a házasság és az állandó kapcsolat Fejérváryval mindenképpen hasznos volt Burián számára, hiszen 1894-ben rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter lett, ezzel több lépcsőfokot – attasé, követségi titkár, követségi tanácsos – átugorva átlépett a konzuli testületből a diplomáciai karba. 1903-ban pedig, Kállay Béni halála után, az uralkodó közös

pénzügyminiszterre nevezte ki. Ez a kinevezés megint csak a körülmények szerencsés összjátékának volt köszönhető. Kinevezésében diplomatamúltja éppen úgy szerepet játszott, mint rokoni kapcsolatai, ugyanakkor az is igaz, hogy az utódlás ügyében a magyar miniszterelnöknek sem volt más személyi elképzelése, és semmi nem utal arra, hogy bármilyen formában élni kívánt volna javaslattevési jogával. Mindez egyszerre magyarázható a magyar politikai körökben megnyilvánuló egyre csökkenő érdeklődéssel a közös, öszbirodalmi tisztségek iránt, valamint az 1903-as magyar belpolitikai válsággal. Ekkor lép át Burián István a diplomáciából a politikai életbe, és két évvel később, 1905-ben jelenik meg először a magyar belpolitikában, mint az uralkodó bizalmasa és magyar ügyekben jártas tanácsadója, amikor közvetíteni próbál a kormánypárt választási veresége után előállott válsághelyzet megoldása érdekében.

Burián István tizenhét éves volt, amikor felvételt nyert a Keleti Akadémiára, és emiatt elhagyta Magyarországot. Ettől kezdve folyamatosan külföldön élt: egy átmeneti, mindössze másfél esztendő budapesti tartózkodást nem számítva huzamosabb ideig sohasem élt Magyarországon. Ennek ellenére élete folyamán mindvégig magyarnak vallotta magát, amikor „haza” ment, ez alatt mindig Magyarországot értette. Magyar identitása megőrzésében segítették őt Magyarországon élő szülei, barátai és ismerősei – ez utóbbiak közül különösen a Thallóczy Lajoshoz fűződő barátsága és kapcsolata a Pulszky-családdal. Amikor szabadságát Magyarországon töltötte, és módja volt rá, mindig meglátogatta őket. E mellett rendszeresen olvasott kortárs magyar szépirodalmat és klasszikusokat is, érdekelte a magyar történelem, a magyar nyelv és őstörténet. Ugyanakkor magyarsága sohasem akadályozta abban, hogy lelkiismeretes diplomatája legyen a dualista Monarchiának. Mint sok más magyar diplomatának, úgy neki sem jelentett nehézséget, hogy magyar identitását összeegyeztesse a dinasztia és a birodalom szolgálatával.

Érdekes jelenség, hogy az oroszországi évek Buriánt egyáltalán nem tették oroszbaráttá, holott a Szentpéterváron szolgálatot teljesítő osztrák-magyar diplomatákat szinte beszippantotta az orosz légkör. Kálnoky és Aehrenthal is, akik pétervári nagyköveti múlttal a hátuk mögött lettek közös külügyminiszterek, igyekeztek oroszbarát fordulatot adni a Monarchia külpolitikájának. Buriánt azonban legendás hidegvérűsége, távolságtartása és magyarsága egyszerre megóvta ettől, bár az is igaz, hogy Moszkva nem volt Szentpétervár, ahol egyetlen diplomata sem tudta kivonni magát a cári udvar kisugárzása alól. Ugyanakkor Buriánra a legkevésbé sem volt jellemző valamiféle atavisztikus oroszellenesség, ami legtöbb honfitársáról viszont már nem volt elmondható. Egyik jelentésében például kimondottan elítélő megfogalmazást használ a magyarok vak oroszellenességével kapcsolatban – igaz, a

jelentés címzettje Kálnoky külügyminiszter volt. Oroszországról írott tanulmányaiban is inkább a tudós távolságtartó alaposságával elemzi a cári birodalom belső viszonyait, egyszerre állapítva meg az ország elmaradottságát és komoly jövőbeni gyarapodási lehetőségeit. Amikor jelentéseiben a pánszlávizmusról ír, akkor sem a bizalmatlan vagy ellenséges magyar szől belőle, hiszen már az 1850-es évek vége óta foglalkoztak a pétervári osztrák követek a pánszlávizmus mozgalmával, és tették ezt nem saját elhatározásukból, hanem feletteseik kifejezett utasítására. Megvolt tehát a „hagyománya” annak, hogy Ausztria-Magyarország diplomáciai képviselői jelentéseikben kiemelt figyelmet fordítanak a pánszláv politikusok tevékenységére. Míg a magyarországi köztudatban Katkov neve kapcsolódott össze elsősorban a pánszlávizmussal, Burián inkább Akszakovot tartotta veszélyesebbnek a Monarchiára és Magyarországra nézve: előbbi simulékonyabbnak, a hivatalos pétervári politikához inkább alkalmazkodónak ítélte, míg az utóbbit kérlelhetetlenebbnek, saját politikai vízióihoz ragaszkodóbbnak látta. Ugyanakkor igyekezett minden jelentésében felhívni a figyelmet arra, hogy bár a pánszlávizmus az 1880-as évek első felében ellenzékbe szorult, továbbra is veszélyes lehet, ha visszaszerzi befolyását Pétervárra és a hivatalos orosz külpolitikára. Ebben az esetben tehát nem a korra jellemző magyar toposzokat ismételteti Burián, bár erre is találunk példát, különösen tanulmányaiban, amikor az oroszokról mint gyermek-népről ír.

Érdekes kérdés, hogyan viszonyult Burián magyar identitása az alapvetően nacionalista korszak más jellegzetes szereplőinek magyarság-felfogásához. Tudvalévő, hogy a magyar parlamenti csatározásokat végtelenül kicsinyesnek tartotta és lenézte. Ez magyarázható sajátos – külföldi és „felsőbb”, összbirodalmi – perspektívájával, de a magyar belpolitikától való tudatos távolságtartásával is. Ezt egyrészt megkövetelte diplomáciai beosztása, ugyanakkor magánlevelezésében is csak ritkán bukkannak elő a hazai belpolitikai eseményeket értékelő megjegyzések. Pedig a hazai belpolitikai élet eseményeit külföldről is figyelemmel kísérte, eleinte a hírlapokból tájékozódott, majd Fejérváry Géza révén személyesen is érintetté vált. Ez a távolságtartás azonban nemcsak őrá volt jellemző, hanem általában a többi „közösügyes” magyar tisztviselőre is.

Egyértelmű, hogy tisztviselő-kollégái közül elsősorban a magyarokkal tartotta a kapcsolatot. Ballhausplatzi kapcsolatai kifejezetten magyarok voltak: Andrassy, majd Kállay, később Mérey támogatta, de Thallóczy Lajoshoz fűződő barátsága is említhető. Az azonban már kevésbé egyértelmű, mi volt a véleménye a dualista magyar politikai elit nemzeti törekvéseiről. Híres tájékozottsága alapján feltételezhető, hogy hozzá is eljutottak a hírek azokról a nem csupán 48-as ellenzéki képviselők által felvetett követelésekről, melyek a

birodalom súlypontját Bécsből Budapestre kívánták áthelyezni, és az Osztrák-Magyar Monarchiából „Magyar-Osztrák Monarchiát” akartak csinálni. Feltételezhető, hogy ismerte Beksics Gusztáv, Hoitsy Pál vagy Rákosi Jenő idevágó munkáit, ennek ellenére ezek a kérdések egyszer sem bukkannak elő naplójában vagy magánlevelezésében.

Fontosnak tartotta viszont a birodalom vezetésének egységét – és egyre fontosabbnak azzal párhuzamosan, ahogy egyre magasabbra emelkedett a ranglétrán, és végül közös miniszterként maga is részese lett a legfelsőbb vezetésnek, a közös minisztertanácsnak. Ez persze nem zárta ki azt, hogy Andrássy szellemében a birodalom kulcspozícióinak megszerzésével a Monarchia legalább annyira a magyar, mint más – például osztrák – érdekek képviselője és védelmezője legyen. Ugyanakkor még magánlevelezésében is feltűnően ritkák a közös hadvezetést vagy a Külügyminisztérium politikáját bíráló hangok. Pedig a Monarchia közös intézményeivel szembeni kritikus hozzáállás még a 67-es magyaroktól sem állt távol. Ennek ellenére az előbbire egyetlen példa a boszniai és dalmáciai felkeléssel kapcsolatos 1882-es eset, míg az utóbbira is mindössze egyetlen példa akad Burián és Thallóczy levelezésében 1884-ből. A moszkvai időszak után viszont egyetlen egy sem. Mindez azt mutatja, hogyan változott az idő előrehaladtával Burián István személyisége, habitusa – és talán részben politikai meggyőződése is – hosszú konzuli és diplomáciai pályafutása során. Köszönhetően folyamatos hivatali előmenetelének, és részben talán a magánéletben elszenvedett kudarainak vagy kései házasságának báró Fejérváry Géza tábornak leányával. Nyomon követhető tehát, ahogyan Burián belesimul a dualista Monarchia egyik legfontosabb közös intézménye, a közös diplomácia jól működő rendszerébe, és ez nála nem csak tudatosan felvett imázs a minél gyorsabb hivatali előmenetel érdekében, hanem belső meggyőződés is.

Burián István a vele külügyministersége idején kapcsolatba került osztrák emlékiratírók tanúsága szerint kétségkívül nem rendelkezett olyan „jellegzetesen magyar” tulajdonságokkal, amelyek esetleg kiválthatták volna bécsi környezete ellenszenvét. Ennek ellenére sohasem tudta elnyerni az osztrák-németek bizalmát. A családneve alapján feltételezhetően szlovák gyökerekkel rendelkező Burián Bécsben is önérzetesen magyarnak vallotta magát, rögtön hivatalba lépése után kiadott a Külügyminisztériumban egy körözhívet, amelyben felhívja beosztottjai figyelmét nevének helyes magyar írásmódjára.

Bár mindig Magyarországot tekintette hazájának, a Monarchia megszűnése után mégsem költözött haza, hanem továbbra is a számára ismerős – bár egyre idegenebb – Bécsben élt. Burián István tehát nem kötődött annyira Magyarországhoz, mint azok a közös külügyi szolgálatban tevékenykedő magyar diplomaták, akiknek birtokaik voltak odahaza,

mint például Szögyény-Marich László. Háborús emlékiratait is németül írta, naplóját azonban mindvégig magyarul vezette. A Monarchia megszűnése után az állami szolgálattól végleg visszavonult. Ő is azon egykori cs. és kir. tisztviselők közé tartozott, akik az utódállamok egyikében sem vállaltak politikai szerepet. A világháború utáni magyar politika eseményeit is folyamatosan figyelemmel kísérte, és rendszeresen megfordult Budapesten. 1920 májusában például Horthy kormányzónál járt, akiről ezt jegyezte fel naplójába: „The right man in the right place”.⁴⁹⁵ Az ő esetében tehát arra a kérdésre, hogy inkább a dinasztia vagy a nemzet szolgálatában állónak tekintette-e magát, az egész életpálya adja meg a feleletet azzal, hogy Burián István nemcsak külföldi állomáshelyein, hanem Bécsben is megmaradt magyarnak, és emellett lelkiismeretes diplomatája és minisztere volt a dualista Habsburg monarchiának.

---

⁴⁹⁵ Bárány Burián István naplói 1907-1922. 249.

FORRÁSJEGYZÉK

HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV, WIEN, ÖSTERREICH

Administrative Registratur (AR):

Personalia (F4):

- Stefan von Burián (Kart. 44.)
- Anton Graf von Wolkenstein-Trostburg (Kart. 384.)

Orientalische Akademie/Konsularakademie (F8):

- 1850-1879 (Kart. 276-277., 290-293.)

Konsularakademie:

- 1862-1873 (Kart. 4-5., 74.)
- Bücher: Kopien der Studienzeugnisse 1862-1871 (109), Fortgangszeugnisse (110)

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes 1848-1918 (PA):

XXXVIII. Konsulate:

- Moskau: 1882-1886 (Kart. 242., 247., 251., 255., 259.)

X. Russland:

- Berichte, Weisungen, Varia: 1882 (Kart. 84.)

XXIV. Dänemark:

- Berichte, Weisungen, Varia: 1882 (Kart. 30.)

XV. Bulgarien:

- Berichte, Weisungen, Varia: 1887-1895 (Kart. 24-39.)

XI. Italien:

- Berichte, Weisungen, Varia: 1893 (Kart. 111.)

VI. Württemberg (Stuttgart):

- Berichte, Weisungen, Varia: 1882 (Kart. 38.)
- Berichte, Weisungen, Varia: 1896-1897 (Kart. 42.)

XVI. Griechenland:

- Berichte, Weisungen, Varia: 1897-1903 (Kart. 49-55.)

XII. Türkei:

- Berichte, Weisungen, Varia: 1897. (Kart. 168.)

XL. Nachlässe:

- Nachlass Kállay (Kart. 333-334.)
- Nachlass Baernreither (Kart. 41-46.)
- Nachlass Aehrenthal (Kart. 2.)
- Nachlass Mérey (Kart. 9.)

Kabinettsarchiv:

Geheimakten:

- Gemeinsame Finanzminister 1903-1912 (Kart. 40., 44.)

HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR, BUDAPEST

AKVI:

- Minősítvényi táblázat: Rajeczi Burián István (AKVI, 7788.)

Personalia:

- 6/A: gróf Burián István iratai. a) csoport: Burián István naplója 1891-1906.

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, BUDAPEST

Levelestár (Fond XI):

- Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz (Fond XI/166.)
- Burián István levelei Pulszky Polyxénához (Fond VIII/2132.)

Thallóczy Lajos naplója (Quart. Hung. 2549.):

- 1891. évi naplóbejegyzések.

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ ZSINATI LEVÉLTÁRA, BUDAPEST

Burián István iratai (45. fond):

- Napló Burián István szófiai követségi idejéből 1890.

SAJTÓ

- Nemzet, 1883. november 7. Reggeli kiadás; 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.
- Pesti Napló, 1882. október 26. Reggeli kiadás.
- Pester Lloyd, Abendblatt. 30. 5. 1894.
- Neues Wiener Tagblatt. 30. 5. 1894.
- Fremden-Blatt, Morgenblatt. 7. 8. 1894.

IRODALOMJEGYZÉK

A külügyi albizottság jelentése. 1882. november 9. A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság irományai. Budapest, 1882.

A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítvénye az 1867/8 évről. Közli Wiedermann Károly igazgató. Pozsony, 1868.

Agstner, Rudolf: Die diplomatische Präsenz der Habsburgermonarchie auf dem Balkan nach dem Berliner Kongreß. Österreichische Osthefte 1997/1. Wien, 1997.

Agstner, Rudolf: Die Direktoren, Hörer und Hörerinnen der Orientalische Akademie und der Konsularakademie 1754-1941. 250 Jahre - Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. Hg. von Oliver Rathkolb. Innsbruck-Wien-München-Bozen, 2006.

Agstner, Rudolf: Österreich (-Ungarn) und seine Konsulate in Bulgarien 1844-1918. Österreich und Bulgarien 1878-2008 – Geschichte und Gegenwart. Hrsg. von Peter Bachmaier, Andreas Schwarcz, Antoaneta Tcholakova. Miscellanea Bulgarica, Band 19. Wien, 2008.

Agstner, Rudolf: Von der k. u. k. diplomatische Agentie zur Österreichischen Botschaft in Sofia. Österreichs Präsenz in der bulgarischen Hauptstadt 1879-1993. Kairo, 1993.

Auffenberg-Komarow, Moritz Freiherr von: Aus Österreichs Höhe und Niedergang – Eine Lebensschilderung. München, 1921.

Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1882. február 2. A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli ülészakának irományai. Budapest, 1882.

Baernreither, Joseph M.: Fragmente eines politischen Tagebuches – Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg. Hrsg. von Joseph Redlich. Berlin, 1928.

Barb, Heinrich: Über die Zwecke der k. u. k. Orientalische Akademie. Wien, 1876.

Báró Burián István naplói 1907-1922. Budapest, 1999.

Bayer, Waltraud: Die russische Presse während der bosnischen Kriese 1908/9. Wien, 1990.

Beust, Friedrich Ferdinand: Aus Drei-Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen. Bd. 1. Stuttgart, 1885.

Borovszky Samu (szerk.): Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város. Magyarország

vármegyéi és városai 14. Szerk. Borovszky Samu. Arcanum DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.

Burián, Graf Stephan: Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin, 1923.

Byrnes, Robert: Pobedonostsev. His Life and Thought. Bloomington, 1968.

Csáky, Eva-Marie (Hg.): Vom Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k. und k. Diplomaten und k. ungarischen Außenministers Emerich Csáky 1882-1961. Wien-Köln-Weimar, 1992.

Die große Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914. Bd. 12/1. Berlin, 1925.

Diószegi István (szerk.): Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie, 1883-1895. Budapest, 1993.

Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. Budapest, 1997.

Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia közös minisztertanácsa. 1883-1895. Jogtörténeti Szemle 1992/4.

Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1867-1918. Budapest, 2001.

Ekinci, Mehmet Uğur: The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War - A Diplomatic History. Ankara, 2006.

Engel-Janosi, Friedrich: Der Ballhausplatz 1848-1918. Friedrich Engel-Janosi (ed.): Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830-1945. Graz-Wien-Köln, 1963.

Erlach, Daniela: Die Orientalische Akademie in Wien. Wien, 1988.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, III. Pest, 1851.

Fischel, Alfred Dr.: Der Panslawismus bis zum Weltkrieg. Ein geschichtlicher Überblick. Stuttgart-Berlin, 1919.

Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. Budapest, 1993.

Geschichte des Inf.-Regiments Freiherr von David No. 72. Wien, 1904.

Goluchowski, Agenor Graf (Hrsg.): Die k. u. k. Konsularakademie von 1754 bis 1904. Festschrift zur Feier des 150-jährigen Bestandes der Akademie und der Eröffnung ihres neuen Gebäudes. Wien, 1904.

Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. II. Budapest, 1934.

Gróf Tisza István összes munkái. I. Budapest, 1923.

Hajdu Tibor: A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza). Történelmi Szemle 2007/ 4.

Hajdu Tibor: Fejérváry Géza karrierje, avagy miképp lehetett egy magyar Ferenc József

kedvence. Hadtörténelmi Közlemények (117) 2004.

Halász Imre: Bismarck és Andrássy. Politikai tanulmány. VII. A békeszövetség és az 1885-1887-i bolgár válság. Nyugat 1912/23.

Hedenström, Alfred von: Geschichte Rußlands von 1878 bis 1918. Stuttgart-Berlin, 1922.

Hobel, Adolf Heinrich: Die k. u. k. Gesandtschaft (Botschaft) in St. Petersburg und die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rußland in der Zeit zwischen dem Vorfrieden von Nikolsburg und dem Ende des Berliner Kongresses (1866-1878). Wien, 1981.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1881. II. Teil. Wien, 1881.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1882. Teil II. Wien, 1882.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1883. Teil II. Wien, 1883.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1884. Teil II. Wien, 1884.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1885. Teil II. Wien, 1885.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1886. Teil II. Wien, 1886.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1893. Wien, 1893.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1895. Wien, 1895.

Horánszky Lajos: Tisza István és kora. I. Budapest, 1994.

Huenigen, Gisela: Nikolaj Pavlovic Ignat'ev und die russische Balkanpolitik 1875-1878. Göttingen-Zürich-Frankfurt, 1968.

Ifj. Reiszig Ede dr.: Pozsony vármegye nemes családjai. Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város. Szerk. Borovszky Samu. Magyarország vármegyéi és városai 14. Szerk. Borovszky Samu. Arcanum DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.

Joukova, Alexandra: Dolmetscher- und Sprachausbildung an der Orientalischen bzw. Diplomatischen Akademie in Wien. Wien, 2002.

Kaisl. Königl. Militär-Schematismus für 1871. Wien, 1871.

Kaisl. Königl. Militär-Schematismus für 1872. Wien, 1872.

Kállay Béni nyilatkozatai Boszniáról. Nemzet 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.

- Katz, Martin:** Mikhail N. Katkov. A political biography, 1818-1887. The Hague-Paris, 1966.
- Kempelen Béla:** Magyar nemes családok, 2. kötet. Budapest, 1911. Arcanum DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.
- Kleinschmidt, Arthur dr.:** Drei Jahrhunderte russischer Geschichte. Berlin, 1898.
- Kramer, Hans:** Rüdiger Freiherr von Biegeleben. Ein österreichisches Diplomatenleben. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, LXIII. Band. Graz-Köln, 1955.
- Lieven, Dominic:** Abschied von Macht und Würden. Der europäische Adel 1815-1915. London, 1992.
- Loulos, Konstantin:** Die deutsche Griechenlandpolitik von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges. Frankfurt a. M. - Bern, 1986.
- Löwe, Heinz-Dietrich:** Alekszandr III. Die russische Zaren 1547-1917. Ed.: Hans-Joachim Torke. München, 1995.
- Lukashevich, Stephen:** Ivan Aksakov, 1823-1866. A Study in Russian Thought and Politics. Cambridge, Mass., 1965.
- Lützow, Heinrich:** Im diplomatischen Dienst der k. u. k. Monarchie. Wien, 1971. 88.
- Magyarország története a 19. században.** Szerk.: Gergely András. Budapest, 2003.
- Magyar Törvénytár 1000-1895.** Millenniumi emlékkiadás. 1836-1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896.
- Malfatti di Montretretto, Josef Ritter von:** Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesens. Wien, 1904.
- Matsch, Erwin:** Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720-1920. Wien-Köln-Graz, 1980.
- Milčo, Lalkov:** Die Politik Österreich-Ungarns im Spiegel der bulgarischen Öffentlichkeit (1878-1918). Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band VI: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. Wien, 1989.
- Mišev, Radoslav:** Wiederherstellung und politischer Aufbau des Bulgarischen Staates 1878-1914. Bulgarisch-österreichische Beziehungen 1878-1996. Miscellanea Bulgarica 12. Wien, 1998. 14-16.
- Moutafidou, Ariadni:** Die Politik Österreich-Ungarns gegenüber dem osmanisch-griechischen Krieg von 1897. Wien, 1999.
- Musulin, Alekszandr Freiherr von:** Das Haus am Ballplatz. Erinnerungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten. München, 1924.
- Nagy Iván:** Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 10. kötet.

Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.

Nagy Iván: Magyarország családai. Pótlék-kötet. Budapest, 1988. Arcanum DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.

Neumann, Leopold Dr.: Handbuch des Consulatwesens, mit besonderer Berücksichtigung des österreichischen, und einem Anhang von Verordnungen. Wien, 1854.

Peew, Petko: Ferdinand I., Zar der Bulgaren. Sofia, 1942.

Perry, Duncan M.: Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870-1895. Duke University Press, 1993.

Petrisch, Ernst Dieter: Erziehung in guten Sitten, Andacht und Gehorsam. Die 1754 gegründete Orientalische Akademie in Wien. Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22-25. September 2004. Wien-München, 2005.

Pfusterschmid-Hardenstein, Heinrich: Die Orientalische- und spätere Konsularakademie 1848-1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung. 250 Jahre – Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien, Hg. von Oliver Rathkolb. Innsbruck-Wien-München-Bozen, 2006.

Plechl, Pia Maria: Diplomatische Akademie Wien. Wien, 1968.

Preradovich, Nikolaus von: Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804-1918). Wiesbaden, 1955.

Prešlenova, Rumjana: Bulgarisch-österreichisch-ungarische Wirtschaftsbeziehungen 1878-1914. Bulgarisch-österreichische Beziehungen 1878-1996. Miscellanea Bulgarica 12. Wien, 1998.

Radzinszkij, Edvard: II. Sándor. Az utolsó nagy cár. Budapest, 2006.

Rajeczi István: A gonosz szellemek. Egy orosz nihilista regényről. Budapesti Szemle, 37. kötet, 87. szám.

Rajeczi István: Oroszország vallásos viszonyai. Budapesti Szemle, 39. kötet, 93. szám.

Rajeczi István: Oroszországból Oroszországról. Budapesti Szemle, 42. kötet, 100. szám.

Rauscher, Walter: Zwischen Berlin und St. Petersburg. Die österreichisch-ungarischen Außenpolitik unter Gustav Graf Kálnoky 1881-1895. Wien-Köln-Weimar, 1993.

Ress Imre: Ungarn im gemeinsamen Finanzministerium. Kaiser und König 1526–1918: eine historische Reise. Wien, 2001.

Riasanovsky, Nicholas: A History of Russia. New York-Oxford, 1993.

Rumpler, Helmut: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die

Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band VI: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. Wien, 1989.

Rutkowski, Ernst R. von: General Skobelev, die Krise des Jahres 1882 und die Anfänge der militärischen Vereinbarungen zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland. Ostdeutsche Wissenschaft 10. München, 1963.

Samonsky, Nachum: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Rußland 1882-1908. Wien, 1928.

Schickssalsjahre Österreichs, 1908-1918. Das politische Tagebuch Joseph Redlichs. Bd. II, bearbeitet von Fritz Fellner. Graz-Köln, 1985.

Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. Oxford, 1967.

Somogyi Éva: A közös minisztertanács tagjai. 1867-1907. Történelmi Szemle 1992/1-2.

Somogyi Éva: Hagymány és átalakulás. Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. Budapest, 2006.

Sosnosky, Theodor von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. II. Stuttgart-Berlin, 1914.

Stoyanowitsch, Peter: Die Kandidaten für den bulgarischen Thron und die Wahl des Prinzen Ferdinand von Sachsen-Coburg und Gotha zum Fürsten Bulgarien (1886-1887). Wien, 1995.

Stoyanowitsch, Peter: Fürst Ferdinand I. von Bulgarien in den Augen der österreichisch-ungarischen Diplomatie (1894-1898). Wien, 1996.

Sutter, Berthold: Die Großmächte und die Erhaltung des europäischen Friedens zu Beginn der Kreta-Krise von 1897. Südost-Forschungen 1962/21. München, 1962.

Szabó Zsolt: Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst vom Jahre 1867 bis 1895. Innsbruck, 1962.

Szvák Gyula: A moszkvai Oroszország története. Budapest, 1997.

Tradition und Zukunft. 120 Jahre diplomatische Beziehungen zwischen Bulgarien und Österreich. Hg. von Kiril Kalew. Wien, 1999.

Ueber den praktischen Werth der österreichischen Consularinstitution. Eine kritische Untersuchung von einem österreichischen Consularbeamten. Wien, 1865.

Vermes Gábor: Tisza István. Budapest, 2001.

Wakounig, Marija: „The Right Man on the Right Place”. Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860-1899). Bericht über den einundzwanzigsten österreichischen Historikertag in Wien, veranstaltet vom Verband Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine in der Zeit vom 6. bis 10. Mai 1996. Wien, 1998.

Wakounig, Marija: Die Mission von Franz Lichtenstein in St. Petersburg 1894-1898. Ein Grandseigneur in der Dipomatie. Wien, 1996.

Weiß Edler von Starkenfels, Victor: Die k. k. Orientalische Akademie zu Wien. Ihre Gründung, Fortbildung und gegenwärtige Einrichtung. Wien, 1839.

Zur 1. Säkularfeier der k. k. Akademie der orientalischen Sprachen im Jänner 1854.
Wien, 1854.

ABSTRACT

Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit der diplomatischen Laufbahn eines ungarischen Diplomaten aus der Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, Stefan Buriáns. Seine Tätigkeit als gemeinsamer Finanz- und Außenminister wurde bereits in mehreren wissenschaftlichen Arbeiten bearbeitet, allerdings wurde bisher ziemlich wenige Aufmerksamkeit auf ihn als Diplomat gerichtet. Deswegen schien es zweckmäßig, das Dissertationsthema auf diesen bis 1903 dauernden Zeitabschnitt zu verringern und die Tätigkeit Stefan Buriáns als Diplomat in den Mittelpunkt zu stellen.

Stefan Burián wurde in Stampfen (Stomfa) in der Nähe Pressburgs 1851 als Sohn eines armen Advokaten geboren und 67 Jahre später trat aus dem Staatsdienst als Graf und Ritter des Goldenen Vließes aus. Er begann im Jahre 1872 nach dem Abschluss der Orientalischen Akademie seine diplomatische Laufbahn, als er zum Konsulareleven in Alexandrien ernannt wurde. Später bekleidete er in Bukarest und Belgrad das Amt eines Vizekonsuls, in Sofia war er als Konsul tätig, anschließend stand er als Generalkonsul an der Spitze der Moskauer Vertretung. Bisher ist der diplomatische Lebensweg Stefan Buriáns eine ganz durchschnittliche Laufbahn zu nennen, die große Wendung geschah 1886, als er zum diplomatischen Agenten und Generalkonsul in Sofia ernannt wurde. Diesen für die Monarchie so wichtigen Posten bekleidete er bis 1896, als er für ein knappes Jahr die Leitung der österreichisch-ungarischen Vertretung in Stuttgart als außerordentlicher Gesandter übernahm. Schließlich wurde er zum Gesandten und außerordentlichen Minister in Athen ernannt.

Der theoretisch ausgezeichnet ausgebildete Diplomat konnte aus dem Beamtenapparat doch erst dann als potentieller Ministerkandidat in die politische Sphäre wechseln, als er die Tochter des wichtigsten Vertrauten Franz Josephs in Ungarn, des Generals Géza Baron Fejérváry ehelichte. Bald wurde Burián in die Rang eines Barons erhoben und diese hohe Anerkennung signalisierte die Möglichkeit einer politischen Karriere am Hofe. Als der gemeinsame Finanzminister Benjamin Kállay im Juli 1903 starb, wurde Stefan Burián von Athen zurückgerufen und vom Monarchen zum gemeinsamen Finanzminister ernannt.

ABSTRACT

This PhD thesis is concerned with István Burián's career path in diplomacy from his first steps to his appointment to the post of a joint finance minister of the Austro-Hungarian Monarchy. István Burián was born on 16 January 1851 in Stomfa, in the county of Pozsony. In 1868, at the age of 17, he passed his school leaving exams in the Pozsony Royal Catholic Secondary Grammar School with outstanding results. Still in that year he was admitted to one of the most famous educational institutions of the Monarchy, the Eastern Academy, where the consuls of Austria-Hungary were trained. After the *Ausgleich* with Austria, Hungarians were relatively underrepresented in the joint diplomatic corps of the Monarchy and, therefore, there was a considerable need for Hungarian diplomats and consuls at the Austro-Hungarian Ministry of Foreign Affairs. Thus István Burián's consular career could commence right after graduating from the Eastern Academy when he was appointed III. class consular trainee in Alexandria. Then he occupied the post of a vice-consul and later a consul in Bucharest, Belgrade and Sofia. After that, as his first independent commission, he was appointed consul general in Moscow. From 1886 to 1895 he was in charge of the Austro-Hungarian diplomatic agency in Sofia, while, between 1896 and 1897, he was the diplomatic representative of the Monarchy in Stuttgart. In 1897 he returned to the Balkans as an envoy in Athens. Meanwhile, Burián trained himself to be an expert in the Balkans' affairs quite in the same way as his mentor and joint finance minister, Benjámín Kállay, had done earlier. No wonder, therefore, that in 1903, after Kállay's death, Burián was appointed his successor. His career path reached its peak when, during the First World War, he was in charge of Austria-Hungary's foreign affairs.

István Burián's career could be a real Austro-Hungarian success story since it is concerned with how the son of a poor attorney in Pozsony became minister of foreign affairs in an empire of 50 million inhabitants. However, all these do not entirely accord with the facts as Burián's career does not lack the contradictions that are typical of the entire period to a great extent. Its judgement is still ambiguous in today's historiography, which can mainly be explained by the facts that most of the historical sources available concerning Burián's career have hardly been the focus of considerable research so far, and would still need a thorough examination. This PhD thesis intends providing a contribution for it, surveying the most important periods and events of the career path.

LEBENS LAUF

Ich wurde 1976 in Budapest, Ungarn geboren. Ich habe 2006 meine Universitätsstudien an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Katholischen Péter-Pázmány-Universität absolviert. Während meines Geschichtsstudiums habe ich angefangen, sich mit der Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie zu beschäftigen. Ich habe 2005 eine Studie unter dem Titel „Benjamin Kállay und die ungarische Delegation in den 1880er Jahren“ verfasst, mit der ich an einer in Ungarn in jedem zweiten Jahr stattfindenden wissenschaftlichen Studentenkonzferenz teilgenommen habe. An dieser Konferenz wurde meine Studie mit einem Ersten Preis anerkannt, und ich habe auch vom Präsidenten der Ungarischen Akademie der Wissenschaften die „Pro Scientia Goldmedaille“ gewonnen.

Von 2006 an bin ich als Doktoratsstudent der Geschichte an der Katholischen Péter-Pázmány-Universität tätig, und ich beschäftige mich weiterhin mit dem Zeitalter der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, mit besonderer Rücksicht auf die aus Ungarn stammenden Politiker und Diplomaten des Habsburgerreiches in der dualistischen Ära. Von 2007 an bin ich Doktoratsstudent der Universität Wien. Als Ergebnis meiner bisherigen Forschungen habe ich mehrere Studien sowohl in deutscher, als auch in ungarischer Sprache publiziert. In meiner Doktorarbeit beschäftige ich mich mit der Laufbahn eines ungarischen Diplomaten, Stefan Buriáns, der während des ersten Weltkriegs den Außenministerposten Österreich-Ungarns bekleidete.

Wien, im November 2010

Tamás Goreczky